

DE LICHTE VOORDE

periodiek van de
VERENIGING VOOR OUDHEIDKUNDE TE LICHTENVOORDE

No. 66
april 2013
ISSN: 0927-6688

De *Lichte voorde* is een halfjaarlijkse uitgave van de Vereniging voor Oudheidkunde te Lichtenvoorde. De vereniging stelt zich ten doel het onderzoek naar de geschiedenis van de voormalige gemeente Lichtenvoorde in de breedste zin van het woord te stimuleren en te bevorderen.

Redactie: Frits van Lochem, Frans Bonnes, Henk Hanselman, Marcel van den Hoven en Arnold Pluimers

Tekstcorrectie: Antoon Driessen en Nic Adema

Vormgeving: Henk Hanselman, Marcel van den Hoven en Benny Lammers

Druk: McWinDo's digitale print- en copyservice, Lichtenvoorde

Bij de afbeelding op de voorkant

Uit de artikelenreeks *De luchtbeschermingsdienst in de gemeente Lichtenvoorde* van Theo Withag de oprichtingsfoto van de Vrijwillige Brandweer Lichtenvoorde 1929.

Voor: v.l.n.r.: J. Heutinck, Th. Wegman, J.Buunk, H. Tijdink.

Achter : v.l.n.r. : J. Post (commandant), H. Eekelder, Th. Kettering.

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan met schriftelijke toestemming van de auteur.

Inhoud nummer 66

<i>Frits van Lochem</i> Voorwoord	2
<i>Theo Withag</i> De luchtbeschermingsdienst in de gemeente Lichtenvoorde, deel 4	3
<i>Antoon Tillmann</i> Belevissen van een Lichtenvoordse jongen met Duitse nationaliteit als Wehrmacht-soldaat 1940-1945	20
<i>Theo Withag</i> Het verhaal bij een foto	39
<i>Nic Adema, Henk Hanselman</i> Memoires van oud-Lichtenvoordenaar W.H. Schutten deel 3	43
<i>Antoon Driessen</i> Sanatorium Berg en Bosch, Apeldoorn of Bilthoven?	57
<i>Arnold Pluimers</i> Werkgroep Lezingen en Excursie	58
<i>Gerhard Eppingbroek</i> Ons zoekplaatje	60

Voorwoord

Door Frits van Lochem

Redactie-coördinator

Als deze periodiek bij u wordt bezorgd dan zijn we al in de maand april. Dat is ook de maand voorafgaand aan de jaarlijkse 4 mei-herdenking van oorlogsslachtoffers. Traditioneel is er in deze tijd van het jaar veel aandacht voor de gebeurtenissen in en herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog. Dit jaar zal dat misschien iets anders zijn door de aanstaande troonswisseling. Maar ongetwijfeld zullen die vijf oorlogsjaren ook hun aandacht krijgen en daarbij ook de ontwikkelingen in voormalig Nederlands-Indië. En dat ook zeker door het 150-jarig jubileum van Bronbeek in februari jl. Overigens is Bronbeek niet alleen een tehuis voor oud-militairen maar ook een zeer interessant museum over het koloniaal verleden van Nederland in Nederlands-Indië. Dat is enkele jaren geleden nog opnieuw ingericht en brengt nu de verschillende fasen van het koloniale verleden heel goed in beeld. Echt een aanrader!

In onze periodiek nummer 66 het voorlaatste deel van ‘Memoires van oud-Lichtenvoordenaar W.H. Schutten’ en het laatste deel van ‘De luchtbeschermingsdienst in de gemeente Lichtenvoorde’ door Theo Withag.

Dan zijn wij in het bezit gekomen van het bijzondere levensverhaal van oud-plaatsgenoot Antoon Tillmann. Als achttienjarige, opgegroeid in Lichtenvoorde, werd hij als zoon van Duitse ouders gedwongen in het Duitse leger dienst te doen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Van collaboratie was dus geen sprake, hij was vooral bezig met overleven. Wij plaatsen dit verhaal om te laten zien hoe een Lichtenvoordenaar met Duitse nationaliteit de Tweede Wereldoorlog op een geheel eigen wijze heeft meegemaakt. Antoon Tillmann heeft het aangedurfd om het op te schrijven.

Verder in deze periodiek verslagen van de afgelopen najaar gehouden activiteiten, te weten de lezing van Everhard Jans en de lezing van Anne van der Meiden bij de Koppelpaarden, alsmede de excursie naar de DRU en uiteraard besluit de periodiek met ‘Ons zoekplaatje’.

Veel leesplezier toegewenst !

P.S. Mocht u ook interessante artikelen voor onze periodiek weten, we houden ons aanbevolen!

Deze periodiek is voor € 8,- te koop bij de Readshop, Primera en bij de VVV.

Hint :

Bezoek de recentelijk vernieuwde website van onze vereniging: www.oudheidkundelichtenvoorde.nl

De luchtbeschermingsdienst in de gemeente Lichtenvoorde

Deel 4 (slot)

Door Theo Withag

Toelichting op de rapporten

Nederland was voor de geallieerde bommenwerpers op een paar industriesteden in het oosten des lands na (o.a. Enschede), geen doelgebied. Dat was het Ruhrgebied met zijn oorlogsindustrie. De nachtelijke heenvlucht liep globaal over Winterswijk, de terugvlucht over de gemeente Lichtenvoorde. De eskaders werden voorafgegaan door lichte vliegtuigen (markeerders) met een lading brandbommen (fosfor), die afgeworpen werden boven het doelgebied. Die bommen veroorzaakten daar brand en die brand was het punt waarop de achteropkomende bommenwerpers hun bommenlast moesten droppen. Al ver voor het doelgebied werden de markeerders opgewacht door Duitse jagers. In het nauw gebracht besloten de piloten hun brandbommen te lozen, die dan op willekeurige plaatsen, b.v. in de gemeente Lichtenvoorde, neerkwamen.

Proces - verbaal

Op heden 25 Augustus negentienhonderd twee en veertig, te ongeveer 10 uur werd door mij waargenomen, dat een drietal voorwerpen, vermoedelijk ballonnetjes, over de gemeente Lichtenvoorde dreven in de richting West naar Oost. De voorwerpen dreven op groote hoogte. Vermoedelijk vanuit een vliegtuig, hetwelk evenwel niet was waar te nemen, werd meerdere malen geschoten.

Ik zag een dezer voorwerpen in brand geraken, waarschijnlijk getroffen door een of meerdere kogels.

Te ongeveer 10.30 uur werd door landbouwer Rouwhorst op Bietenman gerapporteerd, dat er op zijn afgemaaid korenveld in de Hemmele op c.a. 4 K.M. van de kom van Lichtenvoorde een voorwerp was neergekomen. Dit voorwerp was niet door hem aangerakt en direct werd aan ondergeteekende melding van vinding gedaan.

Bij een onmiddellijk ingesteld onderzoek bleek, dat het een ballon was waaraan pamfletten hadden gehangen. Circa 8 stuks pamfletten werden den heer burgemeester ter hand gesteld.

~~Rijksinspectie Luchtbescherming~~

Te circa 11.15 uur bereikte mij het bericht, dat in de buurtschap Bosch, in de nabijheid van de kom der gemeente een dergelijke ballon was neergekomen, die door een marechaussee der brigade Groenlo was meegenomen naar zijn commandant, doch later op het gemeentehuis alhier werd gedeponereerd.

Omstreeks 11.45 werd nog gerapporteerd dat in de buurtschap Vragender, c.a. 2 K.M. van de kom der gemeente nog een ballon was neergekomen. Ik heb mij naar deze plaats begeven en bevond, dat deze ballon door de te Vragender gelegen Duitse militairen van een aldaar gevestigde luisterpost was opgerold en werd medegenomen.

Naar pamfletten wordt nog gezocht.

En is dit proces-verbaal op afgelegden ambtseel opgemaakt te Lichtenvoorde op 25 Augustus 1942.

Het hoofd van den Luchtbeschermingsdienst te Lichtenvoorde,

Op 26 Augustus 1942 verzonden aan de Rijksinspectie Luchtbescherming in duplo.

-1782
of 355.1

PROCES - VERBAAL.

Op heden ^{tien} ~~zevenentwintig~~ September 1942, des voormiddags ongeveer 10 uur, kwam er een mondelinge melding op den commandopost van den luchtbeschermingsdienst binnen door den landbouwer G.J. Beernink, C 62 te Lichtenvoorde, dat er in den nacht van 16 op 17 September 1942 en wel om ongeveer 23.40 uur van den 16den September in de nabijheid van zijn boerderij bommen waren afgeworpen. Een onderzoek door hem in den morgen van 17 September ingesteld wees uit, dat 6 bomtrechters, afkomstig van ontplofte bommen op een afstand van ongeveer 800 meter van zijn woning aanwezig waren. Of meerdere bommen gevallen en ontploft of niet ontploft waren kon Beernink niet vertellen.

Ondergeteekende heeft zich in opdracht van den burgemeester, plaatselijk luchtbeschermingsleider, direct naar de aangeduide plaats begeven en aldaar een onderzoek ingesteld. Bij dit onderzoek bleek, dat 6 brisantbommen waren afgeworpen op een afstand van ongeveer 800 meter van bovengenoemde boerderij, in het Korenburgerveen onder de gemeente Lichtenvoorde bij de grens der gemeenten Lichtenvoorde-Winterswijk. Naar de geslagen trechters te oordeelen, welke een diameter hadden van circa 10 - 15 m en een diepte van 3 - 4 m, waren alle bommen ontploft. Een onderzoek naar de aanwezigheid van niet ontplofte projectielen had geen resultaat. Schade werd niet aangericht en persoonlijke ongelukken kwamen niet voor.

Melding hiervan is geschied aan de Rijksinspectie Luchtbescherming te 's-Gravenhage, den Polizeioffizier beim Beauftragten en de Wehrmacht-Kommandantur, beiden te Arnhem.

Waarvan opgemaakt en geteekend dit proces verbaal.

Lichtenvoorde, 17 September 1942.

Het wnd. Hoofd van den Luchtbeschermingsdienst,

get. M. Paashuis.

Gezien.

De burgemeester van Lichtenvoorde,

get. Th. A. Lamers.

Op 18 September 1942 in duplo aan de Rijksinspectie luchtbescherm

-1782
op 355.1. *Willems*

Lichtenvoorde, 25 Januari 1943

PROCESVERBAAL.
\$

Op Donderdag een en twintig Januari negentienhonderd-drie-en -veertig te twintig uur (acht uur nm.) bereikte de commandopost luchtbescherming het telefonisch bericht, dat op boven-aangegeven datum en uur, brandbommen waren afgeworpen in de buurt-schap Harreveld gemeente Lichtenvoorde, en wel in de omgeving van de korenmolens te Harreveld, ongeveer bij de grens der gemeenten Lichtenvoorde en Wisch. Omdat de toestand in de lucht het veroor-loofde, heb ik persoonlijk onmiddellijk een onderzoek ingesteld, waarbij mij bleek, dat diverse brandbommen waren afgeworpen. Wegens de duisternis kon de hoeveelheid niet worden bepaald. Door mij werd toen een ontbrandde termietbom van zeshoekig model gevonden, waarvan alleen het blikken staartstuk was overgebleven. Oogenschijslijjk waren alle brandbommen op open terrein neergekomen.

Te ongeveer 22 uur van denzelfden dag bereikte mij het telefonisch bericht, dat waargenomen was, dat een brandbom was gevallen door de kap van een haverberg of havermijt, staande bij de boerderij, en toebehoorende aan W.J.Hoog-Antink F 103 te Lich-tenvoorde, en dat deze bom was doorgedrongen door het koren tot op den beganen grond. Aan de reuk en het gehoor te oordeelen was brand ontstaan in het binnenste van deze havermijt. Vuur was er echter niet te zien.

Op dit bericht is direct de brandweer gealarmeerd, die zich onmiddellijk naar de plaats van inslag heeft begeven. Als adjunct-commandant van de brandweer, en bij afwezigheid van den commandant, heb ik de leiding op mij genomen. Bij aankomst bleek mij, dat er geen vuur te zien was, doch ik stelde vast, dat er brand in het binnenste van de havermijt was uitgebroken. Ik heb de autospuit bedrijfsklaar opgesteld en ben daarna door verpakking van de korenschoven overgegaan tot het opzoeken van den brandhaard. Na ongeveer een uur werken werd de brandhaard ontdekt. Door de toevoer van lucht ontstond een felle brand. Oogenblikkelijk werd een zware waterstraal op de vuurhaard gericht en mocht het gelukke den vellen brand te dooven en daarna te blusschen.

Oorspronkelijk werd de schade door mij geschat op circa f. 25.- á f. 30.- omdat er zeer weinig koren was verbrand. Nadien kwam echter ten mijner kennis, dat het koren niet meer bruikbaar zal zijn voor mensch en dier, omdat de ontwikkelde rook het koren heeft bedorven. Een monster is ter onderzoeking opgezonden. Mocht blijken dat het niet meer bruikbaar is, dan moet de schade geschat worden op circa f. 300.- á f. 400.- De eigenaar is tegen molest verzekerd.

Met het heen en weer rijden naar den brand, het bedrijfsk klaar houden, het blussingswerk en het nablussen is circa 2½ uur noodig geweest en is er 25 l. benzine verbruikt.

Op Vrijdag 22 Jan. '43 werd een nader onderzoek ingesteld naar de afgeworpen brandbommen, waarbij bleek, dat ongeveer 50 stu termietbrandbommen van zeshoekig model waren afgeworpen, die allen waren ontbrand. Naar resten werd gezocht, doch enkele blikken staartstukken, werd geen materiaal gevonden. Verdere schade werd niet aangericht en persoonlijke ongelukken hadden niet plaats. Telefonische melding werd gedaan aan de Rijksinspectie-Luchtbesche ming te s'Hage, aan de Polizei-officier te Arnhem en aan de Orts-commandant te Arnhem.

En is dit procesverbaal op afgelegden ambtseed opgemaakt te Lichtenvoorde op 25 Januari 1943.

MP/

Gezien dg. burgem.

Het hoofd luchtbesch.

[Handwritten signature]

Brisantbom

Voorts bereikte ons het bericht, dat op de H.A.Fuls-hofs Vereenigde Fabrieken een tweetal brandbommen waren neergekomen. Deze bommen zijn door eigen personeel onschadelijk gemaakt. Ook hier kwam geen noemenswaardige schade voor. Wegens de wuistern kon niet worden bepaald hoeveel brandbommen waren afgeworpen. Naar het aantal zichtbare brandputten te oordeelen moest het aantal op minstens 15 worden geschat. Een onderzoek dienaangaande op den volgenden morgen wees uit, dat minstens 40 terniet brandbommen van zeshoekig model waren afgeworpen, die allen ontbrand waren. Enkele bliken staartstukken werden gevonden. Op een van deze staartstukke kwam het merk JD/43 voor.

Met het heen en weer rijden naar den brand en het blusschingswerk is ean hoeveelheid van 15 l. benzine verbruikt, terwijl de luchtbeschermingsauto tijdens den brand en het latere onderzoek 5 l. heeft verbruikt.

Persoonlijke ongevallen onder de brandweer en de burgerbevolking kwamen niet voor. Luchtalarm werd niet gegeven omdat de toestand in de lucht op het oogenblik van inslag zoodanig was, dat groot gevaar niet meer aanwezig was.

Telefonische melding werd gedaan aan de Inspectie Luchtbescherming te s'Gravenhage, aan de Polizeiofficier te Arnhe en aan de Ortscommandantur te Zutphen.

En is dit procesverbaal op afgelegdebn ambtseed opge- maakt te Lichtenvoorde op 7 Maart 1943.

Het Hoofd der Luchtbescherming,

(Th.H.Wegman)

Gezien, de Burgemeester,

(Th.A.Jamers)

MP/

De beaardiging van de lijken uit beide vliegtuigen zal geschieden te Lichtenvoorde op Zaterdag 3 April 1943.

Omstreeks 12 uur van 30 Maart 1943 werd door ons een nader onderzoek ingesteld naar de gevallen brisantbom in de omgeving van de boerderij "Hooge Meinen" te Vragender, gemeente Lichtenvoorde. Het bleek ons dat de brisantbom was ingeslagen op een perceel bouwland gelegen ca. 200 meter van genoemde boerderij. Deze boerderij had nog al eenige schade opgelopen. Zoo goed als alle glasramen van deze groote boerderij waren door den luchtdruk ingedrukt en vele pannen waren van het dak gerukt. Ik schat de schade op ca. f.2000.--. Voorts bleek dat alle in de nabijheid gelegen boerderijen, een negental in totaal, min- of meerdere schade aan pannen, glas en ramen hebben opgelopen. Ik schat deze schade gemiddeld op f.250.-- per boerderij.

Bij alle vorengenoemde gevallen kwamen geen ongevallen onder de burgerbevolking voor. Luchtalarm werd niet gegeven.

Bij de diverse onderzoekingen heeft de Luchtbeschermingsauto 14 Liter benzine verbruikt.

En is dit proces-verbaal op afgelegden ambtseed opgemaakt te Lichtenvoorde op Woensdag 31 Maart 1943.

Het Hoofd Luchtbeschermingsdienst,

Gezien de Burgemeester
Plaatselijk Luchtbeschermingsleider.

*Op 1 April 1943 in duplo verzonden aan de Rijksinспектор
Luchtbescherming te D. Spremberg.*

Brandbom

Lichtenvoorde, 29 Mei 1945

PROCESVERBAAL

Op heden 28 Mei 1945 te 1.15 uur zag ik vanuit de commandopost luchtbescherming ten gemeentenhuis te Lichtenvoorde, dat in richting van de buurtschap Harreveld, brandbommen werden afgeworpen. Om 1.20 uur bereikte mij het telefonisch bericht afgegeven door Jos. Wieggers te Harreveld, dat in de omgeving van het Hulshof brand was ontstaan. Onmiddellijk werd de brandweer gealarmeerd, die zich met den meesten speed naar de plaats van bominslag heeft begeven. Bij aankomst bleek dat in een schuur, staande bij de boerderij van J.B.Kok F 114 te Lichtenvoorde een fosphorrubberbrandbom was ingeslagen. Resten van deze bom werden in de brandende schuur gevonden, zoodat met zekerheid de brandoorzaak kon worden vastgesteld. Voorts bleek dat er geen water voor blussingster beschikking was. De windrichting was van dien aard, dat overslag op de boerderij niet vreezen was. De schuur was reeds zoo goed als geheel uitgebrand, waarom de brandweer, na eenige voorzorgsmaatregelen te hebben genomen, weder om 2.15 uur is ingerukt. De schade wordt door mij geschat op f. 1000.- tot f.1500.-

Wegens de duisternis kon niet worden vastgesteld hoeveel brandbommen waren afgeworpen en is het onderzoek uitgesteld tot den vroegen morgen van 28 Mei. Bij afzoeeking der terreinen werden resten gevonden van 3 fosphorrubberbrandbommen en 40 plaatsen van inslag van termietbrandbommen van zeshoekig model. Al deze bommen waren ontbrand. Een dezer termietbrandbommen was gevallen op de boerderij van J.Bussink F 59, en was gedrongen door het dak, de zolder en de houten slaapkamervloer en was onder deze vloer tot ontbranding gekomen. Met zand heeft de eigenaar deze bom gedooft. Meerdere brandbommen werden niet gevonden, doch vermoedelijk liggen er nog wel eenige op en tusschen het hooge groene koren.

Onder de luchtbeschermingsdienst, noch onder de burgerbevolking kwamen dooden of gewonden voor. Luchtalarm werd niet gegeven.

Telefonische melding werd gedaan aan de Rijksinspectie luchtbescherming te s'Gravenhage, aan den Polizeiofficier en aan de Wehrmachtcommandantur beiden te Arnhem.

Bij het onderzoek werd twee liter benzine verbruikt.

En is dit procesverbaal op afgelegden ambtseed opgemaakt te Lichtenvoorde op 29 Mei 1945.

Het hoofd luchtbescherming,

(Th. H. W. W. W.)

Gezien, de burgemeester,

(Th. A. Lamers)

PROCES VERBAAL.

Op heden 26 Juni negentienhonderd drie en veertig om 1.35 uur bereikte de commandopost Luchtbescherming het telefonisch bericht, dat in de buurtschap Zieuwent gemeente Lichtenvoorde, omstreeks dien tijd een brandend vliegtuig was neergestort en wel op de boerderij Tilder, bewoner en eigenaar Kolkman. De brandweer werd direct gealarmeerd en kon, omdat ze voor vertrek gereed stond, onmiddellijk vertrekken.

De Burgemeester plaatselijk luchtbeschermingsleider, was reeds, voordat de brandweer vertrok, per auto naar de opgegeven plaats gegaan om een in te stellen onderzoek.

Nadat de eerste maatregelen genomen waren, is een voorlopige melding gedaan aan de Rijksinspectie Luchtbescherming, aan den Polizei-Offizier en de Wehrmachtskommandantur beiden te Arnhem.

Om ca. 1.45 uur van genoemden dag, kwam er een nadere melding op de commandopost luchtbescherming binnen, dat het vliegtuig niet was neergestort op de boerderij Tilder, doch op een weiland, gelegen tusschen deze boerderij en de R.K. Lagere School in voormelde buurtschap. Tusschende boerderij en de school is een open ruimte van ca. 120 meter. Voorts werd medegedeeld, dat de eerste melding nog foutief was geweest in zooverre, dat de eigenaar van de boerderij niet was Kolkman, doch J. Klein Goldewijk E 171, Lichtenvoorde.

De brandweer op de plaats des onheils aangekomen constateerde, dat alleer het vliegtuig brandde en dat er geen gevaar bestond voor de naastgelegen panden. Ze is daarna op last van den burgemeester onmiddellijk weer naar Lichtenvoorde teruggekeerd, mede, omdat er nog steeds vliegtuigen de kom der gemeente passeerden en er dus nog steeds gevaar was voor brandbommen e.d. De brandweer teruggekeerd zijnde heb ik gereed gehouden voor mogelijken inzet.

Na eenigen tijd arriveerde de Heer Burgemeester op de commandopost, die mededeelde, dat de nadere ontvangen gegevens juist waren en voorts nog te kennen gaf, dat het een 4 motorig Engelsch vliegtuig was, doch dat niet kon vastgesteld worden hoeveel doden in het vliegtuig waren, omdat de ontploffingen het benaderen van het vliegtuig onmogelijk maakten. Hij had het vliegtuig onder bewaking gesteld van de marechaussee en had maatregelen getroffen voor het opsporen van mogelijken ontvluchte piloten.

Tijdens deze gesprekken kwam er weer een nadere melding binnen, aangevende, dat er hulpgeroep was gehoord uit de omgeving van het neergestorte vliegtuig.

De burgemeester met het op de commandopost aanwezige Hoofd van den Geneeskundigen dienst, J. H. Brenninkmeijer, zijn onverwijd teruggekeerd voor onderzoek en hulp.

Ca 10 minuten nadien kwam er een mondeling rapport van den Commandant der Brandweer den Heer H. Belivelt binnen, vermeldende dat hij telefonisch mededeeling van Mevr. de Wed. J. B. Post had ontvangen dat zij telefonisch bericht had gekregen, dat de hulp der brandweer voor Duitschland was ingeroepen. Om geheel zeker te zijn van dit bericht heb ik een ordonnance naar bedoelde weduwe gezonden om inlichtingen. Met bevestigend bericht kwam deze terug waarna de brandweer in de richting Bochoolt(D) is vertrokken.

Ca 5 minuten na het vertrek der brandweer naar Duitschland kwam de Burgemeester terug uit Zieuwent en deelde mede dat er een gewonde uit het vliegtuig was gevonden en dat 1 doode, eveneens uit het neergestorte vliegtuig, was gevonden bij de boerderij "het Rondeel" eigenaar A. Penterman E 156, welke boerderij gelegen is op ca. 1000 m afstand van het neergestorte vliegtuig.

De gewonde militair was intusschen geïdentificeerd en overgebracht naar het ziekenhuis te Lichtenvoorde, het bleek te zijn officier Boulton, N.Z. 39.1575. Deze heeft medegedeeld, dat het vliegtuig een "sterlingbommenwerper" was en bemand met zeven personen. Voordat hij uit het vliegtuig was gesprongen hadden reeds 2 personen het brandend vliegtuig verlaten. Van de overigen kon hij niets mededeelen.

Na dit rapport is een nadere melding aan vorengenoemde drie instanties gedaan en is door den Burgemeester een alarmeeringsbericht verzonden voor opsporing van mogelijken ontvluchte piloten.

Intusschen was de brandweer weder teruggekeerd van Bocholt(D). In Bocholt was aan den commandant van de brandweer medegedeeld dat aldaar niets bekend was van een oproep tot hulpverlening. Gebleken is nadien dat door Mevr. Post het telefonisch gesprek, verkeerd is begrepen. Als weduwe van den vroegeren commandant der brandweer, heeft zij uitsluitend gedacht dat de telefonische oproep bestemd was voor den commandant der brandweer en waar het gesprek gevoerd werd in de Duitse taal meende zij zeker begrepen te hebben, dat de brandweer in Duitschland moest verschijnen.

Juist toen de brandweer weder terugkeerde uit Duitschland zou er telefonisch melding worden gedaan aan de Inspectie v/h Brandweerwezen te Arnhem met de mededeeling van het vertrek. Deze melding is toen achterwege gebleven.

Intusschen was het voldoende licht geworden en zijn de Burgemeester met het Hoofd van den Geneeskundigen dienst en ongergeteekende ter nader onderzoek gegaan naar Zieuwent alwaar zij bevonden dat deelen van het vliegtuig over grooten afstand verspreid lagen. Direct constateerden zij, dat een der inzittenden het vliegtuig niet verlaten had en met het vliegtuig was verbrand. Voorts constateerden zij op de boerderij Penterman dat de aldaar gevonden militair den dood had gevonden.

Bij het afzoeken van de terreinen in de omgeving werden door ons naast brokstukken van het vliegtuig nog vier doden gevonden, zoodat van de geheele bemanning slechts een persoon het leven heeft behouden.

Bij indentificatie bleken de doden te zijn: 1e Towe, 2e Hughes 3e Sgt. Pagett, 4e Sgt. Tagues, 5e Sgt. Jannigen, 6e Sgt. O. Sullivan.

Te ca. 12 uur werd de bewaking van het vliegtuig door de Duitse Wehrmacht overgenomen.

Doden en gewonden kwamen onder de luchtbeschermingsdienst, noch onder de burgerbevolking voor.

Van in de weide loopend vee, werd niet een exemplaar door scherven of anderszins getroffen. Gebouwen werden niet of althans zeer weinig beschadigd.

Luchtalarm werd niet gegeven.

De verbruikte benzine voor onderzoekingen, uitrukken brandweer voor vermeende brand te Zieuwent, vervoer gewonde, voor valsch alarm Duitschland bedroeg 30 Liter.

En is dit proces-verbaal op afgelegden ambtseed opgemaakt te Lichtenvoorde op Maandag 28 Juni 1943.

Het Hoofd der Luchtbeschermingsdienst,

Gezien:
De Burgemeester,

Een Britse Stirling bommenwerper met zijn bemanning op haar basis in Engeland.

De Stirling die in Zieuwent neerstortte was van het 218e squadron van de RAF. Een van de bemanningsleden was de in het rapport genoemde Boulton. De wederwaardigheden van deze Australische officier vlieger heeft Henny Bennink beschreven in de VOL-periodiek nr. 58, pag. 5 t/m 27

Gegevens: Stirling bommenwerper: bemanning 7, 4-motorig, bomlading 6300 kg.

Proces-verbaal.

Op heden zes en twintig Juni negentien honderd vier en veertig te ongeveer een uur vijftien minuten, hoorde ik ten mijnen huize een sterk rommelend geluid in de lucht, waarna een scherpe explosie volgde. Er waren zeer weinig vliegtuigen in de lucht.

Ik heb mij onmiddellijk naar de Commandopost Luchtbescherming begeven ten einde zoo noodig maatregelen te kunnen nemen. Ook de Heer Burgemeester plaatselijk luchtbeschermingsleider, verscheen op de commandopost.

Van diverse zijden werd ik aldaar opgebeld met de mededeeling, dat er vermoedelijk in de omgeving van hun huizen een bom zou zijn gevallen. Zij gronden dit op het feit, dat aldaar ruiten waren gesprongen. Omdat deze gegevens kwamen uit de buurtschappen Lievelede, Bosch en uit de gemeente Groenlo was niet vast te stellen waar de bom was neergekomen. Omdat er geen meldingen binnenkwamen van gepasseerde ongelukken moest aangenomen worden, dat de explosie in het open veld had plaats gehad.

Intusschen was de plaatselijk luchtbeschermingsleider op onderzoek uitgegaan.

Hoewel er geen activiteit meer in de lucht was en er geen meldingen binnen kwamen ben ik op de commandopost gebleven tot 2½ uur.

Op denzelfden dag te ongeveer 7½ uur werd mij medegedeeld, dat de bom was neergekomen aan den weg Lichtenvoorde-Winterswijk nabij de woningen van B.Gierkink C 5; J.ter.Bogt C 4a; J.H.Wessels C 4c en F.H.Wessels C 4.

Op het gemeentehuis komende werd mij door den Heer Burgemeester medegedeeld dat na lang zoeken de plaats van inslag door hem was vastgesteld, ondermededeeling, dat hij de meldingen aan de diverse instanties had doorgegeven, en dat hij personen op den weg had aangetroffen die het ongeval op den Commandopost wilden gaan melden.

Ik heb mij hierna naar de plaats van inslag begeven voor een in te stellen onderzoek. Door den bom was een trechter geslagen van 13 m bovenbreedte bij een diepte van ± 3 meter. Door de explosie waren meerdere huizen meer en minder beschadigd. De ergst beschadigde huizen waren van de eigenaren:

B.Gierkink C 5	met een schade, ruw geschat van f.4000.-- à f.5000.--
J.ter.Bogt C 4a	" " " " " " f.2000.-- " f.2500.--
H.Wessels C 4c	" " " " " " f. 750.-- " f.1000.--
F.H.Wessels C 4	" " " " " " f. 600.-- " f. 700.--
B.v.Lochem C 4b	" " " " " " ca. f.300.--
B.ter.Horst C 3b	" " " " " " " f.250.--

Voorts was er geringe dakschade en meer en mindere glasschade toegebracht aan ± 80 woningen gelegen nabij en ook op grooten afstand van de plaats van inslag.

Bij de opname van de toegebrachte schade bleek mij, dat benodigd zijn 9540 pannen, 30.57 m² spiegelglas, 16.82 m gegoten glas (s.g.n. Engelsch geribt) en dat er voor de beglazing van de diverse woningen op den begane-grondverdieping 150 m² glas benodigd is. Voor beglazing van de slaapkamers op de 2e verdieping ofwel voor de zolderslaapkamers is bovendien nog noodig ca. 50 m² glas.

Persoonlijke ongelukken hadden niet plaats. De verbruikte benzine was volgens verklaring van de Heer Burgemeester, Plaatselijk Luchtbeschermingsleider negen Liter.

En is dit proces-verbaal op afgelegden ambtseed opgemaakt te Lichtenvoorde op 29 Juni 1944.

De Commandant Lbd.

(Th.H.Wegman)

Gezien de Burgemeester,
plaatselijk Luchtbeschermingsleider,

Lichtenvoorde, 29 Juni 1944.

(Th.A.Lamers)

De familie Gierkink, geschaard om de enorme , vol water staande krater, die een bom die op 26-6-1944 in hun buurt insloeg, veroorzaakte.

Personen van links naar rechts: Paulien, Aloys, August, Laurens, Truus, Jozef, Theo, Bernard en Alfons Gierkink.

Het door oorlogsgeweld beschadigde woonhuis van de familie Ter Bogt aan de Vragenderweg 70 te Vragender. Schuin tegenover dit huis ontplofte op 26-6-1944 een bom. Hoofdbewoner J.A. ter Bogt was timmerman. In 1935 werd hij kastelein. De woonkamer was verbouwd tot gelagkamer. Het café werd in 1946 opgeheven.

R A P P O R T.

In den nacht van 7 op 8 Februari 1945 denstreeks 0.45 uur stortte in de gemeente Lichtenvoorde achter de Coöp. Zuivelfabriek een brandend vliegtuig omlaag.

Onmiddellijk heb ik den Burgemeester hiervan in kennis gesteld, waarna wij ons onmiddellijk naar bedoelde plaats begeven hebben.

Het vliegtuig bleek een viemotorige Engelsche bommenwerper te zijn, die echter reeds totaal uitgebrand was.

Voor zoover mij bekend werden twee piloten gevangen genomen, terwijl de mogelijkheid niet is uitgelooten, dat er nog lijken onder de resten van het verbrande vliegtuig liggen.

Het terrein is onmiddellijk afgezet, aangesien zich nog een niet ontplofte bom bij het vliegtuig bevond.

Schade aan huizen of persoonlijke ongelukken kwamen niet voor.

De Commandant Luchtbescherming,

(G.H. Bollen)

Gezien;
De Burgemeester van Lichtenvoorde,

(Th.A. Lamens)

Deze bemanningsleden wisten zich per parachute tijdig te redden uit de bij Spanjaard aan de Boschlaan neerstortende Lancaster. Alle bemanningsleden wisten te ontkomen. Een van deze leden was navigator Hanson, die na zijn behouden terugkeer in Engeland over dit avontuur een boek schreef met de titel 'Underground out of Holland'. De Nederlandse vertaling van dat boek verscheen onder de titel: 'Sprong in het duister'.

RAPPORT

Neden, den 21 Februari 1945, des namiddags ongeveer 4.15 uur, stortte in deze gemeente een brandend vliegtuig omlaag.

Bij het ingevuld onderzoek bleek, dat dit vliegtuig was gevallen aan de weg Lichtenvoorde-winterswijk, nabij de binnenweg naar winterswijk. Het bleek een tweemotorige Engelse bommenwerper te zijn, die bemand was met zes personen. Het vliegtuig brandde geheel uit, terwijl, drie personen (leden van de bemanning) hierbij om het leven kwamen. De andere drie leden van de bemanning werden gevangen genomen, door de alhier liggende Weermacht. De lijken konden nog niet geïdentificeerd worden. Mochten de identiteitsplaatjes nog gevonden worden, dan zal alsnog hiervan bericht worden gezonden.

In opdracht van den "Begraafnisofficier" van Vliegerhorst Twente zullen de drie lijken zaterdag, den 24 Februari 1945 des voormiddags ter aarde worden besteld op de Algemeene Begraafplaats te Lichtenvoorde.

Verdere ongelukken kwamen niet voor.

De Commandant Luchtbescherming,

(J. H. Bollen)

GEMEENTE LICHTENVOORDE

Aan den Heer

Lid Luchtbescherming en Brandweer

Lichtenvoorde.

Nr.:
B.o.v.:

B. Pydruil

Lichtenvoorde,
22 Februari 1945.
Onderwerp:

Ik dra g u, in overleg met den Commandant van de Brandweer, op om op 22 Februari 1945 van 8 tot 12 uur de wacht te betrekken bij het neergestorte vliegtuig aan de weg Lichtenvoorde-winterswijk nabij het begin van de binnenweg naar Lichtenvoorde. U dient ervoor zorg te dragen, dat niets weggehaald wordt, aangezien hier nog drie verbrande lijken liggen.

De Commandant Luchtbescherming

J. H. Bollen
(J. H. Bollen)

Er werden zo nu en dan ook Duitse vliegtuigen neergeschoten.
Maar daar werd zo min mogelijk ophef over gemaakt

PROCES-VERBAAL.

L.G.W.

Op Maandag acht Mei negentienhonderd vier en veertig om ongeveer één uur werd aan mij telefonisch gemeld, dat er te s.a. 12½ uur naar alle zekerheid een vliegtuig was neergekomen, noordelijk van de kom der gemeente Lichtenvoorde, vermoedelijk in wijk B, plaatselijk bekend buurtschap "Bosch".

Ik heb mij direct naar de Commandopost Luchtbescherming begeven voor verkrijging van nadere inlichtingen.

Bij aankomst aldaar, werd mij door den landbouwer J.F. Els in Cunnewiek die inmiddels arriveerde om melding te verrichten, medegedeeld, dat nabij zijn boerderij genaamd "Heekes", plaatselijk gemerkt B 216, een vliegtuig was neergestort, naar zijn meening van Duitse nationaliteit, ofwel oorsprong.

De Burgemeester, Plaatselijk Luchtbeschermingsleider en ondergeteekende zijn, omdat de toestand in de lucht zulks veroorloofde, onmiddellijk op onderzoek uitgegaan en bevonden, dat de melding juist was. Het vliegtuig was geheel vernield, en de resten waren over grooten afstand verspreid. Het vliegtuig was reeds onder bewaking gesteld van de Marechaussee, Post Lichtenvoorde.

De piloot was bij het neergestorte vliegtuig niet te vinden. Inmiddels werd ons medegedeeld, dat de piloot het vliegtuig per parachute had verlaten en neergekomen zou zijn op eenige afstand van de grens der gemeente en wel onder de buurtschap Beltrum der gemeente Eibergen.

De Burgemeester heeft zich naar de aangegeven plaats begeven en heeft de piloot, die eenigszins gewond was, overgebracht naar het ziekenhuis te Lichtenvoorde.

Telefonische melding van dit ongeval werd gedaan aan de Rijksinspectie Luchtbescherming te 's-Gravenhage, aan den Polizeioffizier te Arnhem en aan de Ortskommandantur te Dostinchem.

Persoonlijke of materiele ongelukken hadden, behoudens enige schade aan roggeland, niet plaats.

Verbruikte benzine 10 Liter.

En is dit proces-verbaal op afgelegden ambtseed opgemaakt te Lichtenvoorde, op 9 Mei 1944.

De Commandant v.d. Luchtbescherming,

Gezien de Burgemeester,
Plaatselijk Luchtbeschermingsleider,

(Th.A. Jansen)

Lichtenvoorde, 9 Mei 1944.

Ook vielen er zo nu en dan burgerslachtoffers.

R A P P O R T.

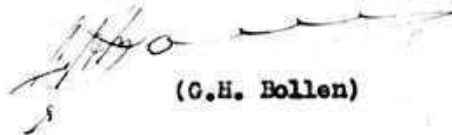
Heden, den 22 Februari 1945, des namiddags ongeveer 12.15 uur werden door enkele Jabo's drie vrouwen beschoten, die op de weg Lichtenvoorde-Lievelde-Groenlo fietsten, nabij de boerderij Lubbers, B. 169a.

Een dezer vrouwen, genaamd Anna Rosa NOVAK, geboren te Ujpest in Hongarije op den 5 December 1916 en wonende te Zeist, Const. Huyghenslaan 18 werd zoo zwaar getroffen, dat ze spoedig overleed.

De tweede vrouw genaamd D.J. Dasselaaar, geboren 4 Juni 1911, wonende te Bussum, Huizerweg 43 werd ernstig gewond, zoodat ze in het Ziekenhuis te Lichtenvoorde moest worden opgenomen.

De derde vrouw werd licht gewond en kon haar reis verder voortzetten. Verdere ongelukken kwamen niet voor.

De Commandant Luchtbescherming,

(C.H. Bollen)

Gesien:
De Burgemeester van Lichtenvoorde,

(Th.A. Lamers)

Op 5 mei 1945 was de Tweede Wereldoorlog voor Nederland voorbij. Iedereen was weer vrij, ook de luchtbeschermers in Lichtenvoorde.

Reorganisaties

Al snel na de oorlog werden, overeenkomstig de circulaire van de Minister van Binnenlandse Zaken van 18-11-1945, in de loop van 1946 alle luchtbeschermingsdiensten in Nederland opgeheven.

In 1952 werd in Nederland echter weer een civiele beschermingsorganisatie, de bescherming burgerbevolking (BB) opgericht om de bevolking in tijd van oorlog te kunnen beschermen. De dreiging ging deze keer uit van de Sovjet-Unie. De BB Lichtenvoorde (brandweer, geneeskundige dienst en reddingsdienst) werd aangestuurd vanuit de commandocentrale in de atoombunker op de Vijverberg in Doetinchem, die ook de BB-sirenes installeerde en bediende. De BB werd vooral belast met het voorlichten van de burgers. Het gemeentebestuur moest er verder voor zorgen dat in haar gemeente een direct inzetbare plaatselijke BB-afdeling aanwezig was.

Omdat men zich in Nederland helemaal niet bedreigd voelde en volgens de geldende mening tegen een atoomaanval toch niets uit te richten viel, werd de BB niet serieus genomen en als overbodig beschouwd. In 1958, toen de atoomdreiging verder was toegenomen, werd de noodwachtplicht ingevoerd om de mankracht (160.000 vrijwilligers) van de organisatie op een sterkte van 200.000 te brengen. Voor de nieuwe afdeling Atomair, Bacteriologisch en Chemisch (A-B-C) had men 40.000 mensen extra nodig. Men pakte daarvoor mannen die buitengewoon dienstplichtig (na hun afzwaaien) waren en dus al aan discipline gewend waren. Ze werden verplicht om deel te nemen aan de BB. Deze mannen verging het lachen, want zij waren verplicht cursussen te volgen. Ingedaald bij de geneeskundige dienst betekende dat 32 EHBO-instructieavonden gedwongen te volgen tegen een zeer geringe vergoeding. Installateur Holweg uit Lichtenvoorde (Rembrandtplein) weigerde voor dat bedrag te verschijnen bij de EHBO-cursus in zaal Pillen te Lichtenvoorde. Zijn motto was: 'zonder geld geen arbeid'. Toen hij na diverse aanmaningen halsstarrig bleef weigeren te verschijnen kwam de Koninklijke Marechaussee bij hem thuis om hem per jeep naar een onderhoud met het commando op de Vijverberg te vervoeren. De BB liet niet met zich spotten.

Na de opleiding werd men met rust gelaten. Bij het bereiken van de veertigjarige leeftijd mocht het BB-uniform weer ingeleverd worden.

Bij wijze van oefening hielp de EHBO-afdeling van de BB Lichtenvoorde (20 personen) in 1965 nog bij het verhuizen van de zieken en de inventaris van het voormalige Wilhelminaziekenhuis aan de Raadhuisstraat in Doetinchem naar het huidige nieuwe ziekenhuis in de Kruisbergse bossen.

In 1980 werd in Nederland de BB weer opgeheven. De BB-sirenes bleven staan en werden vanaf dat moment alleen nog maar maandelijks geluidloos getest.

Vanaf juni 2003 wilde de overheid echter weer horen of elke BB-sirene het ook echt deed. Elke eerste maandag van de maand loeien nu om 12.00 uur overal in den lande de BB-sirenes.

Laten we hopen dat het voor altijd bij dit loos alarm blijft.

Bronnen:

- Luchtbeschermingsarchief van H.H. Post, destijds Hoofd Opruimings- en Hersteldienst van de LBD Lichtenvoorde, geschonken aan de Vereniging van Oudheidkunde te Lichtenvoorde door zijn zoon H. J. Post te Lichtenvoorde.
- Archief brandweer Lichtenvoorde, Frank Tijdink
- Archief gemeente Oost Gelre (rapporten LBD)
- Internet.
- Foto's VOL-archief en persoonlijk archief G. Eppingbroek

Belevissen van een Lichtenvoordse jongen met Duitse nationaliteit als Wehrmacht-soldaat 1940-1945

Door Antoon Tillmann †

Met inleiding door George Wessels

Inleiding

Twaalf jaar geleden heeft Antoon Tillmann, een geboren en getogen Lichtenvoordenaar, zijn belevissen tijdens de Tweede Wereldoorlog in Duitse dienst, aan het papier toevertrouwd, dus pas op latere leeftijd, in de winter van 2001. De schrijver is dan inmiddels 79 jaar. In een tijdsbestek van enkele weken schrijft hij zijn herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog in chronologische volgorde op papier.

Dat papier, een gewoon schoolschrift, beschreven met het originele handschrift van Antoon zelf, is in bezit van zijn weduwe Annie. Het is door hun zoon Wilfried en zijn vrouw Carla letterlijk gedigitaliseerd.

Voordat de belevissen hierna worden afgedrukt wil ik eerst echter een stukje geschiedenis over de familie Tillmann beschrijven. De informatie over de familie heb ik in 2012 gekregen van mijn moeder, maar zeker ook van de weduwe Annie van Antoon en van Rikie Rikkerink -Tillmann. Rikie is het laatste nog levende kind van de oude generatie Tillmann. Ik ben hen veel dank verschuldigd.

De familie Tillmann doet zijn intrede in Lichtenvoorde in 1915. De Eerste Wereldoorlog is gaande en Johannes Tillmann, geboren op 13 maart 1890 in Duisburg (Dld) en aldaar woonachtig, besluit om als dienstplichtig militair te deserteren en zijn land te ontvluchten. Johannes was getrouwd met Wilhelmina Theodora Bouwman, geboren te 's-Heerenberg (NL) op 21-2-1893. Deze Wilhelmina had als hulp in de huishouding werk gevonden in Duisburg en heeft zo waarschijnlijk haar latere echtgenoot leren kennen. Bij hun vlucht naar Nederland hadden ze al twee kinderen, te weten twee jongens, Johannes (Henz * 29-11-1913) en Theodoor (Theet * 31-1-1915).

Waarschijnlijk was Lichtenvoorde het doel omdat Wilhelmina een zus had die getrouwd was met Hendrik Wennekes en woonachtig aan de Raadhuisstraat in een klein huis achter het gemeentehuis, ongeveer recht tegenover de huidige RABO-bank. Dit huis is later bij het uitbouwen van het gemeentehuis afgebroken.

De familie Tillmann kwam te wonen aan de Markt nr. 3A, op de bovenverdieping van het pand Takkenkamp, later elektrozaak Stottelaar en nu drank- en spijslokaal Markant.

Op dit adres zijn geboren Henricus (Broer * 18-7-1918) en Hermann (Hermenneke * 7-3-1920). Deze Herman is slechts 16 dagen oud geworden. Dat de familie destijds waarschijnlijk nog steeds aan de Markt woonde, valt op te maken uit de overlijdensakte van Hermann van de burgerlijke stand.

Opvallend in deze akte is dat de familienaam van de vader eindigt op dubbel n (Tillmann) en die van het zoontje op één n (Tillman).

Op 8-7-1921 wordt Antoon geboren, de schrijver van het verhaal dat in de eerste alinea wordt genoemd.

Hij is waarschijnlijk, (net als zijn jongere zus), aan de Varkensmarkt geboren; daarover later meer. Ten slotte wordt, als nakomertje, op 14-3-1930 Josephina Henrica (Rikie) geboren, de enige dochter in de familie en het nu nog enig levend kind van Johannes en Wilhelmina. Rikie vertelt mij dat ze geboren is in 'het huis van Cuyk', aan de Varkensmarkt. Dit huis stond achter aan de Varkensmarkt, waar nu de winkel van Albert Heijn gevestigd is op nr.12.

In 1936/1937 verhuist de familie naar de Dijkstraat nr. 25, waar nu de gezondheidspraktijk van Elferink zit. Hier begint vader Johannes een rijwielhandel en een taxibedrijf.

Na de Tweede Wereldoorlog, begin jaren vijftig, verhuizen familie en bedrijf weer terug naar de

Bidprentje vader van Antoon Tillmann

Varkensmarkt. Dit keer weer naar een pand waar nu Albert Heijn gevestigd is, maar dan op nr. 25. Eind jaren vijftig verhuizen familie en bedrijf nog een keer. Nu slechts circa 20 meter, naar het pand even verderop in de Rentenierstraat, waar later kapper Wekking (Pereboom) spreek- en preekuur hield, naast het knippen en wassen. Nu is daar Stichting MCE zorgbeheer gevestigd. Zoon Broer Tillmann nam het bedrijf ondertussen over en de ouders Johannes en Wilhelmina, verhuisden toen naar de Aaltenseweg nr. 25, een huis gelegen net voor de Vleeshal (van Gosselink en dat nu leeg staat).

Lang hebben ze hier niet van mogen genieten; Johannes sterft op 1 januari 1960 en Wilhelmina op 19 november 1961. Beiden zijn begraven op het r.-k. kerkhof te Lichtenvoorde. De oudste zoon Johannes (genaamd Henz), is eind jaren dertig getrouwd en in Megchelen (Gld) gaan wonen. Henz moest ook op voor zijn Duitse nummer. Om dat te voorkomen, heeft hij meerdere jaren ondergedoken gezeten bij de familie van Huet te Megchelen. Henz is de grondlegger van het in de bouwwereld bekende bedrijf Tillman chemische bouwstoffen, een bedrijf dat nog steeds in handen is van de familie Tillman.

De tweede zoon, Theodor (genaamd Theet) had na de oorlog een muzikwinkler aan de Rapenburgsestraat (ongeveer tegenover de kerkpastorie; de familie Tillmann was en is over het algemeen nogal muzikaal aangelegd, ook de huidige derde generatie weer). Theet stotterde nogal, maar zingen kon hij als de beste en ook achter het drumstel was hij een vakman. Hij moest ook in de Tweede Wereldoorlog als "Reichsdeutscher" dienen als soldaat in het Duitse leger. Hij is tijdens de oorlog, nadat hij gewond was geraakt aan zijn been, niet meer teruggekeerd naar zijn onderdeel. Hij heeft vervolgens enkele jaren ondergedoken gezeten bij de familie Orriëns aan de Kerkhoflaan nr.12, waar nu de familie Morssinkhof woont.

De derde zoon van Johann en Wilhelmina is Henricus (genaamd Broer; hij was geboren met een fysieke handicap aan één van zijn benen en daardoor afgekeurd voor de Duitse krijgsmacht). Broer heeft in de jaren vijftig de fietsenhandel annex taxibedrijf, zoals eerder reeds gememoreerd, van zijn ouders overgenomen.

De vierde zoon was Hermann (Hermenneke), die zoals eerder hier reeds genoemd, slechts 16 dagen oud mocht worden.

Hierna wordt de vijfde zoon geboren, Antoon. Hij werkte voor de oorlog bij de slachterij van Jan Hulshof (Brul), waar later slagerij Roosendaal zijn bedrijf had, gelegen aan de Korte Rapenburgsestraat, ongeveer tegenover de huidige Hema. Hoe het hem in de oorlog is vergaan, beschrijft hij zelf hierna uitgebreid. Na de oorlog heeft hij een tijdje gewerkt als elektricien bij een elektrobedrijfje te Dinxperlo. Een weinig later treedt hij in dienst bij zijn oudste broer Henz om als vertegenwoordiger de producten van het chemischebouwstoffenbedrijf aan de man te brengen. Dat is het moment dat hij zijn eerste vrouw Ria van Bree uit Megchelen leert kennen. Zij gaan trouwen en in Megchelen wonen, aan de Julianaweg 35 en krijgen samen twee kinderen. Kort daarop sterft Ria, Antoon achterlatend met de twee kleine kinderen. Enkele jaren later trouwt hij opnieuw, nu met Annie Hakfoort uit Megchelen. Ook zij krijgen samen twee kinderen. Hij zal zijn leven lang in Megchelen, samen met Annie, blijven wonen aan de Julianaweg 35. Begin 2002 wordt bij Antoon een hersentumor ontdekt, waaraan hij op 17 juni 2002, 80 jaar oud, overlijdt.

Het laatste (en nog enig levend kind van Johannes en Wilhelmina), is Rikie. Zij is getrouwd met Frans Rikkerink en samen woonden zij sinds mensenheugenis aan de Korte Rapenburgsestraat te

Antoon Tillmann op latere leeftijd

Lichtenvoorde bladert, blijkt de naam Tillmann niet meer voor te komen. Alle mannelijke (klein) kinderen zijn naar elders vertrokken, maar voorzover ik weet wel allemaal in de Achterhoek blijven wonen.

Megchelen, 24 april 2012

Lichtenvoorde, waar zij samen jarenlang een kapsalon hadden, die nu wordt gerund door een kleindochter. Het is deze Rikie die mij onder andere vertelde over de thuissituatie in de laatste dagen van de Tweede Wereldoorlog. Vader Johannes is van huis ondanks zijn gevorderde leeftijd, aan het werk voor de Duitsers in het kader van de 'Arbeitseinsatz'. Rikies oudste broer Henz zit ondergedoken in Megchelen, broer Theet is ondergedoken in Lichtenvoorde en broer Antoon bivakkeert letterlijk aan het oorlogsfront. Moeder Wilhelmina en Rikie krijgen dan bezoek van Duitse SS'ers. "Als de twee jongens Henz en Theet niet binnen enkele dagen terugkomen, worden jullie gefusilleerd." Wat waren we blij, zo gaat Rikie verder, dat enkele dagen later Lichtenvoorde bevrijd werd. Zij wisten toen nog niet dat het nog een halfjaar zou duren voordat broer Antoon, de schrijver van het reeds gememoreerde verhaal over zijn belevenissen bij de Duitse Wehrmacht, weer thuis kwam uit krijgsgevangenschap.

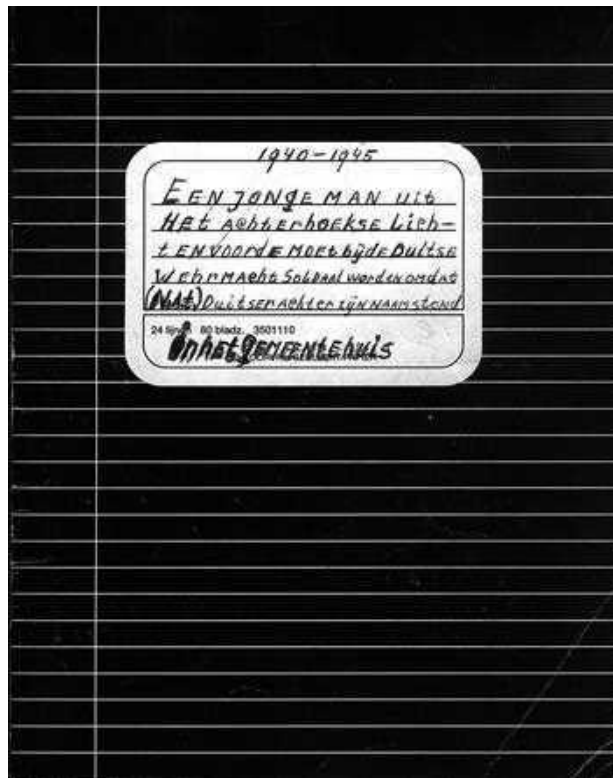
Als je nu in het telefoonboek van

Belevenissen

Het was 9 mei 1940 toen mijn broer Theet, die beroepsmuzikant was, bij mij kwam en mij vroeg of ik die avond voor hem kon drummen bij Kampmeier in Miste. Als beroepsmuzikant gebeurde het weleens dat je meerdere partijen op een avond had en dan moest je maar iemand zoeken die je kon helpen. In dit geval was ik dat. Natuurlijk hielp ik hem, want ik had het drummen tenslotte van hem geleerd. Ik moest die avond spelen van acht tot twaalf uur en kreeg daarvoor vijf gulden. Dat was best betaald, want je moet je voorstellen dat ik de hele week moest werken voor slechts twee gulden vijftig. Ik woonde bij mijn ouders in Lichtenvoorde en moest die avond dus naar Miste. Dat ligt tussen Aalten en Winterswijk.

Die avond fietste ik om zes uur weg met de grote trom op de rug en de rest van het toebehoren achter op de fiets naar Miste. Dat was ongeveer een uur fietsen. Voor mij was dat wel te doen, want ik was in die tijd een knaap van achttien jaar. Na afloop van het feest waarbij het muziekmaken gezellig was verlopen werden de muzikanten en de kelners uitgenodigd in de keuken van Kampmeier voor het afrekenen en een kop koffie. Van dit gezelschap was ik de jongste en ik luisterde dan ook aandachtig naar het gesprek dat de anderen voerden over de oorlog en dat de ene helft van Polen was bezet door Duitsland en de andere helft door Rusland, precies zoals Stalin en Hitler het hadden besproken. Het was mobilisatietijd, vandaar dit gesprek. De Nederlandse soldaten lagen op wacht bij verschillende bruggen in het land om te voorkomen dat de Duitsers Nederland zouden binnenvallen; dan konden ze voor die tijd de bruggen opblazen. Het gesprek in de keuken van Kampmeier ging verder totdat anderen zeiden: "Jongensschi toch uut, die Duitsers vallen Nederland niet binnen. Dat deden ze in de Eerste Wereldoorlog niet en nu ook niet."

Het was inmiddels al laat geworden en het werd de hoogste tijd om richting huis te gaan. Ik nam de grote trom weer op de rug en ging met de fiets en de vijf gulden stevig in de knip via Bredevoort naar Lichtenvoorde. Thuis ruimde ik gauw de spullen op en kroop onder de wol. Het was al laat en de anderen sliepen al. Ik sliep nog maar goed en wel toen mijn moeder naar boven kwam en ons wakker maakte. Ik sliep met twee broers op een kamer. Ze zei: "Jongens staot toch eens op. Het geet der toch hen buten! 't Knalt van alle kanten. I-j könt hier heuren dat ze in Reurle an de Grolseweg de beume um laot vallen." Om die bomen hadden de Nederlandse soldaten springstof gelegd, zodat ze deze over de weg konden laten vallen om het binnenvallen van de Duitsers tegen te gaan. Daar waren ze volop mee bezig en dat konden wij in Lichtenvoorde goed horen. Dus wij snel het bed uit, de kleren aan en de straat op. Nou, daar was wat aan de hand: allemaal soldaten die op de vlucht gingen, nadat ze hun werk hadden gedaan. De bomen waren gevallen, de bruggen opgeblazen en putringen midden op de weg geschoven; het was een ravage. Je zag soldaten vluchtend op fietsen en motoren, ook vrachtwagens met soldaten kwamen met een noodgang door Lichtenvoorde, allemaal met maar één doel: zo snel mogelijk richting Doetinchem, want de Duitsers waren Nederland binnengevallen. Ik moest meteen denken aan het gesprek dat we enkele uren daarvoor voerden bij Kampmeier in de keuken. Ik hoor nog de stem die zegt: "Ach jongens, kom, die Duitsers vallen Nederland nooit binnen; dat deden ze in de Eerste Wereldoorlog niet en nu ook niet". Helaas bleek deze geruststellende mededeling nu al achterhaald,

De voorkant van het schrift waarin Antoon zijn verhaal noteerde.

Foto: George Wessels

want binnen zeer korte tijd stonden grote groepen Duitse soldaten op de Markt in Lichtenvoorde. De hele dag bleef het onrustig in het dorp en drie tot vier dagen later waren ze al op de Grebbeberg aan het vechten. Na een dag of zes had Nederland gecapituleerd en na zes weken ook België en Frankrijk.

Zo'n drie maanden later hielp ik mijn moeder toevallig in de winkel - wij hadden thuis een rijwielhandel en een taxibedrijf - toen er twee gemeentelijke veldwachters binnenkwamen. Ze spraken mijn moeder aan en zeiden: "Uw drie zonen Theet, Antoon en Broer, - mijn broer Hendrik werd broer genoemd - deze drie verwachten wij op de keuring in Arnhem voor de Duitse Wehrmacht" Omdat mijn vader Duitser was, waren wij dat ook en moesten wij ons melden bij de Wehrmacht.

Over het Duits-zijn werd vroeger thuis nooit gesproken. Mijn vader kwam ook in de winkel lopen en zei tegen een van die veldwachters: "Had ik me maar laten naturaliseren, dan was dit nu niet gebeurd." Maar zo makkelijk lag het allemaal niet; het naturaliseren was vroeger hartstikke duur. Dat kon m'n vader niet betalen. Vader is in de Eerste Wereldoorlog gevlucht, gedeserteerd, kun je eigenlijk wel zeggen. M'n moeder was Nederlandse. Zij is later met mijn twee oudste broers ook naar Nederland gekomen. Ze moesten daar een nieuw leven beginnen. Ze hadden helemaal niets meer, zelfs geen stoel onder de kont.

Samen met mijn twee broers ging ik in november naar de keuring in de Willemskazerne te Arnhem, geloof ik. Daar waren toen Duitse officieren en soldaten de baas. Er kwamen jongens uit heel Nederland, allemaal 'Auslandduitsers' net als wij. Ik herinner me die dag in de kazerne nog goed. Je was er meteen al onder Duits bevel. Er was daar een Duitse officier die schreeuwde: "Sind sie nicht stolz drauf dass Sie Deutscher sind?" Vanaf toen begon het al. We moesten antwoorden met 'jawohl'. Theet en ik werden goedgekeurd, Broer, ofwel Hendrik, werd afgekeurd, omdat hij een verlamming aan de voet had. Daar was hij mee geboren. Eind december kregen Theet en ik het bevel thuisgestuurd. Een 'Stellungsbefehl' heette dat. Wij moesten dus soldaat worden. Theet moest zich melden in een kazerne in Soest en ik in Iserlohn, beide gelegen in het Sauerland, op zes februari 1941. Ik was toen 19 jaar. Wij vertrokken die morgen om vijf uur met de trein vanuit Winterswijk. Ik had nog nooit in een trein gezeten. In Oberhausen moest ik overstappen. Mijn broer Theet en twee andere jongens uit Winterswijk bleven zitten. Het afscheid viel zwaar, maar we hadden geen keus. Rond de middag kwam ik in Iserlohn aan. Ik had een koffer bij me die was gevuld met etenswaren en toiletartikelen. Ik ging lopend vanaf het station naar de St.-Agonnakazerne, helemaal aan de andere kant van Iserlohn. Het was minstens een uur lopen vanaf het spoorstation voor ik de kazerne had bereikt.

*Antoon als soldaat in het uniform van de Wehrmacht
Foto: Collectie George Wessels*

Ik wist niet hoe het nu verder moest en dus liep ik maar naar de wacht die voor de kazernepoort stond. Hem iets vragen zou niet meevallen want mijn Duits was zeer gebrekkig, maar tijd om daar lang over na te denken kreeg ik niet, want de wacht was mij al een slag voor. Hij schreeuwde: “Wo kommen Sie her? “Uit Nederland”, antwoordde ik braaf. Hij maakte mij zo ongeveer met handen en voeten duidelijk dat ik naar de tweede kazerne moest lopen en me daar moest melden bij de onderofficier van dienst. Dat deed ik dus, maar al gauw zag ik dat ik niet de enige was. Er waren mij al velen voor geweest. Allemaal jongens, ongeveer net zo oud als ik, echte Duitsers uit alle windstreken van dit grote land. Ik had al snel door dat het belangrijk was om met deze jongens maar wat heen te doen, want ik viel natuurlijk wel op met m'n slechte ‘Deutsche Sprache’. Vrij snel werden we in groepen van acht ingedeeld. Met die jongens deelde je ook je kamer. Er stonden vier stapelbedden. Mijn plek was bovenin.

Veel tijd om aan deze nieuwe ruimte te wennen, kregen we niet, want we moesten ons al snel melden. Buiten voor het gebouw moesten we ons opstellen, drie man langs elkaar en dertig man achter elkaar. Samen gingen we naar de kantine. Daar kregen we een flinke warme maaltijd. Die ging er natuurlijk wel in na zo'n reis. Na het eten moesten we ons al weer ergens anders melden. Daar ontvingen we de uniformen, het ondergoed enz., alles van het leger. Ook kregen we er het eetgereedschap. ‘Kochgeschirr’ noemden ze dat daar. Dat pakketje bestond uit een blikken bus met een handvat. Bovenop zat een deksel. Deze deed dienst als ‘Teller’ oftewel bord. Aan de zijkant was een plek voor mes, vork en lepel. ‘Kochgeschirr’ had je in de kazerne niet nodig, maar als je het veld in moest natuurlijk wel. We kregen nog meer, er leek geen eind aan te komen. We ontvingen natuurlijk ook een geweer, een pistool, een ‘Seitengewehr’ en een koppel, een riem waar je allerlei dingen aan kon hangen. Het hoorde allemaal bij de uitrusting. Alles wat je gekregen had werd genoteerd onder de naam ‘Schutze Tillmann’, zo heette ik daar. Toen dit allemaal geregeld was, moesten we onze burgerkleren in de koffer doen waarmee we waren gekomen en dat hele pakketje werd teruggestuurd naar m'n adres in Lichtenvoorde.

De volgende ochtend moesten we al vroeg uit de veren. Klokslag zes uur werden we gewekt. Nou ja gewekt, wakker geschreeuwd. Toen wist ik het zeker: vanaf dat moment begon de grote strijd, vechten voor je leven, vechten tegen de angst, maar veel tijd om daar over te denken had je niet. De onderofficieren en instructeurs schreeuwden zo hard dat je er hartstikke gek van werd. Je werd daar echt gedrild, heel bar: ze lieten ons daar bijvoorbeeld vaak een half uur aan een stuk ‘hin legen und aufstehen’. Na zo'n twintig minuten waren ze hun eigen geschreeuw meestal zat, maar dat betekende voor ons niet het einde van de oefening. Ze gaven dan de tekens van opstaan en liggen met de duim: duim omhoog, opstaan, duim naar beneden, liggen en snel graag, tot bloed zweet en tranen toe. Dan was er nog de velddienst, dat noemden ze in het Duits ‘Geländeübung’. Nou, dat was ook niet mis. Je moest op de buik door de modder kruipen, ‘robben’ noemden ze dat en dan kreeg je opeens van zo'n instructeur het bevel om je gasmasker op te zetten. Snel haalde je dat ding dan uit de koker die achter op je rug hing. Je had hem nog maar amper voor je gezicht of je kreeg alweer een nieuw bevel. Hardlopen met dat masker op en ze moesten niet in de gaten krijgen dat je probeerde een vinger achter het masker te houden, zodat je met het rennen wat meer lucht kreeg, dan was je de sigaar. Dan kon je je 's avonds na diensttijd melden bij een onderofficier en dat was meestal een ‘Obergefreiter’ die hadden de rang onder onderofficier. Als ze het ernaar hadden, lieten ze je met de tandenborstel de wc schrobben. Je was het beste af, als je je rustig hield en de opdracht braaf uitvoerde.

Ook kwam het in die rekrutentijd wel eens voor dat er iets mis ging of dat een van je kameraden iets had uitgevreten. Dan werd je gestraft met een gezamenlijke straf, zoiets als ‘alle für ein, und einer für alle’ ‘s Avonds na het eten waren we dan de pineut. We zaten vaak nog maar net op onze kamer en dan kwam de U.V.D. - de onderofficier van dienst - door de gang en attendeerde ons er met een luid fluitsignaal op dat we binnen vijf minuten compleet met helm, geweer en ander toebehoren buiten voor de kazerne moesten staan. Als ons dat dan net gelukt was, had hij alweer een ander idee en stuurde ons terug naar onze kamer en gaf ons de opdracht binnen vijf minuten terug te zijn in de ‘Badehose’. Of je er zin in had of niet, je moest wel, je had geen keus. Als dan eindelijk dat heen en weer geren was afgelopen, was je blij dat je naar bed kon gaan, want iedereen was doodmoe. Ja, zo was het Duitse

soldatenleven, je werd er keihard gemaakt met het gevolg dat iedereen maar één doel had en dat was: hoe kom ik hier zo snel mogelijk weg. We wilden nog liever dat ze ons naar het front zouden sturen dan dat we nog langer zo'n leven moesten leiden. Helaas, je bepaalde niets zelf. Vandaar dat je ook niet wist wanneer die dag daar zou zijn.

De klok tikte door en het was inmiddels begin mei geworden en wij kregen het bericht dat we de Agonkakazerne in Iserlohn gingen verlaten. We vertrokken richting Zuid-Duitsland naar de provincie Thüringen en werden daar privé ingekwartierd. We wisten niet wat ons overkwam, want je kreeg daar het gevoel alsof je weer thuis was: een eigen slaapkamer, een goede verzorging, geen schreeuwende officieren en geen zware oefeningen. Wie had dat ooit durven dromen. Elke morgen moesten we ons melden om te controleren of iedereen er nog wel was. De rest van de dag was er geen verplichting. Het leven bestond daar uit luiëren en afwachten wat er komen zou. Niemand wist wat er ging gebeuren. Nou ja, niemand? De onderofficieren moeten wel een idee hebben gehad, maar dat lieten ze ons niet merken. Na ongeveer twee weken was het afgelopen met het luie leven. We kregen de opdracht om bepakt en gezakt richting Polen te vertrekken op motor met zijspan. Na een rit van dagen kwamen we ergens aan, maar dit was niet het einde. We moesten nog verder door bezet gebied in Polen naar de Russische grens. Het was een beste reis maar we kwamen er.

We moesten onze tenten opslaan in een groot bos. We sliepen met vier personen in een tent. Inmiddels was het half juni 1941 geworden. Enkele dagen later, ik herinner me het nog goed, op 22 juni werden we bij elkaar geroepen, want de Führer hield een redevoering op de radio en we moesten allemaal luisteren. Eerlijk gezegd, begreep ik van de hele situatie niet veel. Ik sjouwde eigenlijk maar achter de groep aan. Wat er die dag op de radio werd gezegd heeft waarschijnlijk wel indruk op me gemaakt, want dat herinner ik me wel. Het ging ongeveer zo: "Heute Morgen sind unsere Truppen die Russische Grenze überzogen. Die SS Stosstruppen sind schon 40 Kilometer Russland einmarschiert. Wenn die Russen nicht schießen schießen wir auch nicht. Wir wollen nur zum Schwarzenmeer durch ziehen, aber wenn der Feind Gegenstand bietet, wird durch unsere Truppen alles vernichtet und wird da kein Gras mehr wachsen". Ja zo ongeveer zei die Führer dat. Hij had nog veel meer te vertellen, maar dat heb ik allemaal niet onthouden. Ik was met mijn gedachten allang weer afgedwaald en prakkiseerde maar over één ding, hoe kom ik zo snel mogelijk weer thuis. Maar, van die wens zou voorlopig nog geen sprake zijn, want intussen kwamen de Russische soldaten met duizenden richting Polen. Velen van hen hadden zelfs al geen schoenen meer aan de voeten. Zij waren totaal onverwachts overvallen met dit vertrek.

Wij bleven de rest van die dag nog in het bos, maar kregen de mededeling dat wij de andere morgen richting Kiëf in de Oekraïne zouden vertrekken, gevechtsklaar met motor en zijspan en dat betekende dat we steeds dichterbij de buurt van de frontlinie kwamen. We hadden nog maar een kilometer of dertig gereden, toen we de eerste weerstand kregen, maar achteraf bekeken, leek dat er nog niet veel op. Wij werden door de motorbestuurders een eind verderop afgezet en moesten in groepen van ongeveer tien soldaten verder te voet. De motoren gingen een eindje terug. Het was geen eenvoudige trip, want we moesten ons een weg zien te banen dwars door dicht begroeide roggevelden waarvan er in Rusland vele waren. Ze waren oneindig en zo dicht begroeid dat je elkaar haast aan moest duwen om er een weg doorheen te banen. Een ander euvel was dat het er behoorlijk warm was. Na verloop van tijd werden we geassisteerd door Duitse pantserwagens. Aan beide kanten van deze wagens moesten vijf soldaten lopen. Dit ging dagen door en dan kwam soms wel drie- tot viermaal per dag het bericht "eingraben, Russische Pantzer in sicht", dat betekende dat je met de spade die je bij je had, een tweemansgat moest graven. Als het tegen de avond donker begon te worden, wist je dat het gat dat je nu aan het graven was, de plek voor die nacht zou zijn. Je verbleef er met een andere kameraad en om het uur mocht je afwisselend proberen een dutje te doen. 's Morgens ging de reis weer verder en dan hadden de Russen zich vaak een heel eind teruggetrokken. De motoren kwamen ons dan weer halen en samen gingen we dan weer voorwaarts. Als je geluk had, werd er langs de kant van de weg een warme hap uitgedeeld, meestal was het erwtensoep. Eénmaal in de twee dagen konden we ons melden bij een vrachtwagen, waar we dan een portie brood met boter en worst kregen en zo ging de reis alsmar verder, dwars door

land en bos, alsmaar achter de Russen aan. Soms kwam er als het donker begon te worden een bevel van een luitenant om langs de 'Fahrzeuge' te gaan liggen slapen. Dat vonden we meestal niet erg, want we waren vaak doodop. Je zocht meestal een steen of een ander voorwerp voor onder je hoofd als kussen om toch nog enigszins comfortabel te slapen. Als je geluk had, werd je 's nachts wakker gemaakt door de veldkeuken die in de buurt was. Zij brachten je dan koffie en met een beetje mazzel vulden zij ook nog je lege veldfles. Ik kan me nog herinneren dat brood en koffie niet altijd lekker smaakten want er heerste vaak een vieze stank van de gesneuvelde Russische soldaten die in die warme zomer totaal aan het ontbinden waren. Fris was het dus niet, maar ons deed het niet meer zoveel. Wij waren al behoorlijk afgehard. Dus het brood en de koffie werden gewoon genuttigd. Meestal kwam dan al weer snel het bevel dat we weer op pad gingen en zo kwamen we op een zekere dag weer in de frontlinie te liggen vlak bij de stad Kiëf. Veel later hoorden wij dat de stad omsingeld zou zijn door de Duitsers. We zijn daar een dag of vier vijf gebleven, ingegraven met twee soldaten in een gat. Om ons heen was het helemaal begroeid met lang gras, wat betekende dat we extra moesten opletten. Het kon zijn dat er enkele Russen door het gras kropen met een groot mes op het geweer en vonden ze je, dan werd je er zo aangestoken. Het waren Russen uit Mongolië. Ook wij hadden zo'n mes. Je kon het zo op het geweer steken als het nodig was.

Ook moesten we regelmatig op verkenningstocht om te kijken hoe ver de Russen nog van ons af lagen. Een gevaarlijk karwei, want je moest oppassen dat de Russen je niet zagen lopen door hun verrekijkers. Als ze je in de gaten kregen, dan schoten ze met artillerie en er was weinig dekking te vinden in het open veld. Een verkenningstocht werd meestal met zeven of acht soldaten gelopen. Je liep dan zo'n meter of tien uit elkaar. Zo gebeurde het dat we op een van deze tochten een Duitse soldaat zagen liggen, dood, helemaal uit elkaar, van achteren getroffen door een granaat. Die jongen was ongeveer zo oud als ik. Hij had de pech dat hij achteraan in de rij had gelopen. We besloten deze collega soldaat mee te nemen in een stuk tentzeil dat elke soldaat bij zich droeg om met vier van deze stukken een tent te kunnen bouwen. We hebben hem er ingewikkeld en meegenomen naar de plek waar wij lagen ingegraven. Dat was vlak bij een Russisch dorp waar zich ook het hoofdkwartier van onze compagnie bevond. Uiteindelijk is hij nog snel met militaire eer begraven. Toen dat allemaal achter de rug was, moesten wij weer terug naar onze tweemansgaten waar de andere kameraden ook zaten. Natuurlijk vertelden we hun het hele verhaal. Het was bloedheet in die dagen, dat blijft me altijd bij. Het was dus geen plezier om in zo'n gat te vertoeven. De gaten hadden een onderlinge afstand van zo'n dertig meter en daartussen moest je dan om de beurt wachtlopen. Onze groep bestond uit tien soldaten en een onderofficier. We hadden de gaten zo gegraven dat we er redelijk in konden zitten. Ik moest mijn gat die nacht delen met een onderofficier. Van slapen of rusten kwam niet veel: het was noodweer, het stortregende, donderde en bliksemde en er werd een flinke lading artillerievuur afgeschoten. Toen het wat rustiger werd, zijn we toch in slaap gevallen. Dat kon ook niet anders, want we waren doodop. Van de regen hadden we niets meer gemerkt totdat we enkele uren later wakker werden. We waren nat tot aan onze buik en het gat stond behoorlijk vol water. De onderofficier keek mij aan en zei: "Anton, ein Menschenleben ist hier noch weniger dann ein Hundenleben." Het verbaasde me dat hij me bij de voornaam noemde. Dat was niet gebruikelijk. Maar, tijd om daarover na te denken was er niet, want er kwam weer een nieuw bevel. We moesten ons klaarmaken voor vertrek en de motoren kwamen ons halen. Dat vonden we helemaal niet erg. Je was blij dat het verder ging. Dat was weer even wat anders. We konden verder, omdat de Russen op de vlucht waren gegaan of zich met duizenden tegelijk hadden overgegeven.

Het was inmiddels acht juli 1941 en ik was twintig geworden maar daar werd geen aandacht aan geschonken, want er was geen tijd voor een feestje. Elke dag trokken we maar weer verder, lopend door de roggenvelden, soms een ritje met de motoren, een andere keer lopend langs de pantserwagens en telkens maar weer die tweemansgaten graven. Het bleef zich maar herhalen. Eens ging het over een zeer slecht wegdek. We moesten een flink aantal kilometers rijden en gingen met hoge snelheid over de weg, met het gevolg dat de motor waarop ik met nog een andere soldaat zat, over de kop sloeg. Ik had de pech dat ik onder de motor met zijspan kwam en raakte behoorlijk gewond aan armen, benen en gezicht. Mijn kameraad moest zo snel mogelijk met de wat beschadigde motor weg zien te komen, anders zou

hij de eenheid kwijt raken. Hij zorgde ervoor dat ik zo snel mogelijk met een Rode Kruiswagen werd opgehaald. Deze bracht mij naar het veldhospitaal en daar werd ik weer wat opgelapt. Na ongeveer een week waren de wonden aan mijn gezicht alweer aardig geheeld.

Inmiddels was het alweer vijf weken geleden dat wij waren vertrokken vanaf de Russisch-Poolse grens. Ik begon me te realiseren dat ik waarschijnlijk een dezer dagen genezen zou worden verklaard en dat betekende terug naar je eenheid op weg naar het front. Het was toen begin augustus 1941. We kregen die middag een emmer lekkere zwarte kersen van de zusters. We aten er flink van, want zoveel van die extraatjes kregen we onderweg niet. Die avond kreeg ik hevig buikpijn; het smullen van de kersen werd meteen bestraft. Al baalde ik natuurlijk van die buikpijn, het bracht me wel op een idee. Ik kon natuurlijk net doen of ik het aan de blindedarm had. Van mijn moeder had ik geleerd dat de blindedarm rechts onder in je buik zat. Als wij vroeger wel eens buikpijn hadden dan zei mijn moeder: ga maar eens even op de rug liggen en ze drukte dan rechts onder in de buik om te kijken of het de blindedarm niet was. Deze controle werd bij buikpijn bijna altijd uitgevoerd, want vroeger kwam blindedarmonsteking regelmatig voor. De buikpijn van de kersen was bij mij inmiddels over gegaan maar ik bedacht om tegen de zuster te doen of de buikpijn aanhield. Zij geloofde het en riep er een arts bij. Die voerde dezelfde controle uit als m'n moeder. Dus wist ik precies wanneer ik het uit moest schreeuwen van de pijn, de arts vroeg me of ik hier wel vaker last van had. Ik beantwoorde dit natuurlijk met ja en vertelde hem dat ik aan het front al een paar maal in elkaar gezakt was van de pijn. Het was een wonder dat hij me geloofde en besloot dat ik geopereerd moest worden. Hij stuurde mij met nog meer zieken en gewonden terug met een hospitaaltrein naar Thüringen in Duitsland. In Eisenach was een noodhospitaal. Daar werden ernstig zieke en gewonde soldaten opgenomen. Ik moest met vier andere soldaten naar een privé 'Krankenhaus' omdat wij geopereerd moesten worden. We lagen met ons vieren op een kamer. De arts kwam ons opzoeken en ik moest hem vertellen over de buikpijn. Hij begreep niet waarom ik voor een blindedarm helemaal vanuit Rusland naar Eisenach kwam. Het leek even of hij me niet geloofde. Ik denk dat hij door had dat ik me van het front probeerde te drukken, maar ik dacht: ik moet alles op alles zetten om ervoor te zorgen dat ik voorlopig niet terug hoef naar Rusland. Liever m'n blindedarm eruit dan terug naar Rusland. De arts kon niet weten dat ik een Wehrmachtsoldaat was, want ik lag daar in een pyjama en dat was alleen aan je uniform zichtbaar. Ik probeerde het nog maar een keer en zei: "Herr Stabartz, an der Front in Russland hatte ich ab und zu solche Schmerzen das ich zusammenbrach." Toen hij dat hoorde zei hij meteen: "Wass sind Sie für Landsmann?" "Hollander", antwoordde ik. Hij heeft vast gedacht dat ik een vrijwilliger was, want hij besloot direct dat ik de volgende morgen om zeven uur geopereerd zou worden. Een beetje angst voor de operatie had ik wel, want het is wel een raar idee, je te laten opereren terwijl je zo gezond als een vis bent. De operatie verliep voorspoedig en de volgende dag kwam de arts op visite en vertelde me dat ik een echte Nederlandse blindedarm had. Zo'n grote had hij nog niet vaak gezien. Ik dacht: nu maar zien dat ik hier zolang mogelijk kan blijven. Alsof het zo moest zijn, kreeg ik na enkele dagen een flinke ontsteking aan de wond. Dat betekende dat ik nog lang niet gezond verklaard werd. Dat kwam me goed uit. In totaal heb ik er zo'n vier maanden mee kunnen rekken.

In januari 1942 werd ik gezond verklaard en teruggestuurd naar Iserlohn, waar ik rekrut geweest was. Na een week of vier werd ik verplaatst naar een barakkenkamp in de buurt van Iserlohn. Je werd daar opnieuw geselecteerd, gekleed en uitgerust. Het was begin maart toen we met zo'n driehonderd soldaten op de trein gezet werden naar Wünsdorf bij Berlijn. De groep bestond uit allerlei rangen: soldaten, officieren, onderofficieren enz. In Wünsdorf begon het kazerneleven opnieuw: velddienst, exerceren, 'hinlegen aufstehen' en zo meer. We hoorden hier in Wünsdorf wel bij een andere afdeling. We waren de 'Pantzer Lehr Division 901' geworden. We moesten hier veel oefeningen doen, want binnenlandse en buitenlandse jonge officieren moesten van ons het verdedigen en aanvallen leren. Ik had het hier nog wel naar m'n zin. We kregen op tijd te eten en te drinken. Ik zat liever hier dan in Rusland. De buitenlandse officieren hier waren hoofdzakelijk Hongaren en Italianen. Die waren in die tijd nog anti-Duits. Tot 22 december 1942 ben ik hier geweest. Toen kwam het bericht dat wij met onze 'Division' naar Rusland moesten. Bekapt en gezakt met winterkleding en verdere benodigdheden werden we op

de trein gezet naar Stalingrad. Op 29 december kwamen we daar aan. Op één januari 1943 beleefde ik mijn eerste vuurgevecht met de Russen. Onze opdracht was de Russische linies te doorbreken om de Duitse soldaten die door de Russen omsingeld waren te bevrijden. Helaas is ons dat niet gelukt en er had niet veel aan gemankeerd of we waren zelf in de val gelopen. We zaten op dat moment zo'n tachtig kilometer voor Stalingrad en moesten weer de bekende tweemansgaten graven. Met een zeil over ons hoofd getrokken de kou trotserend hielden we daar de wacht. Af en toe werd je afgelost, dan kon je een poosje in de pantserwagen gaan zitten. Je zat daar met een man of tien en je mocht dan zittend proberen te slapen. Dit duurde zo'n vijf dagen en zonder dat er wat te eten aangevoerd werd. We mochten gelukkig wel ons noodrantsoen aanbreken, maar dat raakte natuurlijk snel op. Op de zesde dag kwam er een bericht over de radio dat er twee van ons naar achteren moesten komen om 'Kanisters' (jerrycans) met warm eten te halen voor de hele groep. Ik werd met een kameraad daarvoor aangewezen. We moesten een kilometer of drie terug. We volgden de aangegeven richting en kwamen bij de veldkeuken.

Vaak dacht ik aan thuis en aan Lichtenvoorde. Het liefst liep ik daar op zo'n moment dan rechtstreeks naar toe. Ook dacht ik vaak aan de blindedarmoperatie, maar een tweede blindedarm had ik niet. Lang kon ik er niet over denken, want het werk ging door. Bij die veldkeuken kregen we de Kanisters met eten voor de groep en dat zou ons vast smaken. Het was daar hartje winter en zo'n twintig graden onder nul, dan lust je best een flinke hap. We hadden geluk: er stond daar ook een vrachtwagen met onze reservespullen. Ik kreeg daar een paar droge sokken en nog wat andere spullen. Dat kwam goed uit want door de lange reis door de sneeuw en de kou waren m'n sokken drijfnat geworden. Ik trok m'n schoenen uit en verwisselde de sokken. Toen ik m'n schoenen weer aan wilde trekken, lukte dit niet. Een arts zag dit en constateerde dat ik bevroeringsverschijnselen had aan m'n voeten. Hij zei me dat ik m'n voeten zo snel mogelijk moest inwrijven met sneeuw. Dat deed ik direct, maar het mocht niet baten. De arts vond het dan ook onverantwoord dat ik terug keerde naar de groep en zei tegen de 'Feldweibel', dat was de baas daar, dat ik niet terug mocht. Zou ik met deze voeten zo door blijven lopen, dan zouden ze later in het ergste geval misschien wel afgezet moeten worden. Ik werd naar een oud Russisch huis gebracht. Het was helemaal van leem gebouwd. Daar lagen nog meer gewonde soldaten. Ik kreeg daar een kop erwtensoep. M'n voeten werden in verband gewikkeld en ik kon in het stro dat daar lag wat gaan slapen. Hoe het met die andere kameraden aan het front is gegaan, weet ik tot op de dag van vandaag niet; ik heb ze nooit meer gezien. Na een paar uur goed geslapen te hebben, kwam er een arts die keek wie er wel en wie er niet terug kon naar het front. Ik had weer een geluk bij een ongeluk, want er waren intussen flinke blaren op m'n voeten gekomen. Dus ik bleef in dit huis en werd niet teruggestuurd. In de loop van de volgende dag werd ik met de overgebleven gewonden opgehaald met een Rode Kruiswagen en naar een groter veldhospitaal gebracht, zo'n kilometer of tachtig terug. Daar werden wij verder verzorgd. De behandeling duurde een week of twee. Daarna werden wij voor de zoveelste keer op de trein gezet, een hospitaaltrein dit keer, naar Cholm aan de Russisch-Poolse grens. Daar kwamen we in een groter hospitaal, waar we bedden kregen met warme dekens, met het gevolg dat mijn voeten flink pijn begonnen te doen, want het bloed begon weer door mijn tenen te stromen. Een goed teken maar wel erg pijnlijk. Ik kreeg in dat ziekenhuis te horen dat ik niet terug hoefde naar Rusland omdat ik bevroren ledematen had.

Dat betekende terug naar Wünsdorf, waar ik weer werd ingedeeld in een Compagnie. Ik verbleef ongeveer drie weken in Wünsdorf, toen ik met een nieuw bataljon op de trein naar Joegoslavië werd gezet. Het was mei 1943.

Onze pantsergrenadierwagens gingen allemaal mee en er werden er zelfs nog enkele aan toegevoegd. In Joegoslavië trokken we meteen met al het gepantserde spul de bergen in. Als wij in Joegoslavië in de dorpen kwamen lachten de mensen ons daar toe. We kregen het idee dat ze blij waren met onze komst. Wij zagen er eigenlijk alleen maar oude mannen en vrouwen en die vertelden ons dat de partizanen alles meenamen, zelfs de jonge jongens boven de vijftien jaar. Ook staken zij regelmatig dorpen in brand. Je zag er dan ook veel half afgebrande huizen, waarin de mensen dan maar een onderdak moesten zien te vinden. Met een groepje soldaten kwam ik in een dorpje vlak bij Tuzla. Daar stonden alle huizen

Bij de kazerne in Wünsdorf op latere leeftijd

Foto: Collectie George Wessels

leeg. Ik liep daar heel voorzichtig een huis binnen, want ik hoorde een vreemd geluid, het leek wel een huilende baby. En dat klopte ook, in een soort slaapkamertje lag een baby moederziel alleen. We hebben dit gemeld bij de onderofficier en die heeft de baby toen meegenomen. Later hebben we gehoord dat het kindje in een ziekenhuis in Belgrado terecht is gekomen. De partizanen waren een groep mensen uit verschillende landen zoals Italië, Engeland, Joegoslavië enz. In de groep waren ook vrouwen. We nemen aan dat een van die vrouwen die baby achtergelaten heeft. Waarschijnlijk is ze plotseling overvallen door Duitse gepantserde troepen, waar ik bij hoorde, en is ze zelf gevlucht, het kind achterlatend. We trokken van dorp naar dorp en kregen weinig weerstand. Af en toe vielen de partizanen ons wel aan, meestal 's nachts. Dat was levensgevaarlijk, want meestal vielen ze van achteren aan. Af en toe schoten ze ook met dum dum, dat waren kogels die, als ze in je lichaam kwamen, ontploften. Ik heb dit wel eens van dichtbij gezien. Verschrikkelijk, als je zoiets overkomt.

We zijn zo'n beetje heel Joegoslavië doorgetrokken: Servië, Slovenië, Bosnië, Kosovo, Albanië, tot aan het blauwe meer (bedoelt Antoon hier zee? Red.) 'der blauwe Adriaan' noemden de Duitsers dat. (Waarschijnlijk is dat de Adriatische zee). Ook kwamen we nog een week in Noord-Italië terecht. Daar hadden we uiteindelijk een week rust, want de Italianen waren nog niet met Duitsland aan het vechten, die hadden nog steeds vrede met elkaar. Van Italië vertrokken wij naar Hongarije. Daar werden wij ingekwartierd bij burgers in huis. Ik ben daar ongeveer twee weken geweest. We moesten daar wel een beetje dienst doen, dat wil zeggen dat we ons 's morgens in rijen moesten opstellen, omdat we dan geteld werden. We moesten dan de wapens reinigen en het dorp door marcheren met drie soldaten naast elkaar en liedjes zingen.

Het was al 1944 geworden, toen wij per trein van Hongarije naar Frankrijk vertrokken. We kregen onderdak in een Franse kazerne in Verdun. We verbleven daar ongeveer vier maanden en trokken toen verder Frankrijk in. In de buurt van Normandië werden we bij boeren ondergebracht. We mochten daar op de hooizolders overnachten. Door de Franse boeren werden we goed behandeld. We mochten

regelmatig mee-eten en af en toe kregen we zelfs een glas wijn. Dan ontstond er zelfs een beetje een feeststemming en konden we onze gedachten even verzetten. Niemand, de Franse boeren niet, onze soldaten niet en ik niet, had in de gaten dat er intussen iets gaande was, totdat op een morgen om een uur of vier vliegtuigen zo laag over ons heen vlogen dat de daken bijna van de huizen gingen. Dat was het moment waarop we snel onze spullen bij elkaar zochten en op onze voertuigen richting de kust vertrokken. Onderweg kregen we het bericht door dat de geallieerden in een strook, ik weet niet hoe breed precies, geland waren. Dat betekende voor ons vaak dat we de reis moesten onderbreken en zo snel mogelijk schuilen onder de bomen of in de sloot. Als het bewolkt weer was, had je niet veel last van de jabo's, maar met helder weer was het niet te doen. We konden alleen 's nachts onze reis nog voortzetten. Tijd voor eten en slapen was er dan bijna niet. Af en toe werd er vanuit de veldkeuken van achteren eten gebracht, soms warm, maar meestal brood. We zeiden toen vaak tegen elkaar: je kunt nog beter in Rusland zitten, daar heb je in ieder geval geen last van die vliegtuigen. Die hadden de Russen waarschijnlijk ook niet veel. Intussen zat ik in het westen, aan het westfront. Steeds vaker dacht ik: wanneer houdt dit ooit op, wanneer komt er eens een einde aan, maar daar kreeg ik geen antwoord op.

Na een dag of vijf reizen klonk het kanongebulder ons steeds luider in de oren en dan gaat er toch wel van alles door je heen. De angst begint weer op te spelen, maar als je het randje van de frontlinie nadert, gaat het wel weer even met die angst; dan heb je geen keus, dan is het gewoon pompen of verzuipen. Dan zei een stemmetje in mij: "Du bist Gottes Sohn und rettet dich selbst". Dit waren de woorden van een officier en daar ging je dan maar weer mee op pad. Langzaam gingen wij vooruit en kwamen bij de stad Tielie (waarschijnlijk bedoelt Antoon hier Tilly sur Seules, Red.) De frontlinie was van ons een kilometer of vijf, zes verwijderd. Wij waren een eenheid pantsergrenadiers en zaten met tien soldaten in 'n pantserwagen, deze wagens waren van boven open. Als wij niet in deze wagens zaten, waren wij infanterie en dan moest alles te voet gebeuren. De opdracht was dat wij de frontlinie in moesten, ik bleef als voetmelder achter aan de rand van de stad in een huis bij de chef van de compagnie, een 'Oberluitnant'. Ik moest een wachtwoord onthouden net als mijn collega soldaten aan de frontlinie. Dat wachtwoord was vooral 's nachts erg belangrijk. Dan moest er regelmatig een melding doorgegeven worden. Kwam je dan dicht in de buurt van de linie, dan riep je eerst het wachtwoord, zodat de anderen wisten dat je van hun eenheid was. Ook was mijn taak om de andere soldaten te voorzien van eten.

Na een dag of vijf begonnen de Amerikanen scheepsartillerie af te vuren, maar dat liep voor ons gelukkig goed af, want het meeste schoten ze er overheen. Ook met de jabo's liep het goed af, want die konden niet veel beginnen aan het front, want daar lagen hun eigen soldaten te dicht bij ons. Een dag of vijf later begonnen de Amerikanen en de Tommy's toch wel druk uit te oefenen en zo af en toe kwam er wel eens een half gepantserde wagen door de linie heen maar die trok zich zo snel mogelijk weer terug als er nog te veel weerstand was. Ik was nog altijd voetmelder en zat nog steeds in dat huis aan de rand van de stad toen op een morgen toch een aanval door de Amerikanen werd ondernomen. Dan was iedereen weer in de hoogste staat van paraatheid. Inmiddels hadden we versterking gekregen van enkele zware pantserwagens. Ik had met de 'Oberluitnant' en enkele andere soldaten het huis verlaten. We waren wat verder teruggetrokken. Het gevecht ging nog steeds om de stad Tielie. De Duitsers schoten met zwaar geschut, dat op de pantserwagens zat, de stad in. De Amerikanen schoten zeker niet met minder terug. Zij trokken zich toch weer voor een poosje terug, want zij namen heel weinig risico, en maar goed ook. Het spelletje - als ik het zo noemen mag - ging door tot de stad driemaal genomen werd door de Duitsers en driemaal door de Amerikanen en toen zijn de Duitsers voorgoed zo'n drie à vier kilometer teruggetrokken, maar de stad Tielie lag inmiddels volledig aan de grond. Ik dacht steeds: wat een onzin, zo'n waanzinnige oorlog. Verschillende jongens die bij mij waren, begrepen net als ik niet waarom dit allemaal zo gebeuren moest. Wij hadden niets te vertellen. We moesten alleen maar de bevelen uitvoeren: 'Befehl ist Befehl und ein Befehl nicht ausfuhren, heisst der Kugel'.

Wij waren circa drie kilometer teruggetrokken, toen wij werden afgelost door een echt regiment infanterie, dat ook was aangekomen. Hun komst betekende voor ons dat we ons nog eens vijf kilometer mochten terugtrekken om weer een beetje op adem te komen. We konden ons weer eens wassen en

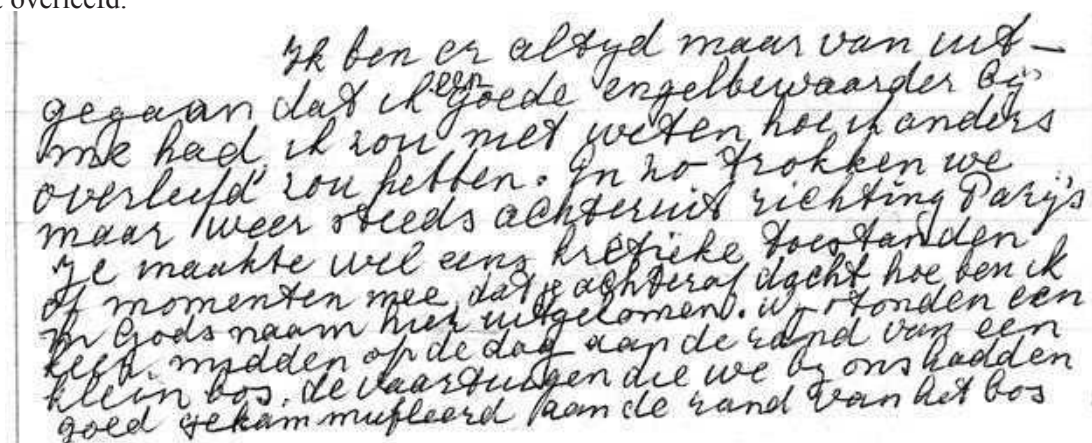
scheren en kregen weer eens een redelijke hap te eten uit de veldkeuken. Na een dag of drie was het gedaan met de rust en moesten we er weer tegenaan. Zoals zo vaak dacht ik weer: hoe zal het ons nu weer vergaan? Maar, daar kwam nooit antwoord op. We leefden met de dag en de angst die de dag weer met zich meebracht. En die angst werd alsmaar groter, want de granaten die door de scheepsartillerie afgeschoten werden kwamen nu ook bij ons in de buurt neer. Op een gegeven moment wisten wij precies hoeveel tellen het duurde voordat de granaten bij ons insloegen. Ook het lawaai van de jabo's, een kilometer of drie verderop, was voor ons al zo beangstigend dat ik dacht dat de infanterie die ons enkele dagen geleden had afgelost, wel erg op zijn donder kreeg. We zagen in de verte vele Amerikaanse viermotorige bommenwerpers richting de frontlinie gaan. Hiermee gooiden ze ongeveer elke meter een bom. In het Duits werd dat een 'Bombenteppich' genoemd. Toen we dit zagen, was het duidelijk dat van de infanterie die ons had afgelost niet veel meer over was, of ze moesten naar de Amerikanen zijn overgelopen. Vanaf dit moment was het alleen nog maar terugtrekken. De Amerikanen en de Tommy's doorbraken de frontlinie en voor ons betekende dat we 's nachts, als de jabo's niet meer in de lucht waren, probeerden weg te komen. Als het 's morgens weer licht werd, moesten we ons zo goed mogelijk verstoppen in de bossen of tussen de huizen. Daar bleven we dan zitten totdat het donker werd. Af en toe moesten we wel eens weerstand bieden, maar als het donker werd, gingen we weer op pad, dag in dag uit. Ik dacht dan wel eens: kom jongens, laten we maar gaan. Hoe eerder thuis hoe liever. Deze terugtochten vonden plaats met de pantsergrenadierwagens. De luitenant stond dan voorin en af en toe mocht je er dan even bij staan. De taak van de luitenant was dan ervoor te zorgen dat alle wagens de goede richting uitgingen. Dit werd geregeld door middel van telefonisch contact. De hele terugtrekking moest natuurlijk gedisciplineerd gaan met een frontlinie van ongeveer vijftig tot zestig kilometer breed, zoals de geallieerden aan land waren gekomen. De luitenant had wel in de gaten gekregen dat wij soldaten het wel goed vonden dat we ons terugtrokken en op een gegeven moment zei hij tegen ons: "Ja, Jungs, wenn wir den Krieg verlieren, wer weisst wass uns noch zu erwarten ist." Ik dacht toen: dat kan mij geen bal schelen. Als ik thuis ben in Lichtenvoorde, dan zoeken jullie het daar maar uit.

We gingen met het hele spul steeds verder achteruit. Er was af en toe ook wel een gevechtspauze tussen, want de Amerikanen moesten dan ook even orde op zaken stellen. We hadden dan wel eens een dag of drie vier dat er niets achter ons aan kwam en dat vonden we helemaal niet erg. Dan konden wij ook even wat op adem komen. Op de terugtocht kwamen we van alles tegen. We belandden in grote schuren met opslag van chocolade, kaas en vaten vol wijn, maar wat moest je ermee. Je kon het niet meenemen. Je kon er hooguit wat van eten of drinken en een beetje voorraad meenemen in je veldfles. Voorraad eten was er voldoende, maar de soldaten waren vertrokken en burgers niet meer te vinden in zo'n dorp. We vroegen ons wel eens af waar die zich toch verstopt hadden. Als wij verder trokken naar een dorp of volgend bos, was de veldkeuken daar altijd al eerder dan wij. Die liepen altijd als er moest worden gevochten achteraan en als er werd teruggetrokken, zoals nu het geval was, vooraan om ons zo goed mogelijk van eten en drinken te voorzien. Op een zekere dag kreeg ik van de Oberluitnant te horen dat ik de motor met zijspan moest gaan besturen, want de motorordonnans was gewond geraakt. Vanaf toen was ik de motorordonnans of zoals we zeiden: de kratmelder. Ik nam deze opdracht graag aan, het leek me wel wat. Ik moest tussen de colonnes doorrijden en de contacten onderhouden tussen compagnie en bataljon. Met dit baantje had je het voordeel dat je in gevaarlijke situaties niet altijd midden in de groep zat. Je kon dan met zo'n motor nog eens een eindje terugrijden, maar je moest er natuurlijk wel voor zorgen dat je als dat nodig was weer op tijd bij je compagniechef, de Oberluitnant, was. Ik kreeg de geplande rijroute dan ook mee op een stuk papier. Soms kreeg ik de opdracht om alvast een eind vooruit te rijden en op een kruising te gaan staan, zodat ik de rijrichting aan kon geven. Was de hele groep voorbij, dan moest je er weer vlug achteraan om weer zo snel mogelijk bij de voorste wagen te zijn. Als er zware gevechten waren, kon je proberen je ergens te verstoppen, maar dit moest uiterst zorgvuldig gebeuren. Niemand mocht iets in de gaten krijgen. En zo sukkelden wij steeds verder richting huis.

Ook de klok liep door en het werd september 1944. Ik was al weer ruim drie jaar bij de Duitse Wehrmacht, 'den Scheisshaufen' zoals de Duitse soldaten het leger noemden. "Als ik na de oorlog weer thuiskom, geh ich nie wieder bei ein Verein wo mann immer im Gleichschritt marschieren

muss oder Uniformen tragen”, hoorde ik vaak zeggen. Ik heb van de jongens met wie ik regelmatig contact had, nooit gehoord dat ze vóór Hitler waren. Ook over de Joden en de concentratiekampen hadden ze het nooit. Ik geloof vast en zeker dat deze knapen van dat alles niets wisten. Ik had al die jaren maar één wens en doel en dat was proberen die rotoorlog te overleven en daar had ik een hele klus aan. Als motorbestuurder moest ik goed uitkijken. Ik kon van alles tegenkomen onderweg. Ik moest uitkijken dat ik niet overvallen werd door de Partizanen, want die zaten ook in Frankrijk. Bij helder weer was het oppassen voor de jabo's die in groepen van vier bij elkaar vlogen. Was er geen mogelijkheid je te verschuilen achter bomen of struiken of in het bos, dan kon je maar het beste plat op de grond gaan liggen en ze maar gewoon over je heen laten vliegen.

Ik geloof er nog altijd in dat ik al die jaren gevolgd ben door een engelbewaarder, anders had ik dit alles nooit overleefd.

Ik ben er altyd maar van uit-
gegaan dat ik goede engelbewaarder bij
mij had, ik zou niet weten hoe ik anders
overleefd zou hebben. In no-trokken we
maar weer steeds achteruit richting Parijs
je maakte wel eens kreunende facen
of momenten mee dat je achteraf dacht hoe ben ik
in Gods naam hier uitgelomen. We vonden een
klein bos. de vaartuigen die we bij ons hadden
goed gekam mufleerd aan de hand van het bos

Uit het originele handschrift van Antoon Tillmann

Onze reis ging steeds verder huiswaarts. We naderden Parijs. Op een dag hadden we onze wagens goed gecamoufleerd aan een bosrand geparkeerd. We gingen daar een hap eten en wilden even wat uitrusten en maakten een kleine wandeling over een stuk open veld. Dat was niet erg slim, want voor we er erg in hadden, vlogen er vier jabo's over ons heen, maar ons geluk is dat stukje bos vlakbij geweest. Daar zijn we met ons allen ingedoken, plat op de buik, allemaal. Er zijn flink wat bommen afgeschoten, waarschijnlijk zestien, want elke jabo bezat er vier. Het leek af en toe wel een droom. Het was niet te geloven, maar langzaam krabbelde iedereen weer overeind, helemaal ontdaan en totaal onder de modder van de bomkraters. We hadden voor de zoveelste keer weer eens puur geluk gehad. Zelfs de voertuigen waren onbeschadigd! Dwars door het land ben ik naar een boerderij gerend. Wat ze daar dachten toen ze mij pikzwart van de modder aan zagen komen, weet ik niet, maar ze lieten me wel binnen. Ik kon wat water gebruiken om me een beetje te wassen en ze gaven me de kans om wat bij te komen. Toen ik weer een beetje op adem was, werd het tijd om terug te gaan naar de anderen, want anders vertrokken ze zonder mij. En alleen op pad was toch gevaarlijk in een vijandelijk land. De tocht ging verder en vooral in de donkere uren probeerden we kilometers te maken. We kwamen in de buurt van Parijs, daar konden we ons in een kazerne wat opknappen. Wassen, scheren en schoon ondergoed aan, maar eerst werden we goed ingespoten met DDT-poeder tegen eventuele luizen en 'Sackratten', zo noemden de Duitsers die beestjes tussen je benen.

Voor zover ik het toen kon bekijken stond voor mij al vast dat de Wehrmacht de oorlog had verloren. Ik merkte toen regelmatig dat de andere soldaten uit mijn groep ook zo dachten, maar niemand durfde dit hardop te zeggen. Er waren in onze groep natuurlijk ook soldaten die een andere mening hadden. Zij spraken ook vaak over een nieuw wapen en je hoorde ze dan ook regelmatig zeggen dat als het

nieuwe wapen er maar eens was, dat we dan de strijd zouden winnen. Wat dat nieuwe wapen was, kon ik me niet voorstellen. De V1 en de V2 waren er al, de V3 misschien? Over de atoombom werd niet gesproken, maar, nu achteraf gezien, geloof ik dat Von Braun er in Peenemünde wel mee bezig was. Op dat moment wist ik niet dat ik later in gevangenschap nog eens een artikel in het Parool zou lezen over Von Braun en andere geleerden die zoiets wel konden maken. Ik verbleef dus in Parijs in 'Ruhestellung'. Met enkele goede kameraden hadden wij dan ook regelmatig gesprekken over 'die neue Waffe'. Omdat er nieuwe eenheden kwamen om ons af te lossen, konden wij ons steeds verder terugtrekken. Eind november 1944 gingen wij richting de Ardennen om de geallieerde troepen in de Westwalddlinie tegen te houden. Je kunt eigenlijk wel stellen dat we daar tot rust zijn gekomen, want we hoefden tot de kerst eigenlijk weinig te doen. De geallieerden hielden zich heel erg kalm daar aan de grens van Luxemburg en Duitsland. Mijn functie was nog steeds kratmelder en wij verbleven in de buurt van Bitburg. Af en toe moest ik met de motor naar Witlich, een kilometer of 50 verderop om enkele kleine onderdelen te halen voor de voertuigen. Die trip naar Witlich was gemakkelijk want het was rustig in de lucht. Op een dag kwam er een hoge generaal van het Führer Hauptkwartier met de mededeling dat de oorlog niet lang meer zou duren, want de 'neue Waffe' was zo goed als klaar en zou ingezet worden. Wij moesten de volgende morgen om vier uur de Luxemburgse grens passeren met ondersteuning van de 'Luftwaffe'. We moesten de geallieerde troepen teruggedrijven richting de zee. Ik herinner me nog goed dat ik dacht: daar gaat 't weer hen, jongen, weer de ellende in. Ook waarschuwde de generaal ons voor overlopen naar de vijand want dan werden ook onze familieleden daarvoor gestraft, dan werd je hele familie opgespoord en doodgeschoten. Je durfde aan overlopen niet te denken.

De dag voor Kerstmis trokken wij weer de grens over, terug richting Bastogne. Dit was het Ardennenoffensief. En inderdaad, de geallieerden werden overvallen, gingen op de vlucht zo snel als ze maar konden. De huizen waar wij doorheen liepen, stonden leeg, de kerstgeschenken en versieringen lagen er nog als teken dat de Luxemburgers mee op de vlucht waren. Ik volgde met mijn motor de colonne en reed achteraan. Het leek wel of de oorlog weer begon. Ik had in heel Frankrijk niet zoveel Duitse jagers in de lucht gezien als nu. Het leek erop dat de Duitsers weer aan de winnende hand waren, want we trokken weer voorwaarts en ik als 'kratmelder' er achteraan. Ik probeerde zo onopvallend mogelijk te rijden, zo weinig mogelijk het licht op en af en toe wat vóór in de groep bij de Oberluitnant. Zo kwamen wij in de buurt van Bastogne. Dit gebied was omsingeld door Duitse troepen. Ik verbleef met de compagniechef en tien andere soldaten in een 'Bombentrechter' zoals dat werd genoemd. Daar hielden wij ons schuil. Er werd verteld dat Bastogne vol benzine zou zitten en dat paste de Duitsers wel, want die benzine konden ze goed gebruiken. Bastogne was omsingeld en er deed een gerucht de ronde dat een hoge officier 's nachts contact had gehad met de opperbevelhebber van de geallieerden in Bastogne. De Duitser had toestemming gekregen om door de linies heen te rijden om daar te onderhandelen over de overgave van de geallieerde troepen in Bastogne. Mocht dit niet lukken dan zou een nacht later Bastogne gebombardeerd worden door de Duitse Luchtmacht. De Duitse officier kwam terug met de boodschap dat er van overgave geen sprake zou zijn. Die nacht kwamen er geen bommenwerpers en ook geen Duitse jagers. Wij lagen met een man of tien op de uitkijk in een grote 'Bombentrechter' en er gebeurde niets. Toen het licht werd kwamen de jabo's weer. Die hadden we al een dag of vier niet meer gezien. De artillerie van de geallieerden begon te schieten. Met een verrekijker constateerden wij dat ze oprukten. Het kwam tot een vuurgevecht. De geallieerden hadden de dagen daarvoor heel wat materiaal laten aanrukken. Aan de andere kant van Bastogne zijn ze dan ook doorgebroken en hebben de troepen die omsingeld waren, ondersteuning gegeven. Wij moesten met man en macht weerstand bieden om veilig de nacht in te komen.

Vrij kort daarop werd ik teruggezonden naar het bataljonshoofdkwartier om daar te melden dat de Amerikanen aan het aanvallen waren en dat het een onhoudbare zaak werd. Dat was voor mij geen makkelijke opdracht, want ik moest veilig onder de jabo's door zien te rijden. Nadat ik een paar uur had gewacht op het hoofdkwartier, kreeg ik het bericht mee dat mijn compagnie zo gauw het mogelijk was, terug kon trekken. Ik bracht deze boodschap over aan mijn luitenant. Die gaf mij de opdracht meteen terug te trekken naar Sinspelt, het dorp waar wij enkele dagen voor kerst geweest waren. Ik vond het

niet erg om hier naartoe te gaan. Zo was ik alweer mooi een poosje uit de vuurlinie.

In januari 1945 kwamen mijn compagnie en de luitenant ook in Sinspelt aan. Ik meldde me bij de luitenant en tot mijn grote verbazing zei die: “Sie haben die Kompagnie gerettet, Obergefreiter Tillmann. Ich werde Sie nachher vortragen für ein ‘Abzeichen’. Dit was een onderscheiding, maar zover is het nooit gekomen. De luitenant is een paar dagen later omgekomen in een vuurgevecht. Spoedig kwamen er een stel nieuwe rekruten van zeventien en achttien jaar en een nieuwe luitenant. De oudere soldaten zoals ik hadden een moment rust en zaten bij elkaar en een van de soldaten zei: “We zijn weer terug bij af. Dit was het Ardennenoffensief; er zijn geen nieuwe wapens.” De Duitse jagers vlogen ook niet meer, want de kerosine was weer eens op. Het oude liedje begon weer, overdag de huizen of de bossen in en ‘s nachts terugtrekken. We waren in de Westwaldlinie terechtgekomen, die hadden de Duitsers al ver voor de Tweede Wereldoorlog aangelegd. Het was voor ons gedaan met de rust. Als de geallieerden ons weer te dicht op te hielen zaten, was het weer wegwezen. Soms bestond er de kans om over te lopen, maar dat durfde niemand vanwege het gevaar voor je familie. Dus dan bedenk je je wel. We trokken van het ene dorp naar het andere, de ene kelder in, de andere kelder uit. Ik werd regelmatig van de ene bunker naar de andere gestuurd om meldingen door te geven. Zo trokken wij langzaam de Eifel door. Van de Duitse burgers, vooral de oude mensen, kregen we regelmatig wat te eten, ook andere dingen die je gebruiken kon. Dat was het voordeel dat je in Duitsland zat. In het buitenland was dit er niet bij. Met het overbrengen van de meldingen van de ene bunker naar de andere moest ik goed blijven opletten want de wegen waar ik overheen moest, lagen vaak onder vuur. Met grote snelheid ging ik met mijn motor over de weg, de jabo's goed in de gaten houdend.

Op een zekere dag had ik wat tijd over en besloot de legerzak die in de bijwagen van de motor lag eens wat op te ruimen. Tot mijn grote verbazing zag ik dat er flinke gaten in die zak zaten, waarschijnlijk ontstaan door machinegeweerkogels en granaatsplinters. Ik sorteerde de boel maar een beetje en dacht bij mezelf: je hebt weer flink mazzel gehad. In februari lagen we nog steeds in de buurt van de frontlinie. Op een zekere dag kreeg ik de opdracht om samen met een officier via de Nürburgring naar Kleef en Goch te gaan om onderdak te zoeken voor de jongens van de Pantzer Lehr Division 901 waar ik bij hoorde. Het kwam regelmatig voor dat wij moesten verkassen naar een andere omgeving omdat daar dan wat aan de hand was. Meestal waren de geallieerden doorgebroken en dan moesten wij van de Pantzer Lehr Division hen weer tot stilstand brengen. Inmiddels kwam ik wel steeds meer richting de Nederlandse grens en mijn thuisfront Lichtenvoorde. Ik dacht vaak: als we de Rijn maar eens over zijn, dan wacht ik een goed moment af en als het dan donker is, verstop ik de motor, vernietig de kleren en de rest van de spullen. Dan verstop ik mezelf en wacht totdat de geallieerden komen en dan wegwezen. Het waren van die verzinsels, waar niets van terecht kwam en voordat ik het eigenlijk besepte, gingen we al weer richting Aken en Mönchengladbach. We zaten daar met onze groep, een officier en een generaal in een kelder van een grote boerderij midden in het bos. We lagen daar op die plek behoorlijk onder vuur. Voor mijn motor had ik naar mijn idee een veilige plek kunnen vinden en enkele kameraden hielden buiten de wacht. De geallieerden schoten er flink op los. We kregen het idee dat ze in de gaten hadden dat wij ons in deze omgeving ophielden. Vanuit de kelder zonden wij berichten naar de andere eenheden van onze divisie om zo contact te houden. Waarschijnlijk kregen de geallieerden zodoende ook in de gaten waar wij met ons hoofdkwartier ongeveer zaten. Ik werd bij de generaal geroepen en kreeg de opdracht om de regimentscommandant die een kilometer of tien verderop zat op te gaan zoeken en hem te vragen of er verder teruggetrokken moest worden. Door het gevaar van de jabo's en de artillerie ben ik de weg kwijtgeraakt en verdwaald. Van mijn eenheid heb ik vanaf dat moment niets meer gezien of gehoord. Ik ben ze helemaal uit het oog verloren.

Vanaf dit moment was ik op mijzelf aangewezen. Ik wist dat als je een paar dagen geen contact met je eenheid meer had, je zo snel mogelijk in een of ander dorp een stempel moest halen van een Ortscommandant. Mocht je zo weer terugkomen bij je divisie dan kon de officier je niet bestraffen, want je had dan een bewijs dat je via de Ortscommandant had geprobeerd je divisie terug te vinden. Zo voorkwam je dat je ervan verdacht werd dat je er vandoor wilde gaan. Dus ik deed er alles voor om zo'n Ortscommandant te vinden. Ik jakkerde van het ene dorp naar het andere. 's Nachts zocht ik onderdak bij de Duitse boeren, probeerde her en der wat benzine te krijgen en als ik geluk had kreeg ik af en toe

ook nog wat te eten. Ik trof een onderofficier van een andere eenheid die ook op zoek was naar zijn eenheid. Ik bood hem een lift aan. Zo waren we beiden niet zo alleen. Samen gingen we op zoek naar de eenheden. Vroeg in de ochtend kwamen we in Mönchengladbach-Reith. We dachten hier onze groep te treffen, maar al snel bleek dat onze divisies diezelfde nacht verder teruggetrokken waren. In de stad was het muisstil en uitgestorven. Er was niemand te zien op straat, ook in de lucht was het doodstil. Er was geen jabo te bekennen. Opeens verscheen op een afstand van ongeveer honderd meter van ons een Amerikaanse pantserwagen met aan beide zijden vijf soldaten met het geweer in de aanslag. Heel langzaam reden ze voorwaarts. We schrokken ons een hoedje. Ik wist niet hoe snel ik het stuur van de motor moest loslaten om de handen in de lucht te kunnen steken met als gevolg dat de motor tegen de stoeprand knalde en we tot stilstand kwamen. Een Amerikaanse soldaat kwam naar ons toe lopen en beval ons de koppel en de wapens in het zijspan van de motor te gooien. We hadden geen keus, dus we gehoorzaamden. Met zijn handen maakte hij een beweging om aan te geven dat wij in de richting moesten lopen waar zij vandaan kwamen. Nu waren we de pineut, we waren krijgsgevangenen maar dat duurde niet lang. De onderofficier zei tegen me: "Antoon, we proberen in die leegstaande huizen te komen." We waren in het stadsgedeelte Reith. Waarschijnlijk zaten de mensen hier allemaal in de schuilkelders, vandaar al die lege huizen. Het lukte ons om in een van die huizen te komen en of het zo moest, we ontdekten daar een kast vol herenkleding. We kleedden ons zo snel mogelijk om. Onze uniformen met alles erop en eraan hebben we achter in de tuin begraven en via de achteruitgang zijn we weer de straat opgegaan. Dit alles duurde totaal maar een paar minuten, want veel tijd hadden we niet. We wisten immers niet waar die Amerikanen overal zaten. Eenmaal op straat leek het wel een droom. Daar stonden we dan als gewone burger. In de straat was het net als enkele minuten daarvoor nog muisstil totdat er een man op de fiets aankwam. Hij stopte en wij vertelden hem ons verhaal. Hij bood ons aan om met hem mee te gaan. Hij had vast medelijden met ons, want hij zei: "Jongens, jullie zijn lang genoeg soldaat geweest en nu in krijgsgevangenschap, dat hebben jullie niet verdiend." Wij zijn vlug met hem meegegaan naar zijn huis. Die man heeft een bakkie koffie voor ons gezet, zodat we een beetje tot rust konden komen. De koffie was erg lekker, het was echte koffie van eersteklas bonen, echte gebrande roggebonden. Tijdens de koffie zong de man een liedje dat ik nooit meer vergeten ben. Hij zong: "Oh Bohnenkaffee, oh Bohnenkaffee, was hast du dich geändert. Früher warst du rund und hatt'st eine Schlitz. Heute bist du von vorne und hinten spitz". In totaal ben ik hier een dag of vijf gebleven. Ik vertelde de man dat ik moest proberen in Roermond te komen. Dat was volgens hem ongeveer dertig kilometer daarvandaan. Hij bood me een oude fiets aan die hij nog op zolder had liggen.

Twee dagen later 's morgens om een uur of tien heb ik afscheid genomen en bedankt voor de fiets en het eten. De onderofficier met wie ik samen was gekomen, bleef achter. Ver ben ik niet gekomen, want het was blijkbaar verboden je op straat te begeven. Even zag ik het niet meer zitten, totdat ik in de verte een mooie villa zag waarvoor een Engelse soldaat op wacht stond. Ik ging naar die soldaat toe en wilde hem vertellen dat ik een Duitse soldaat geweest was, maar hij begreep me niet. Hij gebaarde me dat ik mee naar binnen moest gaan en gaf me beneden in de keuken een stoel en verdween weer. Even later kwam hij terug met een soldaat of officier die wat Nederlands kon. Ik vertelde mijn hele verhaal, maar dan anders natuurlijk: dat ik ondergedoken was geweest en me nu wilde melden om naar huis te kunnen gaan. Enkele dagen daarvoor had ik een grote fout gemaakt toen we onze uniformen begroeven. Ik had vergeten mijn militaire pas eruit te halen. De Engelse soldaat moest weten wat ik geweest was en of ik ook een militaire pas had. Ik zei dat ik die had weggegooid. Ik kon aan hem wel merken dat hij toen meteen dacht dat ik een SS'er was geweest. Ik probeerde hem uit te leggen dat ik verplicht soldaat was, omdat mijn vader in Nederland woonde en Duitser was. Dat ik daarom ook Duitser was. Per slot van rekening was ik net zo veel Nederlander als Duitser want mijn moeder was Nederlandse. Ik verbleef ongeveer nog een uur in die keuken totdat er een jeep kwam met twee militairen die me meenamen en naar een gevangenenlager brachten.

Nu was ik echt krijgsgevangen. Het was toen drie of vier maart 1945. In dit kamp verbleef ik een nacht, eten kreeg ik niet. Dat betekende twee dagen en nachten niets te eten, dan krijg je wel honger. Op een gegeven moment kregen we een seintje dat we naar buiten moesten. Er gingen vijf Amerikaanse

soldaten mee en we vertrokken richting zuid. Gelukkig kregen we wel een paar stukken brood mee. We liepen de hele dag door totdat we 's avonds laat stopten bij een weiland waar we konden gaan liggen om wat te slapen. Het was gelukkig niet koud. We hadden goed voorjaarsweer als ik het me goed herinner. Toen het weer licht begon te worden, gingen we verder. We liepen nog zo'n kilometer of vijf tot we bij een spoorstation kwamen. Daar werd ik met andere krijgsgevangenen die daar stonden te wachten in een goederentrein geladen. Wij werden naar Namen gebracht. In Namen werden we in een groot gebouw geplaatst dat helemaal afgezet en omsingeld was met prikkeldraad. Ik verbleef hier een week of drie. Er was één geluk, we werden goed verzorgd, tenminste beter dan we gewend waren. We moesten Amerikaanse werkkleding aan en werden een voor een verhoord. Dit gold voor krijgsgevangenen uit het buitenland. Die werden in een apart vak gezet. Er zat daar van alles: Russen, Bulgaren, Belgen, Fransen en Nederlanders. Ik werd verhoord door een Nederlandse officier. Hij vroeg me hoe ik toch in dat Duitse leger terecht was gekomen, waar ik woonde en waar ik geboren was. Na drie weken ben ik met die buitenlandse krijgsgevangenen per goederentrein naar een plaats vlakbij Parijs gebracht. Ik werd daar in een krijgsgevangenenkamp met zestigduizend anderen gezet. Ik werd met alle krijgsgevangenen weer in een aparte met prikkeldraad afgezette zone gebracht. We werden met groepen van dertig man in een grote tent gezet. Bij de tent zaten gaten van tien bij tien meter en wel drie meter diep met eromheen twee bakken waarop je kon gaan zitten als je je behoefte moest doen. Ook zat er vooraan waar de Amerikanen woonden en waar de gaarkeuken was, zo'n groot gat. Dat werd gebruikt als bajes. Als iemand wat had uitgevreten, werd je met een ladder dat gat ingestuurd. Was je beneden, dan werd de ladder weggehaald. Zo moesten wij ook daar zien te overleven. Voortdurend had je honger en dorst. Je kreeg wel te eten, maar alles mondjesmaat.

Begin augustus 1945 vertrokken we uit dit kamp met zo'n honderdvijftig Nederlandse jongens die allemaal op de een of andere manier bij de Duitse Wehrmacht of als SS'er of als vrachtwagenchauffeur verzeild waren geraakt. Wij gingen naar Namen in België, waar we al eens eerder waren geweest. Hier was een soort doorschuifkamp. Na veertien dagen gingen we naar La-Monds, ook in België. Dit was een tentenkamp van de Amerikanen. Hier zaten allemaal Nederlanders. Ik ontmoette er jongens uit de Achterhoek: Silvolde, Winterswijk en Groenlo, maar ook uit Den Haag, Rotterdam en Amsterdam. In dit kamp was het eten en drinken bar slecht. Ook hier verbleven we ongeveer veertien dagen. Onze volgende plek was Eisden, net over de grens bij Maastricht. Hier werden we in een oude school geplaatst met ook weer rondom prikkeldraad. Het moest allemaal niet te lang meer duren, want dan waren velen van ons de hongerdood gestorven. Diegenen die ons bij deze school moesten bewaken, dachten dat wij SS'ers of NSB'ers waren geweest. Na een dag of twee zag ik mensen achter het prikkeldraad lopen en dat bracht me op het idee om eens een briefje te schrijven met mijn thuisadres in Lichtenvoorde erop. Aan de andere kant van dat prikkeldraad stond een man, en hem heb ik gevraagd of hij het briefje wilde sturen naar het adres dat erop stond. Natuurlijk had ik er ook mijn afzender erop gezet. Die man heeft dat voor mij gedaan.

In oktober 1945 liep ik buiten wat rond en opeens hoorde ik iemand achter het prikkeldraadhek schreeuwen: "Hé Antoon!" Tot mijn verbazing zag ik daar mijn broer Theo staan. Die was samen met mij in februari 1941 vertrokken. Hij is na drie jaar gewond thuisgekomen van Stalingrad en is toen ondergedoken bij Orriëns in Lichtenvoorde. Hij heeft zich daar schuilgehouden tussen een dubbele zolder. Het drong langzaam tot mij door dat het echt mijn broer was die daar stond. Hij was samen met Jan Langwerden chef van de ondergrondse van Lichtenvoorde.

Ook was Jopie ter Haar erbij, een zoon van de veldwachter die bij ons dat papier had gebracht van het gemeentehuis dat wij ons moesten melden voor de keuring van de Wehrmacht. Jopie had in de oorlog Engelse piloten die in de bossen terechtgekomen waren, geholpen. Deze jongens aan de andere kant van het prikkeldraad wilden mij ophalen. Helaas lukte dit niet meteen, want ze hadden niet de goede papieren bij zich. Ze zouden zo snel mogelijk terugkomen en de volgende dag waren ze er al. Ze hadden kleren voor me meegenomen. Ik heb me omgekleed en afscheid genomen van de jongens daar. Daar ging ik dan na bijna vijf jaar terug naar Lichtenvoorde.

62

dat papier bracht van het gemeentehuis dat wij naar de lezing moesten voor de Wehrmacht. Die Poppe ter Haar die had in de oorlog piloten engelsen die in de bossen Drecht waren gekomen terug gesmoltd. Die 4 personen wilden mij ophalen. Ze moesten nog een ^{keer} terug komen ze hadden nog niet helemaal de goede papieren er bij. De andere dag waren ze er alle 4 weer, hadden ook een burgerpak er bij met alles er op er aan, ik heb me even omgetrokken, afscheid genomen van de jongens daar en daar gingen we richting Lichtenvoorde na 5 jaar bijna. Toen ik thuis kwam heb ik mijn ^{moeder} gevraagd dat was het eerste pak my is een lekkere pannenkoek. De Lichtenvoorde se mensen waren allemaal dat ik ~~wildt~~ terug was. Die oudere mensen rijden allemaal als ow moeder neet zo gespeeld had ~~dat~~ (gebeden had) dan had hier neet elopen. Einde verhaal

Bladzijde uit het originele handschrift van Antoon Tillmann
Foto: George Wessels

Toen ik thuiskwam heb ik mijn moeder gevraagd of ze eerst een lekkere pannenkoek voor me wilde bakken. Dat deed ze natuurlijk direct. Iedereen was reuzeblij dat ik er weer was, niet alleen de familie, maar ook de mensen in Lichtenvoorde. Oudere mensen zeiden nog vaak tegen me: "As ow moeder neet zo gespeeld had (gebeden had) dan had i-j hier neet elopene."

Megchelen, winter 2001

Het verhaal bij een foto

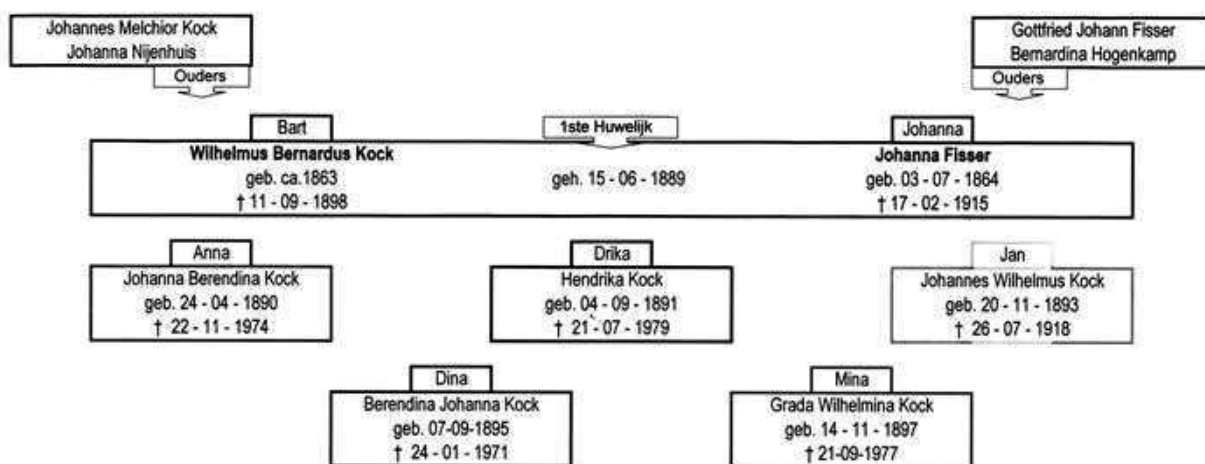
Door Theo Withag

Op de tentoonstelling die de Vereniging voor Oudheidkunde te Lichtenvoorde op 20 en 21 oktober 2012 hield in zaal de Boer te Harreveld, stond ook een fotopaneel met familiefoto's uit ca. 1920, genomen met een houten fotocamera met glasplaatnegatieven. Die waren destijds naar alle waarschijnlijkheid genomen door Hubertus J. Nijs (geboren Gendt 25-11-1853, overleden Harreveld 21-1-1927). Hubertus Nijs had een schildersbedrijf in Gendt en was in 1912 samen met zijn zoon Willem, de onderwijzer, en een groot deel van zijn gezin naar Harreveld gekomen. Ze namen hun intrek in de onderwijzerswoning op 't Weggelder' (Rector Hulshofstraat) in Harreveld. Helaas herkenden de vele bezoekers van de tentoonstelling geen van de door Hubertus Nijs gefotografeerde personen. Zeer waarschijnlijk betrof het geen Harrevelders. Tot een bezoekster - mevrouw Agnes Vos-Kampshof uit Lichtenvoorde naar achteraf bleek - uitriep: "Maar dat is mijn opa!" Zij stond voor de hieronder afgebeelde foto, volgens haar van links naar rechts voorstellende Johannes Henricus Penterman-Kock (links) en Engelbertus (Bart) Antonius Severt op Kock.

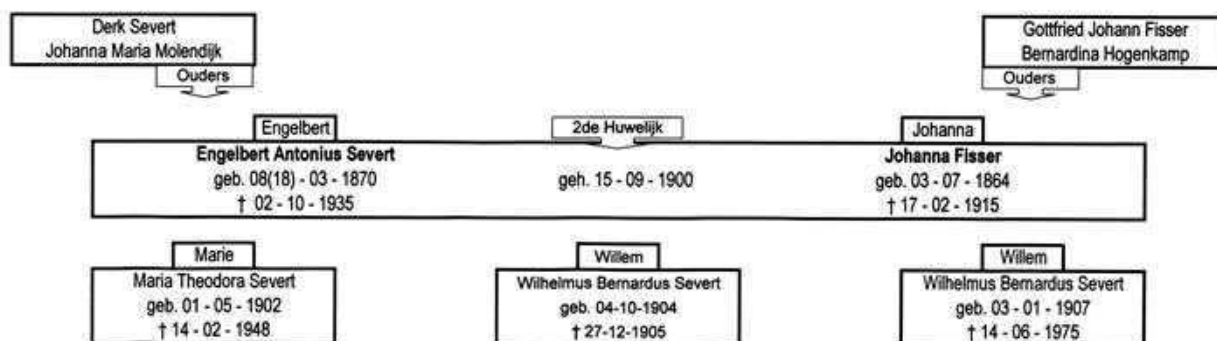

Van links naar rechts: Johannes Henricus Penterman-Kock en Engelbertus (Bart) Antonius Severt op Kock.

Ik was blij verrast. Eindelijk een houvast. Agnes vertelde mij staande voor deze foto een uitgebreid verhaal over de wederwaardigheden van de families Kock en Severt in Harreveld. Helaas ging het meeste langs mij heen, omdat ik geen Harrevelder ben en weinig weet van Harreveldse familiebanden. Diezelfde avond ontving ik van haar echter per mail een stamboom die alles verhelderde. Verder stuurde zij nog enkele foto's mee met daarbij het verhaal van een bliksemingslag, die boerderij Kock aan de De Bothweg 7 in Harreveld in de as legde en het tragische lot dat ene Derk Severt destijds getroffen had. Ik vond dat dit stukje Harreveldse familiegeschiedenis waard was om doorverteld te worden. Laten we dus maar beginnen bij het begin: de stamboom.

Stamboom van de familie Kock-Fisser op boerderij Kock

Stamboom van de familie Severt-Fisser op boerderij Kock

Uit deze stamboom blijkt, dat Engelbertus (Bart) Antonis Severt, geboren 18 maart 1870, op 15 september 1900 in het huwelijk trad met Johanna Fisser (Visser), de weduwe van Wilhelmus Bernardus Kock, wonende op boerderij Kock aan de huidige De Bothweg 7 in Harreveld. Door dit huwelijk werd hij tevens vader van 5 stiefkinderen. In Harreveld ging hij verder door het leven als 'Kocks Bat'. Uit zijn eigen huwelijk werden drie kinderen geboren, van wie Willem, geboren op 04-1-1904, al op 27-12-1905 kwam te overlijden. Zijn zoon Willem die daarna, op 03-01-1907 werd geboren, vulde de leegte op en kreeg daarom, zoals toen wel vaker voorkwam, dezelfde namen als zijn reeds overleden broertje, namelijk Wilhelmus Bernardus Severt. 'Kocks Bat' werd geboren in Ruurlo, en stierf, voorzien van de H.H. Sacramenten der Stervenden op 2 oktober 1935 in het Sint Bonifacius-ziekenhuis te Lichtenvoorde en werd begraven op het r.-k. kerkhof te Harreveld.

Een bijzonder verhaal is de manier waarop de vader van 'Kocks Bat', Derk Severt, destijds om het leven was gekomen. Derk Severt, wonende op de Voermaag te Ruurlo, ging op de 2e januari 1846 samen met zijn 18-jarige zoon Hendrik Jan naar het bos om loof bijeen te harken. Dat loof bracht zijn zoon per kruiwagen naar huis om daar een aardappelkuil mee af te dekken. Toen Hendrik Jan na de zoveelste vracht thuiskwam begon het onverwacht te hagelen. Hij bleef thuis schuilen tot de bui overgetrokken was. Daarna ging hij weer met de lege kruiwagen naar het bos, maar trof zijn vader daar niet aan. Daar hij op zijn roepen geen antwoord kreeg ging hij op zoek. Tijdens zijn zoektocht kwam hij over 'het Spik', een vonder (bruggetje) over een diepe sloot. Bij die vonder zag hij tot zijn ontzetting zijn vader in het water liggen. Onmiddellijk riep Hendrik Jan zijn zuster Maria te hulp. Samen tilden zij het hoofd van hun vader boven water en probeerden hem uit de sloot te trekken. Dat lukte echter niet. Op hun angstig geschreeuw kwamen Manus Loman en zijn knecht Jan ter Maat

toegesnelde. Met hun hulp lukte het Derk Severt uit het water te slepen, maar leven konden zij bij hem niet meer bespeuren. Derk werd naar huis gedragen, waar nog geprobeerd werd hem tot leven te wekken, doch alles tevergeefs. Naar alle waarschijnlijkheid was de arme man van het bruggetje zonder leuning (vonder) in het water gevallen doordat de hagelbui het brugdek spekglad had gemaakt. De stiefdochter van 'Kocks Bat', Johanna Berendina Kock, geboren 24-4-1890, trouwde met Johannes Henricus Penterman (zie voorgaande foto). Penterman werd geboren te Harreveld op 17 januari 1892 en overleed, na voorzien te zijn van het H. Oliesel, in Harreveld op 6 januari 1969. Hij werd begraven op het r.-k. kerkhof te Harreveld. Johanna (Anna) Berendina staat op de familiefoto die begin 1913 werd genomen van de familie Severt-Kock.

De familie Kock op Severt bij hun 12,5-jarig huwelijk. Personen op achterste rij: Mina Kock, Dina Kock, Anna Kock, Drika Kock en Jan Kock. Personen op de voorste rij: Willem Severt, Engelbert (Bart) Severt, Johanna (Janno) Severt-Visser en Marie Severt.

Op 12 mei 1934 sloeg bij Severt op Kock het noodlot toe. De bliksem sloeg in op hun boerderij Severt op Kock aan de De Bothweg te Harreveld. Annie te Bulte-Severt uit Groenlo heeft het verhaal van de ooggetuigen van deze gebeurtenis op schrift gesteld.

“Het is zaterdagavond 12 mei 1934, twee dagen na Hemelvaart. Die avond kwam er een hevig onweer over Harreveld. Tijdens dit onweer werd de boerderij van de familie Severt de Kock getroffen door blikseminslag en brandde tot de grond toe af. Tijdens de blikseminslag zaten er vijf personen in de keuken. Allereerst vader ‘Kock Bat’ met zijn dochter Marie en zijn zoon Willem. Verder de weduwnaar Bernard Waenink (Platen Bennad) van wie de vrouw, Theadora Visser (Platen Doremeuje), zus van Johanna Visser (Kocks Janno), kort daarvoor was overleden. Zijn enige zoon Willem was ook meegekomen.

Bernard Waenink en zoon Willem waren zoals gewoonlijk na het Lof op zaterdagavond bij Severt de Kock langsgedaan voor een kop koffie. Bernard was invalide door een bedrijfsongeval, dat hem was overkomen op het St. Vincentiusgesticht te Harreveld. Het invalidenwagentje waarin hij zat werd voortgeduwd door zijn zoon Willem.

Door de blikseminslag die avond is er zwavel vrijgekomen en genoemde vijf personen zijn daardoor(?) bewusteloos geraakt. Door de snelle hulp van toegesnelde burens konden ze alle vijf uit de brandende boerderij gered worden. Ze bleken achteraf ongedeerd.

Herman Gierkink, zoon van Jan Gierkink (Plattens Jan) van de Varsseveldseweg, vertelde hoe hij als 13-jarige jongen dit onweer ervaren had. Hij was al 80 jaar toen hij dit vertelde en hij kon zich het gebeuren nog herinneren als de dag van gisteren. Hij vertelde: “Die zaterdagavond trok er een hevig onweer over Harreveld en een poosje later klaarde de lucht op. Ineens zag ik een grote vuurbal die richting Severt de Kock schoot en daar in de schoorsteen verdween. In een mum van tijd stond de hele boerderij in lichter laaie.”

Willem Severt (Kock Willem) *had het er niet op* dat onweer uit het oosten kwam. Dat gaf meestal zwaar weer. Het onweer van 12 mei 1934 kwam uit het oosten. Drie weken daarvoor was er op 20 april 1934 bij de Sligte aan de Goordijk in Aalten, niet ver van Harreveld, ook al een boerderij door blikseminslag afgebrand”.

Later vertelde Annie te Bulte-Severt nog dat vlak na de brand bij Severt de Kock het kukenhok (kuikenhok) dienst deed als huiskamer en keuken omdat daar toch al een kacheltje stond. De schoppe (schuur) deed dienst als slaappleats. Riek Krabben (Reinas), het buurmeisje, sliep ook wel eens bij Marie Severt in de schoppe als die 's avonds alleen thuis was. Eind 1934 was de boerderij herbouwd en kwam het normale leven bij Severt op Kock weer op gang.

Hiermee is eens te meer bewezen, dat achter elke foto een verhaal schuilgaat. Het hoeft alleen nog maar verteld te worden.

Met dank aan: Agnes Vos uit Lichtenvoorde en Annie te Bulte-Severt Groenlo.

De afgebrande boerderij Severt op Kock. Personen op de foto: van links naar rechts: Waenink (Platen) Jan en Hanne met dochter Wilhelmiën en verder jongens van het nabijgelegen St. Vincentiusgesticht Harreveld, die ook een kijkje kwamen nemen.

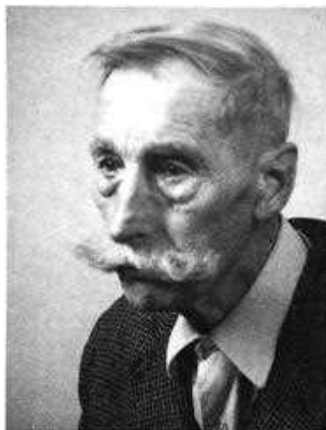
De herbouwde boerderij Severt Kock

Memoires van oud-Lichtenvoordenaar, W.H. Schutten

Inleiding en tekstbewerking Nic Adema

Genealogisch onderzoek Henk Hanselman

Enige tijd geleden kreeg de redactie de beschikking over de memoires van een zekere W.H. Schutten die in Lichtenvoorde geboren is en er in zijn jeugd gewoond heeft. In de jaren '70, toen hij al 80 was, heeft hij een en ander op papier gezet om een tijdsbeeld te schetsen van zijn leven. Omdat er interessante stukken inzitten, willen we in een soort vervolgserie toch het grootste deel publiceren. We moeten delen van de tekst weglaten en dat zullen zaken zijn die de meeste lezers al wel kennen en beschrijvingen van mensen en situaties die niet rechtstreeks met onze gemeente te maken hebben. Op punten waar tekst is weggelaten ziet u haakjes met punten (...). Spelfouten zijn verbeterd en hier en daar is de zinsbouw aangepast. Typische stijlkenmerken zijn gehandhaafd.

Wilhelmus (Willem) Hendrikus Schutten, geboren te Lichtenvoorde op 17-05-1895 en overleden in 1984 te Groenlo, was de oudste van vijf kinderen uit het derde huwelijk van zijn vader, Bernardus Schutten (leerlooiersknecht, geboren te Harreveld in 1855 en overleden te Lichtenvoorde in 1918, 63 jaar oud). Zijn derde huwelijk sloot Willems vader, 40 jaar oud, in 1894 met de 20-jarige Maria Frederica Izereef. Zij zijn de ouders van Willem. In maart 1920 gaat Willem naar Groenlo.

Hij trouwt daar op 24-jarige leeftijd op 14-04-1920 met de 35-jarige Johanna Gertrud te Moller, geboren te Zwiibroek. Johanna is weduwe en heeft zeven kinderen uit het eerdere huwelijk met Herman Winkelhorst.

Uit het huwelijk van Willem en Johanna worden vijf kinderen geboren:

Om publicatie in De Lichte voorde mogelijk te maken, heeft de redactie het verhaal van Willem Schutten in een vijftal stukken opgesplitst.

- 1. Jeugd- en schooljaren; (gepubliceerd in de Lichte voorde no 63 (nov. 2011))*
- 2. Werk en crisisjaren; (dit deel volgt in dit nummer van de Lichte voorde)*
- 3. Wereldoorlog I en crisisjaren;*
- 4. Wereldoorlog II (deel 1);*
- 5. Wereldoorlog II (deel 2);*

Korte samenvatting van de eerste vier delen

De Heer Schutte vertelde over zijn vroegste jeugd, familie in Zieuwent, vertrek van de school op 12-jarige leeftijd en de godsdienstlessen. Na de lagere school moest hij gaan werken op een schoenfabriek. Dan beschrijft hij het leven van een (los)arbeider tussen de oorlogen, de opkomst van de vakorganisatie, de crisisjaren, de werkloosheid en de werkverschaffing. Ook zijn huwelijk en de dagelijkse zorgen voor het gezin komen aan de orde. Dan komt het begin van de oorlog '40-'45. Hij vertelt o.a. over een zoektocht naar een zoon die elders in het land gemobiliseerd was. Verder vertelt hij over problemen bij het zoeken naar werk (o.a. aan de nieuwe autobaan bij Emmerik).

Het vijfde deel

De Tweede Wereldoorlog (tweede deel)

En zo begon de laatste Oorlogswinter. Het geweld van de nazi's werd van dag tot dag groter. In de steden en op het platteland werden bij nacht en ontij razzia's gehouden. Alle mannen boven de zestien en beneden de zestig werden in overvalwagens naar Duitsland vervoerd voor de arbeidsinzet. Elke plaats moest een aantal mannen leveren. Als zich niet voldoende vrijwilligers meldden en de razzia's ook niet genoeg 'opbrachten', werden er willekeurig gijzelaars opgepakt, die met de dood werden bedreigd als zich (alsnog) niet voldoende mannen meldden. Met een aantal anderen was ik in 1940 al één van de eersten geweest die vrijwillig in het Duitse grensgebied hadden gewerkt, maar nu ze mannen en jongens oppakten om voor hen te gaan werken aan loopgraven en andere verdedigingsmiddelen, voelde ik er niets voor.

Ik was nog altijd stobben aan het uithakken voor brandhout. Ik had de oproep van de gemeente dat we ons moesten melden voor de arbeidsinzet, wel gelezen, maar ik stoorde me er niet aan. Op de dag van de melding deed ik gewoon alsof ik naar mijn werk ging. Ik was van plan een dag onder te duiken op een stille plek ergens in de omgeving. Mijn fiets liet ik thuis om de openbare weg te mijden. Ze zullen thuis wel gedacht hebben, dat ik me toch ging melden. Dat was prima, want hoe minder huisgenoten iets wisten, des te beter het was voor hen zelf. Door binnenwegen liep ik richting Ruurloseweg, stak

Bekendmaking

De Burgemeester van Groenlo brengt ter kennis ingevolge opdracht van de Deutsche Autoriteiten dat **A L I E** mannelijke inwoners van Groenlo van den leeftijd van 16 tot 60 jaar zich voor te werkst lling te zevenaar moeten melden ter aflossing van de reeds te werk ge stelde- en gijzelaars op het terrein van de Gas fabriek ter plaatse hedenmiddag tusschen 2 en 6 uur Medegebracht moet worden het persoonsbewijs alsmede eventueele bewijzen van vrijstelling!

Dit hondt dus in dat **ALLE** bovenbedoelde inwoners **ZONDER EENIGE UITZONDERING** zich hebben te melden.

Indien aan deze oproep onverhoopt geen gevolg zou worden gegeven, volgen van de zijde der Deutsche Autoriteiten de strengste strafmaatregelen. Het is bijgevolg van het grootste belang dat aan deze oproep nauwgezet wordt voldaan.

Groenlo 17 Oct. 1944
De Burgemeester
KOSTER

*De bekendmaking
van 17 oktober
1944
Collectie
Gemeentearchief
Groenlo*

die even achter de eerste brug dwars over en sloeg linksaf het Broek, richting spoorbaan Winterswijk-Zutphen. Naar Lievelede liep een weinig gebruikte weg. Ik wist dat daar veel bos was, waar ik de dag kon doorbrengen, Zover kwam het echter niet.

Toen ik de landweg over wilde steken, stond ik ineens tegenover vier of vijf Grolsen. Zij hadden wel aan de oproep gehoor gegeven en waren die morgen naar de Markt gegaan. Daar moesten ze instappen in een Duitse vrachtwagen, die richting Lichtenvoorde ging rijden. In de buurt van Harreveld waren er Engelse vliegtuigen in de lucht. Allen moesten de auto uit om zich te verschuilen in greppels of achter bosjes, zover mogelijk van de weg af. Toen de vliegtuigen verdwenen waren, kwamen de Duitse begeleiders nog niet direct uit hun schuilplaats tevoorschijn. De Grolsen hadden toen de benen genomen en de openbare weg vermeden om niet weer in aanraking te komen met de Duitsers. Toen ik van hen hoorde hoe de zaken stonden, ben ik met hen de weg naar huis terug gegaan. Kort voor Groenlo gingen we uit elkaar om geen opzien te baren.

De volgende dag ging ik weer gewoon naar mijn eigen werk, maar na enkele weken begonnen de razzia's en oproepen weer opnieuw. Toen daar niet voldoende gevolg aan werd gegeven, werden in Groenlo, zoals in andere plaatsen al gebeurd was, gijzelaars uit hun huizen gehaald en naar Zevenaar vervoerd, waar het hoofdkwartier van de S.S. was. Nu werd het erger. We konden onze medeburgers toch niet zo maar laten doodschieten. Dan maar melden en daar ginds zoveel mogelijk sabotage zien te plegen.

BEKENDMAKING

Herhaaldelijk deelde ik U per proclamatie mede dat alle mannen van 16 tot 60 jaar zich moesten melden voor Arbeidsinzet in Zevenaar. Aangezien zich naar aanleiding van mijn laatste verzoek niet voldoende Arbeiders hebben gemeld, moet ik U op last van het SS Commando in Zevenaar het volgende mededeelen:

- 1e. Door het SS Commando zijn de volgende personen vastgezet:
DANCKER BIJLEVELD
VINCENTIUS WINTERS
JOHAN VAN DELDEN
GERHARDUS JAARTSVELD
ANTONIUS KAAK
AUGUSTINUS HOIJTINK
ENGELBERTUS NAHUIS
ALBERTUS ROZIJN
ANTONIUS WIEGERINCK
- 2e. ALLEEN vrijstellingen uitgegeven door SS Commando uit Zevenaar zijn geldig.
- 3e. Wanneer de mannelijke inwoners van 16 tot 60 jaar zich niet allen melden zal de strengste maatregel worden toegepast
- 4e. Indien zich Donderdagnamiddag 19 October 1944 om 4 uur in het Raadhuis te Groenlo niet VOLDOENDE arbeiders hebben gemeld worden bovengenoemde ingijzeling verblijvende personen om 5 uur namiddag gefusilleerd.

VOOR HET LAATST doe ik een beroep op alle mannelijke inwoners.

GROENLO, 18 October 1944.

De Burgemeester
KOSTER

Koninkrijk der Nederlanden - Groenlo - 1944

*De bekendmaking van 18 oktober.
"We konden onze medeburgers toch niet zo maar laten doodschieten..."
Collectie Gemeentearchief Groenlo*

Met een grote groep uit Groenlo moesten we naar Borken in Westfalen. Wie nog een fiets had, kon fietsen. De anderen werden op karren en wagens vervoerd door Grolse voerlieden die hiervoor waren aangewezen. De afstand was ongeveer dertig kilometer. De route liep over Winterswijk, Oeding, Weseke en Gemen. Bij Gemen staat een heel oud slot, in die jaren nog met een echte ophaalbrug. De omgeving is prachtig (...) Wij waren verdeeld in twee groepen. De eerste groep die aankwam, moest wachten op het centrale plein van Borken tot de anderen er ook waren. Wij, de fietsers, kwamen het laatst aan, wat eigenlijk niet klopte: we hadden er eerder kunnen zijn. Wij hadden het op ons dooie gemak gedaan en we maakten de Duitsers maar wat wijs: sommigen hadden pech gehad met de fiets, anderen waren de weg kwijt geweest. Voor degenen die met een voertuig waren gebracht, was het niet zo aangenaam (geweest), want de moffen hadden hen, alsof zij militairen waren, de markt over laten marcheren en dan weer in de rij laten staan om hen te tellen. Zij hadden een voorproefje gehad van het ritueel, dat voortaan elke morgen zou plaats hebben. Vervolgens werden we ondergebracht in een gebouw aan de rand van Borken, waar nog pas Duitse soldaten hadden geslapen. Je kon het zien aan de kribben die in lange rijen stonden, twee op elkaar. Het waren zeker pas afgerichte rekruten geweest, die nu waren afgevoerd naar het gevechtsfront. We kregen elk een deken voor de nacht. De volgende dag zouden we op stro moeten liggen, want de kribben gingen naar de ‘lazaretten’ voor gewonde soldaten. We kwamen die dag niet meer aan het ‘schansen’. (...)

De volgende morgen moesten we allen aantreden om opnieuw geteld te worden. We moesten ons opstellen in drie rijen achter elkaar. Een S.A.-man en een andere Duitser, zonder uniform, deden de telling (*Schutzen vertelt dan hoe ze de telling dwarsboomden, zodat de telling nooit klopte, N. A.*) (...) Dan begon het tellen opnieuw en zo was er vaak een uur verstreken voor we aan het werk konden. Dat was onze sabotage.

Het schansen bestond uit het maken van loopgraven en eenmansputten. Dat zijn gaten overal langs de wegen. Daar kan een soldaat in kruipen als er vliegtuigen in de lucht zijn. Omdat we vaak verspreid aan het werk waren, konden de S.A.-man en zijn helper niet altijd in de buurt zijn. We leerden al gauw de mensen uit de streek kennen. De eerste dagen gingen de boerenmensen ons stil voorbij. We wisten niet of het vijandigheid was, waarom ze ons negeerden. Op een dag waren we met een groep eenmansgaten aan het graven, toen er een boer met bussen melk voor de fabriek bij ons stilhield. Hij was nieuwsgierig en begon een praatje. Hij sprak het Platduits van de streek en vroeg of wij Nederlanders waren. Op onze bevestiging zei hij: “Die dikbuiken” – daar bedoelde hij de S.A.-mannen mee - “hebben ons verteld dat de ‘Hollanders’ vrijwillig hier komen werken om de nazi’s de ‘krieg’ te laten winnen.” We hielpen hem snel uit de droom en vertelden hem de waarheid over het vastzetten van gijzelaars, die doodgeschoten werden als wij ons niet meldden, en over de razzia’s (...) Daar schrok hij van. De nazipropaganda had het eenvoudige Duitse volk een rad voor de ogen gedraaid. Na het gesprek met de melkboer veranderde de houding van de mensen totaal. We werden vaak binnen geroepen om met hen een kop koffie te drinken, zoals dat in onze Achterhoek ook gebruikelijk is, als je in de buurt aan het werk bent. Zouden wij in die miserabele tijd zonder het te vermoeden al een basis gelegd hebben voor de vriendschappelijke verhouding onder de jongeren aan weerskanten van de grens? (...)

Toen we op de eerste dag van het schansen terug kwamen in de barak, waren de kribben al verdwenen en had men langs de muren een dikke laag stro gelegd. Dat werd toen onze slaapgelegenheid. Voor in de barak stond een kachel die we net als bij de autobaan met kolen brandend moesten houden. Dagelijks kregen we ons rantsoen brood met een stukje boter ter grootte van drie dobbelstenen. Onze drinkbussen konden we ’s morgens vullen met koffie van gebrande gerst. ’s Middags kwam er aan de schans een kar met middageten in grote vaten. Dat bestond uit een drabbige soep met van alles erin, behalve vlees en spek. ’s Avonds kreeg je het beste van de hele dag, nl. rijstepap. Je moest dan wel vlug zijn met je etensbak, anders was de pap al op.

Degenen die een rijwiel hadden kregen een ‘Ausweiss’, een Duitse pas met een stempel en de vermelding dat de bezitter van de pas gerechtigd was een avond naar huis te fietsen en ’s morgens met hetzelfde voertuig terug te keren. Ge begrijpt, dat ik die woensdag na het werk met nog een

paar anderen naar huis ging. We hadden het geluk iemand bij ons te hebben, die vóór de oorlog in deze streek als bakkersknecht had gewerkt en alle binnenwegen kende. De man was geboortig uit Haaksbergen, maar woonde in Groenlo en was daar getrouwd. Hij ging ons voor langs de kortste weg naar de grens bij Oeding-Kotten. Op deze manier hebben we er een half uur korter over gedaan. De volgende morgen hadden we wel zoveel brood en beleg, dat we tot zondagmiddag genoeg hadden. We moesten tot zondagsmiddags werken. Het leek wel of de nazi's het er om gedaan hadden om ons uit de kerk te houden. Er waren toen nog geen avondmissen. Borken was in overgrote meerderheid katholiek. De priesters daar vonden er wel wat op. Er was om vijf uur al een mis voor de mensen die aan de schansen moesten werken. De Duitse burgers moesten ook in de voormiddag werken. En zo gebeurde het dat we zondags om vijf uur in ons werkplunje met klompen aan in de kerk verschenen. We waren vaak slecht gewassen, want we moesten ons allemaal met één kraan behelpen. Als we ons op maandagmorgen weer in alle vroegte op pad begaven naar Borken, gebeurde het nogal eens dat iemand thuis een karweitje moest opknappen en onmogelijk mee kon. We pasten dan op het appel het zelfde spelletje toe waarvan ik al schreef².

Toen we een week of wat in Borken werkten, werden we weer verplaatst. 's Nachts sliepen we in een school. Die was evenals in Nederland gesloten voor het onderwijs. In Duitsland moest alles wijken voor de oorlog en bij ons waren de onderwijzers ingelijfd bij de arbeidsinzet. Die school stond in het hartje van Borken. In enkele lokalen waren ook nog soldaten ondergebracht.

Zo gingen de weken voorbij. Op een zondagavond kwam ik thuis en toen bleken er twee evacués (bij ons) aangeland. Ze kwamen van Groesbeek. Die plaats lag te dicht bij het front. Zij moesten verderop naar het noorden maar een plek zien te krijgen bij burgers. Het was een vader met een zoon van zeventien jaar. De jongen moest nog onderduiken ook. Hij had zich een schuilplaats gemaakt in het hooi. Dat waren dus nu al drie² mensen meer in de kost. Gelukkig had ik tijdig gezorgd voor tarwe om brood te bakken. De week erop waren de twee mannen vertrokken uit angst voor een paar 'Feldwebels'³ die bij ons een paar nachten kwartier hadden gezocht. Mijn vrouw vertelde het toen ik thuis kwam. Ik zeg: "Vrouw, wat ben je dom geweest. Geen enkele vrouw hoeft Duitse soldaten toe te laten om te overnachten als haar man afwezig is. Dat is een verordening van de Duitse Wehrmacht". Het mooiste was nog, dat ze in ons bed hadden geslapen. Mijn vrouw had bij de meisjes moeten slapen. Bij het afhalen van het bed had ze luizen in de lakens gevonden. Ze had alles moeten verschonen. Toen ze die avond weer kwamen, heb ik voor hen een paar bossen stro op de deel gegooid en hen gezegd, dat ze de volgende nacht moesten uitzien naar ander logies, omdat ik weer schansen moest voor de arbeidsinzet. Ze zijn niet meer teruggekomen.

Het werd Kerstmis en Hitler maakte nog een laatste noodsprong. Hij zette een tegenoffensief in bij de Ardennen. Het was zijn laatste krachttoer, maar deze eiste veel slachtoffers aan beide zijden. Tot onze verrassing werd ons door de S.A.-man aangekondigd, dat we de Weihnachtsdagen vrij hadden. De kerstdagen gingen voorbij, maar toen zette de winter in en was het niet meer mogelijk met de fiets Borken te bereiken, vooral omdat ik in plaats van een luchtband al een massieve band op het voorwiel had. Ik bleef maar thuis en wachtte beter weer af. Half januari begon het te dooien. De weg werd weer goed om te fietsen. Er was niemand geweest noch van de Duitse, noch van de Nederlandse W.A.-militairen om me op te halen. Een voorgevoel zei me dat ik er niet meer naar toe moest gaan: ik kon althans niet van me afzetten, dat ik daar gevaar liep. Het was een van de laatste dagen van januari, toen er vlakbij huis een auto stopte midden in de nacht. Dat kon niets anders dan een overvalwagen zijn. Even later werd er op de deur gebonsd, daarna op het slaapkamerraam. Ik was mijn bed al uit, toen iemand riep: Politie! Doe open!" en een zaklantaarn naar binnen scheen. Ik trok gauw wat kleren aan en opende de deur. Voor me stond een Nederlandse politieagent. Ik vroeg hem wat er aan de hand was. "Dat zult ge zelf wel beter weten dan ik," was zijn antwoord. "Ik ben me van geen kwaad bewust. Ik heb niet gestolen, niemand mishandeld ..."

"Waar werkt ge dan?"

"Op het ogenblik gedwongen in Borken bij de arbeidsinzet."

Aan zijn toon van spreken had ik al gemerkt, dat hij aan de 'verkeerde' kant stond.

“We hebben een oproep ontvangen, dat ge daar niet aanwezig was. Pak maar een deken en brood voor één dag bij elkaar.” Meteen blies hij op een fluitje en een knul van een jaar of achttien kwam er aan en kreeg order me te begeleiden naar een marechausseekazerne aan de Winterwijkseweg. De politieagent vertrok met de overvalwagen en de knul van de landwacht ging midden in de keuken zitten. Ze hadden hem ook met een karabijn uitgerust. Ik zocht de spullen op die ik mee moest nemen en stak ook de Ausweiss voor mijn fiets in de zak. Ik deed er zo lang mogelijk over, liep van het ene vertrek naar het andere, onderwijl bedenkend wie ik daar aan zou treffen. Ik overdacht wat ik hun zou zeggen. Ik dacht er zelfs een ogenblik aan door de deur van het achterhuis te verdwijnen. Dat plan verwierp ik even vlug als het bij me was opgekomen, want ze zouden dan mijn vrouw en dochters vasthouden tot ze me hadden. Dus ging ik met de namaaksoldaat mee. Onderweg hoorde ik hem uit over wat er met mij kon gebeuren. Hij zei: “Het zal wel liggen aan hoeveel dagen ge daar niet gewerkt hebt. Evenveel dagen zullen ze je wel naar een strafkamp sturen, naar Doetinchem bijvoorbeeld. Daar worden nogal eens bommen gegooid op de brug over de IJssel. Ik wist genoeg en praatte verder met de jongen over onbenullige zaken tot we het gebouw, de post van de marechaussee, bereikten. Ik kende het wel, maar was er nog nooit binnen geweest. De landwacht ging me vóór een gang in, klopte op een deur en liet me binnen gaan. In een flits had ik al gezien dat achter in de gang vijf of zes mensen stonden die waarschijnlijk ook waren aangehouden. Toen ik binnenkwam, kreeg ik geen kans een woord te zeggen. Iemand, kennelijk het hoofd van het gezelschap – er waren er wel 25 - vroeg naar mijn pas en persoonsbewijs. Allerlei soorten uniformen zag je. Er waren er ook bij met een doodskop op hun kepie en er was ook Nederlandse politie, maar je kon niet uitmaken wie fout was of wie gedwongen was mee op te sporen. De vent die me uit bed geklopt had, had ik aan zijn optreden al herkend. Ik liet mijn pas en persoonsbewijs zien en ook mijn Ausweiss voor de fiets. Met zijn vieren bogen ze zich over mijn papieren. Er vielen Duitse vloeken en scheldwoorden, die betrekking hadden op de S.A. in Borken. Ik hield me stil. Er werd me ook niets meer gevraagd, maar mijn papieren werden aan een Nederlandse agent overhandigd om ze aan mij terug te geven. Hij gaf me daarbij een knipoog en zei: “Zorg er voor morgen weer op tijd in Borken te zijn”. Van het gesprek had ik wel opgevangen dat men van de S.A. een lijst met namen had ontvangen. Nu bleek dat allen een vergunning hadden om ’s nachts thuis te slapen. En die kerels waren woedend op de S.A. Het was een geluk dat ik die Ausweiss in mijn zak had gestoken. Dat had me gered van het strafkamp. De vijf mensen die ik achter in de gang had zien staan, hadden daar niet aan gedacht. Ze werden de volgende morgen op transport gesteld naar Doetinchem en van wie er twee te Groenlo in het ziekenhuis belandden wegens verwonding door bomscherven. Er waren die nacht wel tachtig man uit bed gehaald en op vertoon van hun Ausweiss

*De Ruurloseweg rond 1950 met rechts de voormalige burgemeesterswoning
Collectie Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers*

weer naar huis gestuurd.

Toch ging ik de volgende morgen niet naar Borken om te schansen. Ik stelde het uit van dag tot dag en week tot week. Alles ging goed tot er op een dag een kaart kwam van de nieuwe NSB-burgemeester, dat ik me de volgende morgen moest melden op de markt bij het gemeentehuis voor arbeid bij de Todt in Zieuwent. De 'Organisation Todt' was ook een Naziorganisatie, een bouwonderneming, die o.a. had gezorgd voor (de bouw van) de sterke Atlantische wal langs heel de Europese kust tot aan de grens van Spanje.

Ik ging op pad om me te melden voor dat werk. Het was in elk geval dicht bij huis. Bij villa Casa Cara kwam me een man tegen die ook in Borken had gewerkt. Hij zei: "Ga maar gauw terug, want Fritz - zo noemden wij de S.A.-man uit Borken - staat op de markt zijn mannen voor Borken uit te zoeken. Hij is gisteravond al gekomen om met de burgemeester te overleggen, hoe ze het zouden aanpakken". Ik maakte dus rechtsomkeert. Die dag ben ik ondergedoken en deed mijn best zoveel mogelijk contact te krijgen met andere schansers uit Groenlo. Tegen de middag was het gevaar geweken. Fritz was weer vertrokken met enkele mannen die in de val waren gelopen. De week ging voorbij en we hoorden van Borken niets. Op een avond ging ik met de fiets naar Groenlo. Uit de richting Ruurlo kwam een Grollenaar fietsen die met mij in Borken had gewerkt. Ik vroeg hem of hij ook in Zieuwent werkte en hoe hij dat voor elkaar had gekregen. "Je fietst er gewoon naar toe," zei hij. "Het is in de buurt van café Menting. Er is daar een (zekere) De Mooi, ook een Grollenaar en die schrijft je op een lijst. Van de Todt krijg je dan 's avonds een bewijs dat je daar te werk gesteld bent". Een paar dagen heb ik nog gewacht. Toen ben ik op een morgen met de anderen meegefietst. Het ging precies zoals me was gezegd. Mijn naam werd samen met die van andere nieuwkomers genoteerd door De Mooi. Hij fietste naar Doetinchem en kwam 's avonds terug met een blanco vel, waar hij de volgende morgen de namen van al degenen die dan aanwezig waren weer opschreef. Zo ging het elke dag, hetzelfde ritueel. Ik weet niet meer hoeveel dagen ik daar gewerkt heb, maar op een morgen werden er mensen boven de vijftig uitgezocht. Ze moesten terug naar Groenlo om daar te schansen. Ik was er ook bij. Toen we in Groenlo aankwamen bleek ons dat we langs alle verharde wegen, waar langs geen bomen stonden, autoboxen moesten maken, waar de Duitse officieren konden schuilen als er vliegtuigen van de geallieerden rondcirkelden. De luchtoorlog was op een hoogtepunt gekomen. Dag en nacht dreunden de bommenwerpers over om hun lading te lossen boven de Duitse steden en overdag bestookten de jagers al het vervoer op de wegen. Aan alles kon je merken, dat het grote beslissende offensief van de geallieerden op komst was. Twee weken hebben we gewerkt aan de autoboxen. Toen moesten we weer naar Zieuwent voor de Todt werken.

We waren café Menting gepasseerd en wilden de zandweg inslaan, naar waar de mannen aan het werk waren, maar op de weg stond ons iemand op te wachten. Hij zei: "Blijven jullie hier wachten op De Mooi. Hij zal jullie wel zeggen wat er aan de hand is". De Mooi kwam en zei: "Gaan jullie maar naar huis. Ik zal jullie namen wel noteren. De Todt-kerels merken toch niet dat je er niet bent. Die zijn in alle staten. Je kunt merken dat hun de grond warm wordt onder de voeten".

We gingen naar huis terug en nog dezelfde dag begon ik mijn eigen land te bewerken om er aardappels te poten en een groot stuk met tarwe te bezaaien. Het was nog maart en in april moest alles in de grond zijn. Alles moest met de schop gebeuren. Ons land lag aan de verharde weg en geen boer waagde het meer met paard en ploeg aan de weg te komen. Ik kreeg hulp van een schoonzoon die getrouwd was met een van de dochters uit het eerste huwelijk van mijn vrouw. Hij was Duitser van geboorte en had de oorlog doorgewerkt bij Karstadt in Bocholt. In 1944 was hij nog opgeroepen voor de Duitse Wehrmacht. In de zelfde tijd dat de Dolle Dinsdag kwam en grote gedeelten van het Duitse leger met de NSB'ers in paniek op de vlucht sloegen, kwam hij ook terug. Hij vertelde dat ze ergens in Overijssel in de buurt van Lochem een brug moesten bewaken. Toen er vliegtuigen in de buurt kwamen, raakte de Feldwebel in verwarring. Hij had gezegd: "Wie zich redden wil, die doet dat maar, ik ga er ook vandoor". Sindsdien werkte hij⁴ weer in Bocholt, maar vanwege het luchtgevaar was hij ook thuis gebleven. Ik was een dag of wat op het land aan het werk, toen ik hoorde dat de Grolse mannen die in Zieuwent werkten al een uur thuis hadden moeten zijn. De mensen, vooral de vrouwen,

maakten zich ongerust. Men wist niet wat men er van denken moest. De volgende morgen hoorde ik dat een man uit Zieuwent in koelen bloede was doodgeschoten door één van de Todt-kerels. Volgens de Grolsen die bij het gebeuren aanwezig hadden moeten zijn, was de man ondergedoken geweest en had een NSB'er hem verraden. Ieder had zijn eigen lezing hierover. Ik was er niet bij, maar het is een feit dat lang met de man werd gesold, voordat hem gezegd werd dat hij kon gaan. Toen de man wegliep, werd hem een kogel in de rug geschoten. Een tactiek die de nazi's meer toepasten. Later kon dan gezegd worden: op de vlucht neergeschoten. De man heette Ten Dam. Zijn vrouw en kinderen wonen nog in Zieuwent. Niet lang daarna verplaatste de Todt zijn kwartier meer naar het noorden.

Inmiddels waren de geallieerden het grote offensief begonnen. Formaties bommenwerpers legden de Duitse grenssteden plat. Plaatsen als Bocholt, Borken en Vreden werden nagenoeg met de grond gelijk gemaakt. (... *Hier volgt een stuk met een beschrijving van de strijd bij Arnhem. N. A.*)

Intussen hadden we er thuis weer een paar logés bij gekregen. Het waren Rotterdammers. De man was bij een razzia opgepakt en naar Duitsland gestuurd. Hij was kapper van beroep en in Bocholt terecht gekomen. Het was een jong stel. Ze hadden een zoontje van anderhalf jaar. Zijn vrouw was de Achterhoek ingetrokken en bij een boer terechtgekomen, waar ze met verstellwerk de kost verdiende. Op een avond kwamen die twee bij ons om onderdak. Hij was uit Bocholt gevlucht, zoals meer Nederlanders. Ze konden met hun drieën niet bij die boer blijven. Die had zelf een groot gezin. Ze hadden een tip gekregen van mijn schoonzoon - de Duitser - dat er bij ons wellicht nog wel plaats was. Nu plaats was er wel, maar ik zei tegen de man dat hij zelf voor eten moest zorgen. We hadden de hele winter al een jongetje uit Utrecht en onze voorraad graan was niet voldoende als er nog twee volwassenen en een kind bij kwamen. Hij zou dus de boer op moeten voor een en ander. We praatten nog wat. De kleine hadden ze al bij zich in een draagwieg. Nadat mijn vrouw hun het kamertje had gewezen gingen we slapen. (...)

Of het nu een dag of twee later was dat de Engelsen hier waren weet ik niet precies meer, maar het moet op Goede Vrijdag zijn geweest dat onze zoon Bernard thuis kwam, geheel ontdaan, want Duitse soldaten hadden hem onderweg zijn fiets afgenomen even over de grens in de Holterhoek. Het hele eind had hij moeten lopen. De volgende morgen, paaszaterdag, hoorden we al heel vroeg het geknetter van machinegeweren. Het was nog veraf, maar duidelijk hoorbaar. Dwars over het land kwamen Duitse soldaten aangerend, duidelijk op de vlucht. Sommigen gooiden hun geweer zo maar weg op de akkers. Twee piepjonge soldaatjes kwamen vlak langs me heen. Ze hadden hun bagage al weg gegooid. Het uniform was hun veel te groot. Ze konden niet ouder zijn dan zestien jaar. Ik had te doen met de arme jongens. Wie weet hoe ver ze van huis waren. Ik vroeg hun of ze de grens over wilden naar huis en of ze wisten hoe ver de 'Tommies' waren. Ze wezen achterom: "Tommie mit grosze Panzer..." Ik wees hun de richting waarin ze moesten lopen, zoveel mogelijk de wegen mijden. Ze zouden dan in een uur de grens over zijn en daar zouden ze een boer vragen om andere kleren. Ik hoopte maar dat ze geluk hadden en niet in krijgsgevangenschap zouden raken. Ze zouden door de Engelsen wel goed behandeld worden, maar dan kon het nog lang duren voor ze weer vrij waren. Intussen kwamen de boerenmensen terug van de paaszaterdagdienst in de kerk. Ze vertelden dat de pastoor hen weer naar huis had gestuurd. De Engelsen waren al opgerukt tot Lichtenvoorde. Er waren ook al twee tankwagens door Groenlo getrokken richting Eibergen.

Na een poosje kwam de eerste granaat over ons heen in noordoostelijke richting. Even later hoorden we de knal van de ontploffing. Dat herhaalde zich nog enkele keren. Na nog een half uur te hebben gewacht - mijn zoon was met de Rotterdammers al vertrokken - ging ik ook naar Groenlo. Daar was geen enkele Duitse soldaat meer te zien, ook geen Engelse. Wel zag je Grolse burgers sjouwen met kruiwagens, karretjes en al wat men maar aan vervoermiddelen had, vol met allerhande levensmiddelen die ze van de oude schoenfabriek haalden. Daar ging ik ook eens kijken en ik zag dat de hele fabriek door de Duitsers volgepakt was, tot aan de nok, met levensmiddelen. Er was al veel weggehaald door de burgers, maar er was ook veel verloren gegaan. Het was een chaos. Meelzakken waren gescheurd, jam en siroop stroomden als een klein riviertje over de vloer. Groenlo was plots een onbestuurd stadje geworden. De Duitsers waren vertrokken, de NSB-burgemeester zou zich wel niet

in het openbaar vertonen, als hij al niet vertrokken was. De ondergrondse was nog niet actief. Terwijl ik de bedrijvigheid van de burgers bekeek, hoe ze elkaar bijna te lijf gingen om zoveel mogelijk te bemachtigen, kwam mijn zoon met de Rotterdammer binnen. Ze hadden al vier zakken met tarwemeel weg gehaald. Die hadden ze zolang bij Marie, onze oudste dochter die met de Duitser getrouwd was, neergezet. Ze pakte weer elk een zak en brachten die weg. Ze zeiden dat ze nog terugkwamen. Ik liet ze hun gang gaan. Zelf pakte ik een paar dozen met pakjes kunsthoning en een doos margarine. Ik bracht die buiten op een veilig plekje en hield er een oogje op. Toen de jongens terugkwamen, liet ik hun zien wat ik had weggezet. Binnen was intussen de troep nog groter geworden. Alles was kapot en bevuild. We namen elk maar een doos op de schouder en gingen naar huis. 's Avonds hebben we de zakken opgehaald bij Marie, op twee na, die zij voor haar eigen huishouding mocht houden. Later zal

Het leeghalen van de schoenfabriek (Koem) op bevrijdingsdag. "Meelzakken waren gescheurd, jam en siroop stroomden als een klein riviertje over de vloer. Groenlo was plots een onbestuurd stadje geworden." Foto's uit Harrie Blanken: Groenlo '40-'45

ik nog wel vertellen hoe het leeghalen van de schoenfabriek is afgelopen.

We gaan verder over de eerste dag van Groenlo's bevrijding. In Avest, gemeente Eibergen, maar behorend bij de parochie Groenlo, kreeg een boer de hele Duitse bezetting van Groenlo op zijn dak, inclusief de 'Ortskommandant'. Ze joegen de boer en zijn gezin gewoon naar buiten en richtten zich in of ze er nooit meer uit zouden gaan. De boer zat met zijn handen in het haar van vertwijfeling. Het moet je maar overkomen! De familie kreeg voorlopig onderdak bij een buurman. Daar hoorde men dat er al Engelse tanks op Eibergen aan gingen. En de boer naar de Eibergseweg. Hij slaagde erin een paar tanks te stoppen. De Engelsen konden hem niet verstaan, maar uit zijn gebaren begrepen ze wel, dat het iets te maken had met Duitsers. Ze lieten hem voorgaan naar zijn boerderij en ze zullen wel begrepen hebben, dat er Duitsers in zaten en per mobilfoon werden die gesommeerd naar buiten te komen. Toen daaraan geen gehoor werd gegeven, reden ze wat dichterbij en richtten een vlammenwerper op de boerderij. Deze vatte direct vlam en het duurde niet lang of de Duitsers kwamen een voor een naar buiten. Hoe het verder gegaan is weet ik niet. Ik was geen ooggetuige. Meestal worden de dingen

anders verteld dan ze zich hebben voorgedaan, maar zeker is dat de boerderij geheel vernield was. Dat hebben we een paar dagen later gezien. Was de boer zo naïef om te denken dat de Engelsen de Duitsers er zo wel uit zouden halen? Het was verstandiger geweest ze maar te laten zitten. Ze zouden midden in de nacht wel vertrokken zijn en dan had hij zijn huis nog gehad. Twee jaar later hoorde ik hem op een vergadering van de boerenbond vertellen dat hij nog geen enkele vergoeding had gehad; ambtelijke molens malen langzaam.

Doordat wij ons deel van de plundering in de (vroegere) schoenfabriek hadden meegekregen, hoefden de Rotterdammers niet de boer op voor levensmiddelen. Paasmorgen brak aan en wij stonden op het punt naar de kerk te gaan, maar er kwamen al weer mensen terug, die zeiden dat de weg werd bewaakt door ondergrondsen. Ze lieten niemand door. De weg moest vrij blijven voor de hoofdmacht van het Engelse leger. De vrouwen bleven maar thuis, maar wij, mijn zoon, de Rotterdammer en ik gingen een poging wagen en trokken langs de Slinge om op die manier aan de Eibergseweg Groenlo binnen te komen. Ook daar werd de weg bewaakt. Het gelukte ons een bewaker om te praten. Ze lieten ons door, maar toen we bij de kerk kwamen, was de dienst zo goed als afgelopen. Terwijl we langs de Slinge liepen, cirkelde er een verkenningsvliegtuig in de lucht, waarschijnlijk om te controleren of er nog aanzienlijke Duitse troepen in de buurt waren. Toen we terugkwamen was het verdwenen. Gekomen aan het punt waar de Ruurloseweg overgaat in de Beltrumsestraat, moesten we nog wat wachten op voorbijtrekkende Engelse troepen. In de stad en daarbuiten kreeg je hetzelfde beeld te zien als vijf jaar geleden. Het verschil was dat het toen Duitsers waren, die ons verraderlijk overvielen. Nu waren het de geallieerde troepen die ons van die Duitsers kwamen bevrijden. De Nederlandse driekleur woei weer aan de torens en particuliere huizen met hier en daar de Engelse vlag.

Zo gingen we de eerste week van de bevrijding in. Die eerste dagen hoorden we ook dat Vreden al was genomen op de avond voordat over Groenlo de eerste granaten gierden. (...) Ook hoorden we in die week dat de spits van het leger Groningen had bereikt.

Terwijl onze Achterhoek en Lijmers door Britse troepen werden bevrijd, was vanuit Arnhem een Poolse legerafdeling de IJsselzoom en de Veluwe ingetrokken. *(Daarna volgt een relaas over de bevrijding van het land en de rest van Europa, N. A.).*

Nu wat meer over het leeghalen van de oude schoenfabriek en de Ondergrondse van Groenlo. Van die Ondergrondse hebben we de gehele oorlog niets gehoord. In werkelijkheid heeft ze misschien niet bestaan⁶. Wel waren er mensen die zich inzetten om Joodse medeburgers uit handen van de Duitsers te houden. Dat werden we gewaar van mijn dochter Els, die als dagmeisje bij deurwaarder Rozijn werkte. Er zouden daar een paar kinderen zijn van familieleden uit de stad. Toen de deurwaarder hoorde van Els dat er bij ons een kapper was aangeland, vroeg hij of deze man kon komen om het haar van de kinderen te knippen. De Rotterdammer ging er naar toe, maar sprak nergens over. Later bij de bevrijding zei hij dat hij het meteen had gezien, het waren Joodse kinderen geweest. Er doken nog meer Grolse joden op die men al die jaren niet meer gezien had. Ze hadden het overleefd, die enkelingen, door bij medeburgers te kunnen onderduiken. Het merendeel van de Grolse joden is spoorloos verdwenen, omgekomen in concentratiekampen, vergast of doodgeschoten. Maar, nu was er dan opeens een ondergrondse beweging. Toen het zeker was dat de Duitse militairen niet terug kwamen, was hun eerste daad de NSB-leden uit hun huizen te halen en ze op te sluiten in de oude school bij het pensioonaat. Waaruit bestond de Grolse NSB? Voornamelijk uit mensen van de Werkverschaffing, die net als wij al veel ellende van de crisisjaren achter de rug hadden. Zeker, ze waren fout geweest en hadden de verkeerde kant gekozen. Er was maar een enkele vuurvreter bij, die onderduikers voor de arbeidsdienst opspoorde en ze persoonlijk afleverde bij de S.A.-mannen. Dat heb ik zelf meegemaakt in Borken. De meeste waren, wat wij noemden, brood-NSB'ers, die al lang spijt hadden van de verkeerde stap die ze gezet hadden, maar moeilijk terug konden, bang voor hun eigen vuurvreters in de partij. Ik vraag me af of die revanche nodig was. Die mensen waren al lang bekeerd. Het was voldoende geweest als men alleen de raddraaiers had opgepakt. Ik heb enkele jaren later op de kartonagefabriek gewerkt. Daar werkte ook een ex-NSB'er. Ik wist niets van de man, maar hij vertelde dat hij uit Rekken kwam en ook bij de NSB was geweest. Hij had een jaar vastgezeten

en ze hadden hem in die tijd zes tanden uit de mond geslagen. Ik vroeg hem wat hij als NSB'er had uitgehaald. "Niets", zei hij, "ik heb zelfs mensen gewaarschuwd, dat ze moesten onderduiken. Als lid van de partij werd ik veel gewaar, welke personen op de lijst stonden om opgepakt te worden". Ik vroeg waarom die personen dan geen moeite gedaan hadden voor hem. Hij zei dat ze dat hadden gedaan en toen er meer voor hem getuigd hadden en niemand zich meldde met tegenbewijzen, hadden ze hem eindelijk laten gaan. Ja, in de jaren van de 'Bijzondere Rechtsspraak', eigenlijk een militair overgangstijdperk, is er ook veel onrechtvaardigheid geschied.

Toen ze alle leden van de NSB hadden opgesloten, kwamen ze pas op het idee dat er door de burgers zoveel levensmiddelen uit de fabriek waren gehaald. Of hadden ze zelf ook ijverig meegeholpen? In elk geval was het oorlogsbuit en dat kwam toe aan het overwinnende leger en daarom moest het terug gebracht worden, anders zou het door de Ondergrondse, als onderdeel van het leger, weer uit de huizen worden gehaald. Het was bestemd voor de mensen in het westen, zodra die ook bevrijd waren. De dagen daarop zag men verschillende ondergrondsen de huizen binnen gaan om het op te sporen en in beslag te nemen. Of ze alles hebben opgespoord, betwijfel ik, bij ons hebben ze niets gevonden en ook niet bij Marie.

De bevrijding van het Westen liet nog een maand op zich wachten en inmiddels waren de levensmiddelen bedorven, beweerden boze tongen. Wanneer men zakken meel maar zo wegpakt in een of andere ruimte en men doet er niets meer aan dan gebeurt er van alles mee. Het meel trekt vocht aan, er komen kluiten in en er groeien zelfs meelwormen in. De zakken moeten dagelijks omgelegd worden. Er moet een droge temperatuur⁷ wezen en als het meel lang bewaard moeten worden, moet men het overscheppen in verse zakken. Ik veronderstel dat dit allemaal verzuimd is en dat het Westen niet geholpen is. Maar afijn, we hadden nog alles wat we gehaald hadden uit de voorraad levensmiddelen en dat kwam goed van pas met twee volwassen personen erbij en twee kinderen. Ik heb er dan ook nooit gewetensbezwaar over gehad zo gehandeld te hebben. De jongen uit Utrecht is de hele winter en een groot deel van het voorjaar bij ons geweest. De familie uit Rotterdam vertrok pas in juni. Maar al wat ons de bezetting had gebracht, was daarmee nog niet afgelopen. Grote aantallen arbeiders uit het Westen, die door de nazi's waren opgepakt, kwamen terug. Ze waren vrij, maar aan de grens werden ze tegen gehouden. Ze moesten eerst een paar dagen in quarantaine. Op een dag kwam er zo'n man bij ons. Hij was met vele anderen ondergebracht in een gebouw te Groenlo. Hij was gezond verklaard, maar kon nog niet weg. Hij verveelde zich en vroeg of ik wat voor hem te doen had. Ik had de oorlogsjaren door zelf tabak verbouwd op elk hoekje⁸ van het huis dat maar over was. Heel de oorlog door had ik voldoende tabak. Ik hoefde nooit surrogaat te kopen en hielp er ook anderen mee. We hadden een buurman die wel eens een stuk land voor me omploegde, toen het nog niet gevaarlijk was aan de openbare weg. Die buurman kwam op een dag achter bij ons langs het huis. In die jaren was daar nog een zandweg als verbinding tussen de akkers. Het was koffietijd en dus nodigde ik hem uit mee naar binnen te gaan. Toen de koffie was ingeschonken, wilde hij zijn pruimpje uit de mond nemen en volgens Achterhoeks gebruik weer in de tabaksdoos leggen. Maar, nu komt het: in plaats van een pruim tabak haalde hij een stukje spekzwoerd uit zijn mond, waar hij op gekauwd had. Hij had al lange tijd geen spier tabak meer gehad en wilde toch wat te kauwen hebben. Ik zei: "Man, waarom zeg je dat toch niet. Ik heb tabak genoeg". Ik gaf hem een hele rits gedroogde tabaksbladeren mee en zei: "Als je het op hebt, haal je maar weer wat".

Maar, nu terug naar de man die me om werk vroeg. Tabak planten vergt veel werk. Er komen altijd weer dieven in. Dieven zijn zijspruiten die tussen stam en blad uitschieten. Ze moeten eruit gehaald worden. Ook de bloemknoppen in de top moeten afgebroken worden. Ik liet de man op een perceeltje de onderste twee bladeren af plukken en wees hem meteen hoe hij eventuele uitgroeisels moest verwijderen. Ik zei tegen hem, dat hij het maar op zijn gemak moest doen, want, dat hij niets kon verdienen. Een goede boterham en middageten zaten er wel aan. Ik had niet gedacht dat hij de andere dag nog terug zou komen, maar hij was er al weer vroeg. Ik zei dat we hem niet verwacht hadden. Hij antwoordde: "Als je twee jaar in Duitsland als dwangarbeider hebt gewerkt en niet half genoeg te eten hebt gehad, dan zou ik wel een ondankbaar iemand moeten zijn om niet terug te komen na het goede

voedsel dat ik hier genoten heb. Het gebouw waar ik ben ondergebracht is ook geen vetpot, maar dat kan ook niet. Op de bonnen wordt niet veel verstrekt”. “Je komt maar”, zeiden we tegen hem, “tot je naar je vrouw en kinderen terug kunt”. Hij had vier kinderen, maar had ze in twee jaar niet gezien. Te oordelen naar de brieven hadden ze zich er wel doorheen geslagen. Hij kwam dus de hele week tot hij zaterdags samen met anderen met een extra bus⁹ naar huis kon. Op de markt, waar de bus vertrok, stond mijn vrouw hem op te wachten met een extra groot gebakken wittebrood, waarvoor we het meel bij de bakker hadden gebracht. Zo zie je dat we toch nog mensen goed hebben kunnen doen met het meel, dat we uit de oude fabriek hadden gehaald.

Na hem kwamen er nog velen, niet om te werken, maar om hun buik eens een keer goed te vullen. We hebben er ons de eerste maanden goed mee gered. De Rotterdammer had tot vaste taak 's morgens een grote stapel pannenkoeken te bakken. Dat gebeurde in het kippenhok, dat vlak bij het huis stond. Daar hadden we een oud fornuis neergezet, dat met de hand gestookt kon worden. We hadden het een beetje als bijkeuken ingericht. De pannenkoeken werden dan besmeerd met kunsthoning, die er uitstekend bij smaakte. Om te stoken hadden we niets anders dan hout, want kolen waren er nog niet.

Ik heb nog niet verteld dat de laatste winter vóór de bevrijding iedereen erop uitging om hout te kappen, waar het ook was en onverschillig wie of het toebehoorde. Aan de Borculoseweg, waar forse linden stonden, werd om de andere een boom gekapt, aan brokken gezaagd, op karretjes geladen en meegenomen. Soms moest je een ander ook nog te vlug af zijn. Vlak bij ons huis aan de harde weg stond onder langs de sloot een hele rij elzenhout. Op een zondagmiddag zag ik een bekende die ook aan de Beltrumseweg woonde, maar korter bij Groenlo, het hout bekijken. We begrepen gauw welk plan hij had. Het was wel zondag, maar dezelfde avond hebben we het hout nog afgezaagd en achter het huis gesleept. De Duitsers hadden daar een woord voor, dat door ons nog nooit was gebruikt, nl. ‘organiseren’. (...) Dat klinkt netter dan het bij de naam noemen: stelen, want dat is het toch! (...)

Langzaam werd de toestand weer normaler na de bevrijding. Treinen en bussen begonnen weer geregelder te rijden. Mijn vrouw en ik prakkiseerden erover om de kinderen te bezoeken die getrouwd waren in Elst en Nijmegen en ook de dochter die in een klooster was te Hoogerheide. Hoe lang we er niet meer geweest waren, weet ik niet. In elk geval niet sinds de mislukking van de luchtlandingstroepen in de herfst van 1940 (?)¹⁰. We zijn met de bus naar Elst gereden. Bernard en Els moesten op het huis passen en het beetje vee verzorgen. Dat bestond uit een koe, een paar varkens en verder nog wat kippen. Dat werk was Bernard wel toevertrouwd. Vanaf de schooljaren had hij in de landbouw gewerkt en Els moest dan het huis en het eten verzorgen. De oudere zoon Jan was naar de Noordoostpolder vertrokken om daar te werken. In die tijd is hij een paar keer thuis geweest 's zondags, maar de meeste zondagen bracht hij door in Elst, waar hij trouwde nog vóór de mislukte luchtlanding. Op zijn trouwdag zijn alleen mijn vrouw en Bernard geweest. Een tijdlang woonde hij bij zijn zuster en zwager in Nijmegen. Hij heeft geluk gehad dat hij net thuis was toen de geallieerden bleven steken voor de Rijn, anders had hij in maanden zijn vrouw niet meer gezien.

Toen mijn vrouw en ik er kwamen, werkte hij bij Taminio in de jamfabrieken. Hij had een noodwoning gekregen in Elst. In die woning zijn alle kinderen geboren. Ze hebben er jaren gewoond. Wacht even, nu zit ik toch fout. Toen we er de eerste keer na de oorlog kwamen moesten de noodwoningen nog gebouwd worden. Ze hadden een huurwoning, onderverhuurd door een andere huurder. Bijna alle kinderen waren volwassen toen zij een andere woning konden betrekken.

Na een overnachting zijn we de volgende dag naar Nijmegen vertrokken. Of de bussen naar Nijmegen nog niet geregeld reden, weet ik niet meer, maar we zijn vertrokken uit Elst in een Engelse legerwagen met een Tommy als chauffeur. Ze hadden er enkele banken in gezet, maar de meeste mensen moesten staan. Het was een nare rit. De weg scheen vol gaten te zitten, wellicht nog overblijfselen van de oorlogshandelingen. Je werd zo door elkaar geschud dat het leek of je maag in je keel wilde schieten, maar we kwamen heelhuids aan bij het station van Nijmegen. Nog tien minuten lopen en we waren bij Jan en Dina. We waren ook hard aan rust toe, vooral mijn vrouw die toch al niet van reizen hield. Dat hele eind van Elst naar Nijmegen in die bolderwagen had de maat vol gemaakt. De verdere dag is ze

dan ook bijna de stoel niet uit geweest.

De volgende dag is mijn schoonzoon met mij zowat heel Nijmegen door geweest. Ik heb de oude binnenstad gezien, tenminste wat er nog van over was, nadat de Amerikaanse vliegers er bij vergissing hun bommen op hadden gegooid. En dan had je het oudste deel van Nijmegen vlak langs de Rijn¹¹ met de kademuur waar de rivierschippers aanlegden om goederen te laden en te lossen. De brug in Nijmegen is niet door de Duitsers opgeblazen. Ze hadden de springstoffen wel aangebracht, maar iemand uit Nijmegen - zijn naam is mij niet bekend - heeft de springlading er weer afgehaald zonder dat de Duitsers het hebben gemerkt, ofschoon de brug dag en nacht onder Duitse bewaking stond. Hij moest de brug zwemmend zien te bereiken en dan tegen de pijlers opklimmen. Hij moet wel een acrobaat zijn geweest, want hij heeft het klaargespeeld. De overspanning ligt toch zeker vijftien meter boven water. Zodoende is de brug behouden gebleven, toen het grote offensief begon. De Duitsers kwamen toen pas tot de ontdekking dat ze bij de neus waren genomen.

Na een dag door Nijmegen te hebben gezworven, werd het tijd onze dochter in het klooster te bezoeken. Dat was een hele reis, helemaal naar de uiterste zuidwestpunt van Noord-Brabant. Jan en Dina brachten ons naar het station en zorgden dat we de goede trein kregen naar Bergen op Zoom. Bij aankomst daar hoorden we dat er maar een paar maal daags een bus vertrok naar Antwerpen. Die was net weg en het zou zeker drie uur duren voor er weer een vertrok. Wat nu? Hoogerheide was niet zo ver weg, zeiden de mensen, zeven kilometer. Met een uur lopen waren we er bijna. In het begin ging alles goed. We waren al een heel eind op weg, toen we op een akker langs de weg vijf kruisen zagen. Het bleken graven van Duitse gevallen te zijn. Hun namen en de plaats van herkomst waren op de kruisen gezet. Later zijn al die gevallen soldaten, van vriend en vijand, weer opgegraven en verplaatst naar afzonderlijke begraafplaatsen. We gingen verder, maar er kwam een flinke bui. Een poosje hebben we moeten schuilen in een dicht bosje. Er was dicht bos genoeg, maar we durfden er niet zo ver in met het oog op verborgen landmijnen. Toen de regen had opgehouden, liepen we verder. De weg was aan beide kanten met bomen begroeid, die met hun dicht bladerdak een boel regen hadden vastgehouden. Met elk windstootje kregen we een gulp water over ons.

Toen we het klooster bereikten, waren onze bovenkleden aardig doorweekt. De overste zorgde voor mijn vrouw en ik kreeg een oude broek die een zuster haalde bij een werkman die op hun boerderij werkte. Toen ik me verkleed had en terugkwam bij mijn vrouw, was die al goed verzorgd met een paar warme pantoffels en andere kleding die de zusters wel ergens hadden gevonden. Met een paar uren waren onze eigen kleden gedroogd en gestreken en konden we ze weer aan. Tegen de avond moesten we onderdak hebben om te slapen. Daar was door de zusters ook al aan gedacht. Ze kenden een aannemer-timmerman die veel karweitjes had aan het klooster. Die zou ons die nacht onderdak geven.

We werden er door onze dochter en een van de andere zusters naar toe gebracht. We praatten nog een tijdje met die mensen. Vooral de man kon niet uitgepraat komen over die zwijnen van Duitsers. Ze hadden er daar ook veel van te verduren gehad, dat merkten wij wel. Ik vertelde hem, dat wij net zo dicht aan de Duitse grens woonden als zij aan de Belgische en dat wij voor de oorlog begon als burens met elkaar waren omgegaan. Alleen de laatste Oorlogswinter waren we gedwongen geweest voor hen versterkingen te maken en dat ze gijzelaars oppakten en doodschoten als we ons niet meldden voor dat werk. Dat was echter het werk van de S.S. De Wehrmacht had daar niets mee te maken. Ook vertelde ik hem hoe de Duitse boeren en burgers daar zelf tegenover de nazi's stonden. Maar, ik kon praten wat ik wou, hij bleef verbitterd over de Duitsers. Onder elk volk, van welke nationaliteit ook, zijn liederen die niet deugen. Trek ze een soldatenpak aan en ze zijn in uniform allemaal gelijk. Als er dan in een land een dictatuur heerst, die het slechte verheft tot een vaderlandse deugd... wee, het bezette volk dat zo'n bende half verwilderde soldaten te verduren krijgt. Ik ben daar dus verder niet op ingegaan, want ik had al lang begrepen dat de mensen daar meer te verduren hadden gekregen, dan wij in de Achterhoek.

Hij vertelde ook dat zijn zoon en nog anderen op het nippertje aan het vuurpeloton ontkomen waren, doordat op datzelfde moment een reeks Amerikaanse vliegers de Duitsers onder vuur hadden genomen.

De slachtoffers hadden kunnen vluchten toen de Duitsers in paniek naar alle kanten uiteen stoven. Hij besloot met te zeggen dat geen enkele Duitser goed was. Aan deze man heb ik gepeild hoe diep de haat tegen al wat Duits was, was ingevreten.

De volgende morgen gingen we eerst naar de kerk een doordeweekse mis bijwonen. Toen we weer in het klooster waren en brood en koffie hadden genoten, ging onze dochter met ons rond om het hele klooster van binnen en van buiten te laten zien. Ze liet ons de kapel zien en de school en ze vertelde ons, dat zij zelf ook weer op de schoolbanken zat, maar ze waren wel wat ruimer dan die van de kinderen. Men had haar uitgekozen om voor onderwijzeres te studeren en nu moest ze daar enkele studies voor volgen, maar, of ze er voor zou slagen, moest ze maar afwachten. Ze is er uiteindelijk wel voor geslaagd en ze heeft op veel plaatsen in Nederland les gegeven. Op het ogenblik heeft ze groepjes kinderen van gastarbeiders in Rotterdam.

Nog diezelfde dag zijn we weer teruggereisd naar de Achterhoek, maar we hoefden niet te lopen naar Bergen op Zoom. De zusters zorgden er voor, dat we op tijd met de bus weg konden. Thuis hadden ze zich goed gered, maar Els had haar voet verstuikt. Bij het hooi binnenhalen en het wegpakken op de zolder had ze bij het afdalen van de ladder een sport gemist en was op een ongelukkige manier beneden gekomen.

Toen ze nog naar school ging had ze op een gegeven moment een haakpen van haar moeder te pakken gekregen. Hoe het gebeurd was weet ik niet, maar ze waren natuurlijk in de voorkamer aan het ravotten geweest en, toen ze viel, was die pen in haar been gedrongen. Het was een stalen pen, zo een waar men sierkleedjes mee haakt. Ik durfde de pen er niet uit te halen, daar moest de dokter maar bij komen. Toen hij kwam, trok hij de pen er zo maar uit. Er bleek geen haak meer aan te zitten. Het was misschien een afgedankte geweest.

Terwijl ik deze betrekkelijk kleine dingen hier neerschrijf, vraag ik me af hoe het komt dat ik me dat nog in bijzonderheden kan herinneren. Ik denk dat je op momenten dat je kinderen iets overkomt onder hoogspanning staat al laat je daarvan naar buiten niets merken. Je bent bang dat ze er blijvend letsel van zullen overhouden.

De eerste bevrijdingsroes was voorbij, maar alles moest van de grond af worden opgebouwd. Fabrieken konden nog maar moeilijk werken, huizen moesten hersteld en nieuwe gebouwd, maar materialen waren schaars.

Ik kreeg toen voor halve dagen een baantje voor het bezorgen van de Volkskrant, een dagblad dat was voortgekomen uit de katholieke vakbonden. Bernard werd voorlopig landbouwknecht bij een boer in Zwolle¹². De oude steenfabriek begon weer stenen te bakken en er vestigden zich twee nieuwe fabrieken in Groenlo: de Nedap, een apparatenfabriek en een kartonnagefabriek, die gevestigd werd in de oude schoenfabriek. Mijn zoon was een van de eersten die ging werken bij de Nedap, terwijl ik wat later aan de kartonnagefabriek kwam.

Intussen ging Bernard trouwen....

Noten

¹ De bewakers waren kennelijk steeds gemakkelijk om de tuin te leiden.

² Al eerder was er immers een jongetje uit Utrecht bij de fam. Schutten gebleven.

³ Een Feldwebel is een sergeant-majoor of een wachtmeester.

⁴ Met hij wordt natuurlijk de schoonzoon bedoeld.

⁵ Dat is vreemd, want er waren op paaszaterdag geen diensten (in elk geval geen missen). Misschien was er in die tijd wel een andere dienst.

⁶ Dit lijkt me een voorbarige conclusie: men wist lang niet alles. Dit bewijst ook Schuttens opmerking een paar regels verder over de Rotterdamse kapper.

⁷ Met temperatuur bedoelt Schutten waarschijnlijk atmosfeer.

⁸ Met hoekje bedoelt Schutten waarschijnlijk stukje grond van zijn erf.

⁹ In de tijd vlak na de bevrijding was er geen geregeld openbaar vervoer.

Waarschijnlijk was dat de reden, dat de man niet naar huis kon.

¹⁰ Waarschijnlijk klopt dit jaartal niet. Bedoelt hij 1944?

¹¹ Hier vergist Schutten zich. Het is de Waal.

¹² Met Zwolle wordt waarschijnlijk de buurtschap bij Groenlo bedoeld.

Sanatorium Berg en Bosch

Apeldoorn of Bilthoven?

Door Antoon Driessen

In de Lichte voorde nr. 65, bl. 7 onderaan maakt de heer Schutten in zijn memoires gewag van het overlijden van een van zijn dochters in 1931, na twee jaar sanatorium Berg en Bosch bij Apeldoorn.

In voetnoot 4 (bl. 13) schrijft de tekstbewerker: “Het kan ook zijn dat de schrijver zich vergist. Er was in elk geval een sanatorium met die naam in Bilthoven”.

Nee, de schrijver vergist zich niet. Maar dat er in Bilthoven een was met die naam, is juist.

Het zit zo:

In 1920 werd op het landgoed Berg en Bosch bij Apeldoorn een sanatorium gesticht dat de naam van het landgoed overnam. Bij het toenemende intensieve onderzoek naar betere behandelingsmethoden van tuberculose voelde de geneesheer-directeur het nadeel van de excentrieke ligging ten opzichte van onder andere de Universiteit van Utrecht en de grote ziekenhuizen. Hij zocht naar een plaats in het centrum van het land en vond die in 1932 in Bilthoven. De naam werd ‘meegenomen’. Daar heeft het sanatorium als zodanig nog voortbestaan tot ongeveer 1958. In 1962 werd het een streekziekenhuis dat halverwege de jaren tachtig is gesloten.

Op de oude plaats, bij Apeldoorn, werd het prachtige natuur- en cultuurpark Berg en Bos (zonder ch dus) aangelegd dat tot op de dag van vandaag nog vele bezoekers trekt.

Werkgroep Lezingen en Excursies

Door Arnold Pluimers

De werkgroep heeft in 2012 twee lezingen en één excursie georganiseerd.

De eerste lezing volgde op de algemene ledenvergadering op 28 maart 2012, in de zaal van de Koppelpaarden.

Inleider dr. Everhard Jans hield een verhaal met de titel 'Landelijke bouwkunst in Oost-Nederland'. Behalve aan de primaire behuizing voor mens en dier werd ook aandacht besteed aan bijgebouwen, zoals wagenschuren, koren- en bakspiekers. Ook de rijker uitgevoerde huizen op betere gronden kregen nog aandacht. De les die we allen kunnen meenemen voor de toekomst : Wees zuinig op je erfgoed, probeer andere invullingen te vinden voor oude gebouwen en als dat niet lukt, documenteer dan alles van het gebouw, alvorens het af te breken.

Op woensdag 31 oktober 2012 was emeritus hoogleraar en predikant professor doctor Anne van der Meiden onze gast met als onderwerp 'Twents wat zol dat'. Hij ging in op het ontstaan van de Nedersaksische taal en onderstreepte het belang van deze taal, naast het veel jongere ABN. Gelet op de groeiende belangstelling voor de streektaal was hij optimistisch over het voortbestaan daarvan. Anne van der Meiden was lid van de werkgroep die de Bijbel direct uit het Hebreeuws in het Nedersaksisch vertaalde.

De excursie op 16 juni 2012 had als doel de ijzerfabrieken van Diepenbroek en Reigers te Ulft. Het allereerste ijzer dat hier werd gesmolten, kwam uit het in de regio gewonnen ijzeroer.

De kwaliteit van dit ijzer was zacht.

Pas in de 17e en 18e eeuw kwamen er smeltovens die bij een veel hogere temperatuur het ijzeroer en later het ingevoerde ijzererts konden smelten. Dit gietijzer kreeg vele toepassingen: van kanonskogel tot kookpan. Deze excursie werd gehouden in samenwerking met de zustervereniging uit Zieuwent.

Maandagmiddag 11 maart jl. organiseerde de KBO te Harreveld een lezing voor haar leden in samenwerking met de Oudheidkundige Vereniging Lichtenvoorde met de titel “In Plaats van Kaarten”.

De VOL-bestuursleden Frans Bonnes, Theo Withag en Arnold Pluimers, tekenden voor de inhoud van de middag. Begonnen werd met een klankbeeld van Harreveld, gebaseerd op een aantal beelden uit verschillende fotoarchieven, waaronder het verenigingarchief onder beheer van Theo Withag, gecombineerd met de bekende song van Wim Sonneveld, “Het Dorp” .

Vervolgens hield Arnold Pluimers een inleiding in de vorm van een Power Point presentatie met het onderwerp “Boerderijbouw”. Diverse dakvormen, boerderijtypen, boerderijinrichting en het samenstellen van het boerderijskelet, waaronder de opbouw van een gebint, passeerden de revue. Het programma na de pauze bestond uit “Streektaal”. Arnold Pluimers hield een inleiding over het ontstaan van de Nedersaksische streektaal versus het Algemeen Beschaafd Nederlands, waarna Frans Bonnes met een presentatie kwam over oude dialectwoorden en de betekenis hiervan. Dit leidde tot een zeer interessante gedachtewisseling over uitspraak en betekenis van die woorden. Het was ruim 16.30 uur toen de bezoekers na een geslaagde middag huiswaarts keerden.

Ons zoekplaatje

Door Gerhard Eppingbroek

Geachte lezer, het zoekplaatje uit periodiek nummer 65, van het bezoek aan de bloemen- en plantententoonstelling Floralia leverde slechts twee reacties op. Deze keer kregen we informatie van mevrouw Derks en van de heer Tonny Holkenborg. Ze benoemden beiden de nummers 6 en 7, als mevrouw en mijnheer Rouwhorst. Deze informanten hartelijk dank. Mocht iemand nog meer personen herkennen of in een van onze zoekplaatjes van de laatste jaren nog personen of zaken tegenkomen die nog niet herkend zijn, dan houden we ons ten zeerste aanbevolen voor aanvullende informatie.

Ons nieuwe zoekplaatje is een foto, ontvangen van een bevriende relatie en genomen door de heer Henk Westerveld, van de Eerste Steenlegging van de Sociale Werkplaats Hamaland, op 17 juni 1976, waarschijnlijk door de voorzitter, de heer A.J.A. Janssen. Gaarne zouden we van u de namen vernemen van de personen die op deze foto voorkomen.

Graag willen we van u weten wie de genummerde personen op deze foto zijn!

1. _____
2. _____
3. _____

Reacties graag aan: G.J.A. Eppingbroek, Koekoekstraat 16, 7102 AZ Winterswijk.
Tel. 0543-515408

Adressen bestuur en contactpersonen Vereniging voor Oudheidkunde te Lichtenvoorde

J.A.M. Tijdink, Schatbergstraat 56, 7131 AS Lichtenvoorde, tel. 0544-373123
Voorzitter

H.A.M. Everink, Lauwersdijk 5, 7137 ME Lieveelde, tel. 0544-373081
Bestuurslid

J. B.J. Ernst, Derde Broekdijk 2, 7132 EC Lichtenvoorde, tel. 0544-379321
Penningmeester

F.A.M. Bonnes, Frans te Boschstraat 47, 7131 ZX Lichtenvoorde, tel. 0544-372491
Bestuurslid, werkgroep Streektaal, redactie periodiek

H.J. Hanselman, Const. Huygensstraat 7, 7131 WG Lichtenvoorde, tel. 0544-373108
Bestuurslid, bibliothecaris, redactie periodiek, werkgroep genealogie

M.M.H.M. van den Hoven, Scholeksterstraat 2, 7132 DH Lichtenvoorde, tel. 0544-377092
Bestuurslid, redactie periodiek, website

F.J. van Lochem, v.d. Meer de Walcherenstraat 10, 7131 EN Lichtenvoorde, tel. 0544-374723
Bestuurslid, redactie periodiek

R.F.J.M. Meekes, Watersnipstraat 12, 7132 DG Lichtenvoorde, 0544-378343
Secretaris

A. Pluimers, Klaasbos 24, 7131 SZ Lichtenvoorde, tel. 0544-379065
Bestuurslid, redactie periodiek

W.F.A.J. Waalder, Hugo de Grootstraat 10, 7131 XZ Lichtenvoorde, tel. 0544-373177
Bestuurslid, werkgroep archeologie, website

Th.G.F. Withag, Pastoor Sandersstraat 19, 7131 BT Lichtenvoorde, tel. 0544-375517
Bestuurslid, beheer fotoarchief, werkgroep excursies en lezingen

Redactieadres

F.J. van Lochem, v.d. Meer de Walcherenstraat 10, 7131 EN Lichtenvoorde

Oude nummers de Lichte voorde

H.J. Hanselman, Const. Huygensstraat 7, 7131 WG Lichtenvoorde, tel. 0544 373108

Internet: www.oudheidkundelichtenvoorde.nl

Contact : volsecr@lijbrandt.nl

Bank en giro

Postgiro:1007734 t.n.v.Vereniging voor Oudheidkunde te Lichtenvoorde

Banknummer: 3361.63.932 Rabobank Lichtenvoorde t.n.v.Vereniging voor Oudheidkunde te Lichtenvoorde

Contributie voor het lidmaatschap van de vereniging: € 25,--.

Lid worden ? Schrijf, bel of mail: R.F.J.M. Meekes, Watersnipstraat 12, 7132 DG Lichtenvoorde,
tel. 0544-378343, e-mail: volsecr@lijbrandt.nl

Digitale bewerking
Henk Hanselman
2013